

МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ (АГРОСАНОАТ МИСОЛИДА)

RS Global

Проф. УЛУҒБЕК ЎКТАМОВИЧ АЗИЗОВ
и.ф.д. РАЪНО ИСАКОВНА МАРДАНОВА
Асс. ОТАБЕК ОРИПОВИЧ БАФОЕВ

Warsaw 2021

TASHKENT INSTITUTE OF FINANCE

**Prof. ULUGBEK UKTAMOVICH AZIZOV
Dr. RANO ISAKOVNA MARDANOVA
Asst. ATABEK ARIPOVICH BAFAEV**

**CURRENT ISSUES
OF FINANCIAL SUSTAINABILITY
(EXAMPLE OF AGRICULTURE)**

MONOGRAPH

**RS Global
Warsaw, Poland
2021**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

**Проф. УЛУҒБЕК ЎКТАМОВИЧ АЗИЗОВ
и.ф.д. РАЪНО ИСАКОВНА МАРДАНОВА
Асс. ОТАБЕК ОРИПОВИЧ БАФОЕВ**

**МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ
ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ
МАСАЛАЛАРИ
(АГРОСАНОАТ МИСОЛИДА)**

МОНОГРАФИЯ

**RS Global
Warsaw, Poland
2021**

DOI: 10.31435/rsglobal/039

**Проф. Улугбек Ўктамович Азизов, и.ф.д. Раъно Исаковна Марданова,
Асс. Отабек Орипович Бафоев.**

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида): монография. – RS Global Sp. Z O.O., 2021. – 80 с.

**Prof. Ulugbek Uktamovich Azizov, Dr. Rano Isakovna Mardanova,
Asst. Atabek Aripovich Bafaev.**

Current issues of financial sustainability (example of agriculture): monograph. – RS Global Sp. Z O.O., 2021. – 80 p.

ISBN 978-83-961947-1-8

ISBN 978-83-961947-2-5 (eBook)

In the given monograph we consider the necessity of introduction of the cluster approach in agriculture taking into account specificity of a level of development of regions and branches. The advantages of clustering in agriculture for transition to an intensive level of development of agriculture are noted. The article considers the issue of ensuring the financial stability of enterprises of agro-industrial complex.

As we know the agriculture is one of the key sectors in Uzbekistan. It is the main branch of the Uzbek economy. It employs 44 per cent of the country's workforce and covers 17.6 per cent of the country's GDP. Arable land makes up 4.4 million hectares or about 10 per cent of the total area of Uzbekistan. In the conditions of market relations, agriculture is in a situation where the efficiency of the agro-industrial complex often drops. This is due to the wrong management system for the organization. Solving problems requires finding sources of financial resources, their rational distribution and effective use. Below the analysis will confirm the need for fundamental reforms in this industry, will show the ways to achieve stable financial growth of enterprises of the agro-industrial complex.

ISBN 978-83-961947-1-8

ISBN 978-83-961947-2-5 (eBook)

© Азизов У. Ў., 2021.

© Марданова Р. И., 2021.

© Бафоев О. О., 2021.

© RS Global Sp.z, 2021.

МУНДАРИЖА

	КИРИШ	5
I-БОБ.	АГРОСАНОАТ МАЖМУАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ НАЗАРИЙ УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ	11
1.1.	Агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини таъминлаш манбалари.....	11
1.2.	Қишлоқ хўжалигида молиявий барқарорликни таъминлашда кластер усулини кенг жорий этиш.....	14
1.3	Қишлоқ хўжалигида молиявий-инновацион бошқарув шакллари яратиш хусусиятлари.....	16
	I. Боб бўйича хулосалар.....	21
II-БОБ.	Агросаноат тизмида тадбиркорлик фаолиятига инновацияларни жалб этишнинг амалий-ҳуқуқий асослари ва инвестицион жараёни ташкил этиш масалалари	23
2.1	Ўзбекистондаги агросаноат тизимининг ривожланиш тенденциялари.....	23
2.2	Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш масалалари.....	27
2.3	Қишлоқ хўжалигида инвестицияларнинг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлар тизими.....	33
	II. Боб бўйича хулосалар.....	36
III-БОБ.	Агросаноат мажмуаларида молиявий барқарорликни таъминлашда хориж тажрибаси орқали иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларига таъсир этиш механизмини такомиллаштириш йўллари	39
3.1.	Агросаноат мажмуаларининг иқтисодий фаоллигини ривожлантириш истиқболлари.....	39
3.2.	Агросаноат мажмуасида молиявий барқарорликни таъминашда харажатлар режасини тартибга солиш механизмини такомиллаштиришнинг истиқболли йўналишлари.....	44
3.3.	Хориж тажрибасини кенг қўллаш орқали қишлоқ хўжалигини модернизациялаш ва иқтисодиётни диверсификациялашни амалга ошириш.....	62
	III. Боб бўйича хулосалар.....	71
	ХУЛОСА	73
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	75

КИРИШ

Бугунги кунда барқарор иктисодий ўсишни ва аграр секторнинг ривожини молиявий барқарорсизлик ҳамда инновацияларсиз тасаввур қилиб бўлмайди, чунки айнан молиявий барқарорликни таъминлаш ва инновацияларнинг жорий этилиши қишлоқ хўжалиги корхоналарининг техник-технологик базасида сифат жиҳатидан ўзгаришларни амалга оширишга қаратилган бўлиб, улар ёрдамида жаҳон стандартларига мос ва мамлакатнинг озик-овқат хавфсизлигини таъминлайдиган рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш имконини беради. Шунга асосан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли фармони билан тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”да қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш, унинг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва жадал ривожлантириш бўйича айнан шу вазифаларнинг ечимини топиш ва амалга оширишга асосий эътибор қаратилган [1]. Хусусан,

- агросаноатнинг таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, мамлакатда озик-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш ҳамда соф, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш;

- пахта ва бошоқли дон экиладиган майдонларни қисқартириш, бўшаган ерларга картошка, сабзавот, озуқа ва ёғ олинадиган экинларни экиш, шунингдек, янги интенсив боғ ва узумзорларни жойлаштириш ҳисобига экин майдонларини янада оптималлаштириш;

- фермер хўжаликлари, энг аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш билан бир қаторда, қайта ишлаш, тайёрлаш, сақлаш, сотиш, қурилиш ишлари ва хизматлар кўрсатиш билан шуғулланаётган кўп тармоқли фермер хўжаликларини рағбатлантириш ва ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш, ярим тайёр ва тайёр озик-овқат ҳамда қадоклаш маҳсулотларини ишлаб чиқариш бўйича энг замонавий юқори технологик асбоб-ускуналар билан жиҳозланган янги қайта ишлаш корхоналарини қуриш, мавжудларини реконструкция ва модернизация қилиш бўйича инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сақлаш, ташиш ва сотиш, агрокимё, молиявий ва бошқа замонавий бозор хизматлари кўрсатиш инфратузилмасини янада кенгайтириш;

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш, унумдорлиги юқори бўлган қишлоқ хўжалиги техникасидан фойдаланиш;

- касаллик ва зараркунандаларга чидамли, маҳаллий ер-иқлим ва экологик шароитларга мослашган қишлоқ хўжалиги экинларининг янги селекция навларини ҳамда юқори маҳсулдорликка эга ҳайвонот зотларини яратиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш бўйича илмий-тадқиқот ишларини кенгайтириш бўйича тизимли чора-тадбирлар кўриш белгилаб олинган. Шу сабабли, агросаноат соҳасини тубдан ўзгартириш, қишлоқ хўжалиги корхоналарининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, модернизация жараёнларини инновациялар билан бойитишга бевосита боғлиқдир.

Президентимиз 2017 йил 23 декабрь Олий Мажлисга мурожаатномасида “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади. Инновация – бу келажак дегани. Биз буюк келажакимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион ғоялар, инновацион ёндашув асосида бошлашимиз керак” деб таъкидлаган [3]. Бунинг баробарида, бозор иқтисодиётини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида инновацияларни жорий этиш асосида агросаноат мажмуаси доирасида, қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган хўжалик субъектларининг молиявий барқарорлигини, самарадорлигини, рақобатбардошлигини ошириш, уларнинг иқтисодий мустақиллигини ва бозордаги мавқеини мустаҳкамлашнинг асосий омиллардан бири ҳисобланади.

Бугунги бозор иқтисодиёти шароитида фан, техника ва технологиянинг энг янги ютуқлари асосида ҳар хил турдаги қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашнинг самарали технологияларини жорий этиш, техник жиҳатдан янгилашни ҳақли равишда агросаноат мажмуаси хўжалик юритувчи субъектларининг ички имкониятларини сафарбар этишнинг, иқтисодий ўсиш ҳамда тадбиркорлик фаолиятини жадаллаштириш ҳал қилувчи йўналиш сифатида қаралиши лозим.

Инновацион жараёнлар тармоқ фаолиятининг иқтисодий барқарорлигини стратегик омили ҳисобланади, айни вақтда самарали ишлаб чиқариш замонавий технология ва ускуналарни жорий этиш имконини берган ҳолда унинг инновацион таркибий қисмини ҳам таъминлайди.

Технологик тизимларни янгилаш ва модернизациялашсиз корхоналар юксак сифат талабларига жавоб бера оладиган маҳсулотларни ишлаб чиқариш, демакки товарнинг ҳам, корхонанинг ҳам рақобатбардошлигини таъминлаш имкониятига эга бўлолмайди. Бунинг оқибатида эскирган технологияларни қўллаётган товар ишлаб чиқарувчи мамлакатда ҳам, хорижда ҳам янгиликларни жорий этаётган новатор компаниялар билан бўладиган рақобат курашида ютиб чиқишга қодир бўлолмайди.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Инновацион жараёнлар мамлакат иқтисодиётининг аграр соҳасидаги ишлаб чиқариш, иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни ҳал қилишнинг самарали воситасидир. Шу билан бир вақтда айнан молиявий барқарорлик тармоқда инвестиция ва инновацион жараёнларни фаоллаштириш учун муҳим шарт-шароит ҳисобланади. Айнан шунинг учун ҳам ҳозирги шароитда агроиқтисодиётнинг инвестиция ва инновацион фаолиятида, ушбу жараённи ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаб олиш зарур. Бу агросаноат мажмуининг ҳар бир тармоғини ва ҳар бир йўналишини инновация жараёни, молиявий барқарорлик ва унинг самарадорлиги нуктаи назаридан қўриб чиқишни тақозо этади. Замонавий ўзгаришлар натижасида молиявий барқарорликни таъминлашда инновацион жараёнларни тадбиқ этиш ҳамда уларга таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва баҳолаш масалалари биринчи даражали, ўта зарур аҳамиятга эгадир. Аграр соҳада юз бераётган ўзгаришлар ҳамда уларни белгилловчи омилларнинг мунтазам равишдаги мониторингини ўтказиш заруратини тақозо этади. Бу эса ўз навбатида, қишлоқ хўжалигида жорий этилаётган янгиликларни самарали ташкил этиш ва бунинг асосида агросаноат мажмуининг молиявий барқарорлигини таъминлаш ва рағбатлантириш йўллари ишлаб чиқиш, бунинг оқибатида қишлоқ хўжалигидаги хўжалик субъекларининг фаолиятини тубдан ўзгартириш, корхоналарни инновацион ривожлантиришни таъминлаш, амалиётга инновацияларни жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Шу сабабли, фундаментал қараш шундан иборатки, агросаноатнинг молиявий барқаролигини таъминлашда, бошқаришнинг янги усулларини қишлоқ хўжалиги соҳасига кенг жорий қилиш, ушбу инновациялар қай даражада соҳада мавжуд бўлган муаммоларни бартараф этишга қодир эканлигини кенг ёритиб бериши, кластер усулининг ўзига яраша ижобий хусусиятлари ҳамда фермер хўжаликларида мавжуд бўлган, шунингдек, ҳамон муаммоларга ечим топаётмаганлиги ва бунинг натижасида агросаноат мажмуида кутилаётган натижаларни келтириб чиқараётмаганилигидан, кластерларнинг фермер хўжаликлари фаолиятига таъсири ҳамда фермер хўжалик субъектларининг йиллар оша мавжуд бўлган муаммоларига ечим топа олмаётганлиги тадқиқ этилаёпти.

Ишлаб чиқаришни бошқаришнинг инновацион тури сифатида кластерларни ривожлантириш ва такомиллаштириш орқали Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги рақобатдошлигини ошириш истикболларини тадқиқ этиш, яъни Миллий озик-овқат хавфсизлигини ташкил этувчи маҳаллий агросаноат соҳасининг асосий муаммолари ва жорий ҳолати ҳамда мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсиши учун шароит яратишга йўналтирилган омилларни ривожлантириш ҳамон долзарб масалалардин бири бўлиб қолмоқда.

Ҳозирги кунда ўсиб бораётган глобал рақобат тенденцияси билан тавсифланган ушбу ишнинг долзарблиги туфайли агросаноат мажмуасининг миллий рақобатдошликнинг ўсиши ва давлат

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

иқтисодиётининг барқарор ривожланишини таъминлайдиган янги омилларни топиш муаммоси юзага келмоқда.

Ушбу муаммони ҳал қилиш учун ишлаб чиқаришни бошқариш тизимини янгилаш воситаларидан бири кластерли ёндашув бўлиб, у иқтисодий фаолиятнинг айрим соҳаларининг ўзига хос шартларини ҳисобга олгандагина самарали амалга оширилиши мумкин.

Ушбу жиҳатдан Ўзбекистоннинг агросаноат комплекси алоҳида ўрин тутади, чунки у мамлакатнинг иқтисодий хавфсизлигининг асосини ташкил этади, ташқи ва ички бозорнинг озиқ-овқат ва хом ашё билан таъминланишини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг самарали ишлаши учун унинг фаолияти юқори якуний натижаларга эришишга ёрдам берадиган sanoat ва иқтисодий муносабатларни ривожлантириш учун оқилона шарт-шароитларни яратиш керак.

Шу сабабли, кластерларни яратиш ва ривожлантириш орқали Ўзбекистон агросаноат комплексининг рақобатбардошлигини ошириш энг муҳим миллий вазифадир.

Сўнгги ўн йилликдаги жаҳон иқтисодий тажрибаси иқтисодиётнинг турли соҳаларида ишлаб чиқаришни бошқаришни такомиллаштиришда бундай йўналишнинг самарадорлигини тасдиқлади ва глобал иқтисодий инқироз даврида (2008) Ўзбекистон агросаноат комплексига зарур бўлган синергистик таъсирга эришиш мумкинлигини исботлади.

Президент Ш.М. Мирзиёев "Инқироз орқали янгиланиш ва тараққиёт сари" Ўзбекистон халқига мурожаатида таъкидлаганидек, Ўзбекистон ўзининг стратегик танловидан келиб чиқиб, мамлакатнинг рақобатбардошлигини ошириш учун ҳар қандай ўсиш манбаларини излаши, иқтисодиётнинг ушбу соҳаларида изчил иш олиб бориши кераклигини таъкидлади.

Ўзбекистон иқтисодиётининг агросаноат соҳасидаги кластерларни ривожлантиришнинг долзарблиги агросаноат мажмуида молиявий барқарорликни таъминлаш, миллий маҳсулотларнинг рақобатбардошлигини ошириш усули сифатида диссертация мавзусини танлаш, унинг миллий дастурлар, амалиёт талаблари ва иқтисодий фанни ривожлантириш талабларини белгилаб берди.

Ҳозирги даврда агросаноат мажмуасида молиявий барқарорликни таъминлашнинг назарий меросини ўрганиш ва жорий ҳолатини таҳлил қилиш асосида унинг рақобатбардошлигини ошириш мақсадида агросаноат мажмуини иқтисодий самарадорлиги ривожлантириш бўйича услубий ва илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим бўлиб қолмоқда. Шу сабабли қуйидаги вазифалар ҳамон долзарбдир:

-замонавий иқтисодиётда кластерларнинг потенциал ишлашига назарий ёндашувларни аниқланди;

-миллий агросаноат мажмуи фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини очиб беради ва тизимлаштиради;

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

- халқ хўжалигининг ушбу соҳасидаги бозор ислохотлари натижасида юзага келган Ўзбекистон кишлок хўжалигининг ҳозирги ҳолати ва муаммоларини ўрганиш;

- Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуини тубдан янгилаш ва ривожлантиришнинг шартлари ва асосий йўналишларини аниқлаш;

- Ўзбекистоннинг кишлок хўжалик кластерлари фаолиятига давлат аралашувини чеклаш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқиш.

Кўп омилли эконометрик моделларни қўллаш ҳисобига кишлок хўжалигини экстенсив усулидан интенсив усулга ўтишлиги ушбу монографияда асослаб берилган. Бундан ташқари, молиявий барқарорликни таъминлашда хўжалик юритувчи субъектларининг иқтисодий самарадорлигини оширадиган баҳолаш кўрсаткичлари тизимлаштирилган.

Агросаноат мажмуи фаолиятини инновацион омиллар, шу жумладан, кластер усулини, логистик марказларини ҳар бир минтақанинг иқтисодий салоҳиятини ҳисобга олиб, молиявий барқарор ривожланишини таъминлаш ҳамда уларнинг инновация ва инвестиция фаоллигини ошириш бўйича илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Агросаноат мажмуини модернизация қилишда хориж амалиёти ўрганиб чиқилди ҳамда агросаноат мажмуаларининг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда молиявий-иқтисодий рискларни ҳисобга олиш ҳамда уларни баҳолашда ресурстежамкорлик масалаларига ёндашиш зарурлиги асослаб берилди. Молиявий барқарорликни таъминлаб бериш борасида агросаноат мажмуининг инвестицион фаолиятини ривожлантириш, салоҳиятли инвесторларни жалб қилиш, инвестицияларни суғурталаш ва бозор инфартузилмаси объектларининг ўзаро интеграциясини таъминлашга асосланган ташкилий механизми ишлаб чиқилган. Ушбу монографияда ишлаб чиқаришни бошқаришнинг инновацион тури сифатида кластерларни шакллантириш ва ривожлантириш орқали Ўзбекистон Республикаси кишлок хўжалиги рақобатдошлигини ошириш истикболлари кўриб чиқилди ҳамда миллий озиқ-овқат хавфсизлигини ташкил этувчи маҳаллий агросаноат соҳасининг асосий муаммолари ва жорий ҳолати бўйича илмий таклифлар ишлаб чиқилди. Мамлакатнинг барқарор иқтисодий ўсишини таъминлашда кишлок хўжалигининг ўрни ва аҳамияти, уни модернизация қилишга йўналтирилган омилларни ривожлантириш истикболлари асослаб берилди.

Агросаноат мажмуи хўжалик субъектларининг молиявий барқарорлигини таъминлаб беришда иқтисодий самарадорликнинг баҳолаш кўрсаткичлари тизимлаштарилди. Бунинг баробарида агросаноат мажмуи мисолида молиявий барқарорликни таъминлашда хориж тажрибаси асосида илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Мазкур монографиянинг илмий аҳамияти улардан келгусида агросаноат мажмуаларини молиявий барқарорлигини таъминлашга бағишланган махсус илмий-тадқиқотларни амалга оширишда фойдаланиш мумкинлиги билан изоҳланади.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти ишлаб чиқилган илмий таклифлар ва амалий тавсияларни республикамиз агросаноат мажмуаларини молиявий барқарорлигини таъминлашга қаратилган комплекс чора-тадбирлар мажмуини ишлаб чиқиш, шунингдек, олий ўқув юртларида амалий қўлланма сифатида фойдаланиш имконияти билан белгиланади.

Қишлоқ хўжалиги экинлари уруғлик материалларини ишлаб чиқариш, қайта ишлаш ва тайёрлашга самарали усулларни жорий этиш, сифатли ва рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни кенгайтириш, кейинчалик халқаро бозорларга тарқатиш мақсадида келтирилган таклиф Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикасида замонавий уруғчилик кластерларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2019 йил 18 июндаги 512- сонли Қарорида ўз ифодасини топди.

**I-БОБ. АГРОСАНОАТ МАЖМУАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ
БАРҚАРОРЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ НАЗАРИЙ УСЛУБИЙ
АСОСЛАРИ.**

**1.1. Агросаноат мажмуасининг рақобатбардошлигини
таъминлаш манбалари.**

Кейинги йилларда мамлакатимиз қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш, хусусан соҳада давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш, бозор муносабатларини кенг жорий қилиш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштирувчи, қайта ишловчи ва сотувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асосини мустаҳкамлаш, соҳага инвестицияларни жалб қилиш, ресурстежамкор технологияларни жорий этиш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларни замонавий техникалар билан таъминлаш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда.

Ҳозирги кунда дунёнинг деярли барча мамлакатлари ҳамма нарсани ягона қоидалар асосида ҳаракат қилишга мажбур қиладиган глобаллашув жараёнини бошидан кечирмоқда. Ушбу жараён жаҳон бозорида фақат соғлом рақобат орқали ўзининг ижобий томонларини намоён эта олади. Бунинг асосида глобал рақобат ётади:

➤ илмий-техник тараққиётнинг суратлари кескин ўсиши, бу инновацияларга ва улар билан боғлиқ бўлган кенг қўламли инвестицияларга бўлган эҳтиёжларни келтириб чиқаради;

➤ миллий иқтисодийларнинг очиқлиги туфайли бозор чегараларини кенгайтириш;

➤ ресурсларни сафарбар қилиш, уларга эгалик қилиш ва улардан самарали фойдаланиш заруратини кучайтириш.

Рақобатбардошлик товарлар массаси ва технологиялар соҳасидаги инновациялар жамиятнинг иқтисодий ва технологик ҳаёти жараёнларида етакчи рол ўйнайди.

Рақобатбардошлик категориясининг моҳиятини баҳолаш учун дунё амалиётида 3 тоифадаги ёндашув қабул қилинган:

1. Давлатнинг рақобатбардошлиги унинг худудидаги аҳоли фаровонлиги, халқаро савдода бошқа давлатлар билан рақобатлаша олиш қобилияти.

2. Товарларнинг юқори сифати, товар белгиси мавжудлиги кўринишидаги миллий корхоналарнинг рақобатбардошлиги.

3. Товарларнинг истемолчилар томонидан рақобатбардошлигининг эътироф этилиши.

Бундан кўриниб турадики ҳар қандай маҳсулот ишлаб чиқаришда ушбу учта омилни ҳисобга олиш, рақобатбардош корхоналарни ташкиллаштириш, ишлаб чиқариладиган маҳсулотни бозорбоплигини таъминлаш ва унга етакчи бозорлардан ўрин топиш талаб этилади. Бунинг баробарида глобал рақобат

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

замонавий иқтисодий дунёнинг объектив ҳодисасига айланди. Унинг мавжудлиги иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларида шу жумладан қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни бошқаришда инновацияларни яратиш йўлида глобал рақобат мавжудлиги шартларига мос келадиган рақобатдош устунликка эришишнинг янги шакллари излаб топишни талаб қилади.

Бу нафақат халқаро бозорларда балки давлатларнинг ички бозорларида юзага келадиган ҳар қандай бозор ўзгаришларига тезкорлик билан жавоб беришга имкон берадиган рақобатдош устунликларнинг йирик интеграциялашган тузилмаларининг мавжудлигини назарий жиҳатдан асослашда янги илмий ёндашувлар ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантириш бўйича соҳага инвестицияларни кенг жалб этиш, илғор инновацион техника ва технологияларни олиб кириш, ишлаб чиқарувчиларнинг юқори даромад олишига ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини оширишга ҳозирги кунда бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб буларни бартарафт этмасдан рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқаришнинг имконияти мавжуд эмас. Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиши, ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш, қулай агробизнес муҳитини яратиш ва юқори қўшилган қиймат занжирини яратиш, кооперация муносабатларини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш, соҳага бозор механизмларини, ахборот коммуникацион технологияларини кенг жорий этиш, шунингдек илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланиш ҳамда кадрлар салоҳиятини ошириш заминидан соғлом рақобатни таъминлаш асосида амалга оширилади.

Юқоридан келтирилган санаб ўтилган рақобатбардошликни таъминлайдиган механизмларни жорий қилишда мавжуд муаммоларни бартарафт этиш учун қуйидагиларни амалга ошириш устувор вазифалардан бўлиб ҳисобланади:

➤ озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигини таъминлаш, талаб этиладиган миқдордаги озиқ овқат маҳсулотларини етиштиришни, давлат сийсати даражасига олиб чиқиш ва жорий этиш;

➤ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш ва сотишда бозор тамойилларини кенг жорий этиш, асосиз нархларни оширилишини олдини олиш, сифат назорати инфратузилмасини ривожлантириш, экспортбоп маҳсулотларни ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, халқаро бозорларда рақобатбардош, юқори қўшилган қийматли қишлоқ хўжалиги товарларини ишлаб чиқаришни таъминлайдиган қулай агробизнес муҳитини яратиш;

➤ қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат тармоғини модернизациялаш, диверсификация қилиш ва молиявий барқарорликни қўллаб қувватлаш учун хусусий инвестиция капитали оқимини кўпайтиришда давлат иштирокини камайтириш ва инвестициявий жозибадорликни ошириш механизмларини жорий қилиш, инновацион техник-технологияларни қўллаб қувватлаш;

➤ ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш тизимини такомиллаштириш;

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

➤ қишлоқ хўжалигида давлат бошқарувининг замонавий тизимларини жорий этиш;

➤ фермер хўжаликларида меҳнат унумдорлигини ошириш, маҳсулот сифатини яхшилаш, ўзбек бренди остида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилишни йўлга қўйиш;

➤ қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини замонавий логистика тармоқлари орқали етказиб бериш ҳамда агросуғурта тизимини ривожлантиришни амалга ошириш.

➤ қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини бирлаштиришнинг самарали механизмлари тўлиқ шаклланмаганлиги сабабли уларнинг фаолияти тарқоқлигича қомақда. Бу эса ўз навбатида молиявий барқарорликка эришишга тўсқинлик қилмоқда ҳамда қўшилган қиймат занжирига бирлашиш имконини челамоқда. Таъкидлаш жоизки ривожланган мамлакатлар бозорида кооператив уюшмаларнинг улуши 40%дан ошади, Ўзбекистонда бу йўналиш эндигина 0.8% ни ташкил этмоқда.

Халқаро стандартлар ва сифат талабларига жавоб берадиган лабораториялар, улгуржи бозорлар, логистика марказлари, ва мева-сабзавот маҳсулотларини фитосанитария назоратидан ўтказиш учун жиҳозлар етишмовчилиги кузатилмоқда. Бу экспорт географияси ва маҳсулот турларининг диверсификация қилинишига тўсқинлик қилмоқда.

Мазкур муаммоларни бартарафт этиш учун аграр секторнинг экспорт салоҳиятини ошириш, қўшилган қийматга эга маҳсулот ҳажмини ошириш, сертифицирлаш тизимини кенг жорий қилиш ва кластер муносабатларни кенг жорий этиш орқали қишлоқ хўжалигидаги рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқариш устувор йўналишлар сарасига киритилади.

Фикримизча, юқоридаги хулоса Ўзбекистон амалиёти учун муҳим амалий аҳамият касб этади. Республикамизда қишлоқ хўжалик корхоналари ва фермер хўжаликларининг молиявий ҳолатини барқарор эмаслиги ва тўловга қобиллик даражасининг паст эканлиги уларни банкларнинг молиявий хизматларидан ва инвестицион фаолиятдан фойдаланиш даражасини оширишга тўсқинлик қилмоқда.

Н.Киселевнинг фикрига кўра, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини молиявий барқарорлигини таъминлашда давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватланиши лозим. Бунда асосий эътибор давлат бюджетидан ресурслар ажратиш ва бонификацияга қаратилиши керак¹.

Авторнинг фикрича, Н.Киселевнинг нуқтаи назари аҳамиятга молик. Чунки, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг давлат маблағларидан фойдаланиш имкониятларининг чекланганлиги давлатнинг ушбу жараёнга аралашувини зарурий ҳолатга айлантиради.

¹ Киселев Н. Модернизация сельского хозяйства требует результативных действий государства//Экономист. – Москва, 2017. – №8. – С. 43.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Ривожланган мамлакатлар тажрибасида ҳам қишлоқ хўжалиги тармоқларини молиявий барқарорлигини таъминлашда давлатнинг молиявий кўмаги орқали ушбу механизм шакллантирилган.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва тармоққа етказиб бериладиган моддий-техника ресурслари ҳамда кўрсатиладиган хизматлар нархлари ўсиши ўртасидаги диспаратетнинг кучайиб борганлиги, давлат харид нархларининг бекор қилинганлиги оқибатида аграр секторда ишлаб чиқариш рентабеллиги ва товар ишлаб чиқарувчиларнинг даромадлари иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан сезиларли даражада ортишига олиб келади².

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан молиявий қўллаб қувватлаш механизмларини такомиллаштириш шу жумладан стратегик аҳамиятга эга бўлган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга ажратилган тижорат кредитларининг фоизларини субсидиялаш, суғурталаш механизмини такомиллаштириш, товар хом-ашё биржаларини фаолиятида қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотлар кўламини кенгайтириш, молиявий барқарорликни таъминлайдиган воситаларни жорий этиш ва бозор иштирокчиларига тенг имкониятлар яратиш орқали ҳамкорликнинг шаффоф механизмларини ишлаб чиқишдан иборат.

Агросаноат мажмуи субъектлари ўртасида фьючерс шартномалари асосида ишлашга кўмаклашиш ва буни рағбатлантириб бориш.

1.2. Қишлоқ хўжалигида молиявий барқарорликни таъминлашда кластер усулини кенг жорий этиш.

Ҳозирги кунда агросаноат мажмуасининг молиявий барқарорлигини таъминлаш, унинг рақобатдошлигини ошириш мақсадида миллий иқтисодиётининг барқарор ривожланишини таъминлайдиган янги омилларни топиш муаммоси юзага келмоқда. Ушбу муаммони ҳал қилиш учун ишлаб чиқаришни бошқариш тизимини янгилаш усулларида бири кластерли ёндашув бўлиб, у иқтисодий фаолиятнинг самарадорлигини оширади. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг самарали фаолиятини юқори якуний натижаларга эришишига ёрдам берадиган саноат ва иқтисодий муносабатларни ривожлантириш учун оқилона шарт-шароитларни яратиш зарур. Шу мақсадда, кластерларни яратиш ва ривожлантириш орқали Ўзбекистон агросаноат комплексининг рақобатбардошлигини ошириш, молиявий барқарорликни таъминлаш энг муҳим вазибалардан бири бўлиб қолмоқда.

"Кластер" тушунчасининг моҳияти М. Портернинг таъкидлашига асосланади. У уни "маълум бир ҳудудда фаолият кўрсатадиган ва бир-бирини тўлдирадиган умумий фаолият билан тавсифланадиган жуғрофий қўшни ўзаро

² Меньшов М.С. Совершенствование экономических механизмов государственного регулирования сельского хозяйства. //Экономист. - Москва, 2018. – №10. – С. 35.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

боғлиқ компаниялар ва тегишли ташкилотлар гуруҳи" деб изоҳлайди. Ушбу таърифда М. Портер кластерларнинг учта асосий хусусиятларини аниқлайди:

- географик жойлашув турли компанияларни ягона бошқарув остида бирлаштириш усули сифатида;

- қўшилган қийматнинг максимал даражасига эришишда компанияларнинг ўзаро боғлиқлигига асосланган интеграцион муносабатларнинг махсус шакли;

- тайёр маҳсулот ва тегишли бозор маҳсулотларини ишлаб чиқаришда ишлаб чиқариш кўлами ва ресурс омилларининг ўсишига таъсир кўрсатиш йўли сифатида тармоқларнинг технологик боғлиқлиги.

М. Портернинг сўзларига кўра, кластерларнинг рақобатбардош устунликлари турли тармоқлар ўртасида ўзаро боғлиқлик мавжудлиги сабабли яратилади, бунда битта рақобатбардош саноат улар ўртасидаги муносабатларни мустақамлаш натижасида бошқасининг рақобатдошлигини оширишга ёрдам беради. Шундай қилиб, М. Портер назариясидан хулоса қилиш мумкинки, глобал рақобат шароитидаги кластерлар меҳнат унумдорлигини ошириш ва унинг ҳудудида жойлашган аҳолининг ҳаёт сифатини яхшилаш йўналишида ҳудудлар ва иқтисодий фаолиятнинг алоҳида соҳаларининг рақобатбардошлигини оширишга имкон беради. Бундан ташқари, кластер ва бошқа интеграция ва кооперация шаклларининг асосий фарқи шундаки, улар ишлаб чиқариш омилларини инновацион асосда истеъмолчиларнинг талабларига мувофиқ равишда максимал даражада тўлдиради. Бу глобал рақобатнинг кучайиши тенденциялари пайдо бўлиши ва намоён бўлишидан олдин пайдо бўлган техник-иқтисодий парадигмани ўзгартириш зарурлигининг келиб чиқишини акс эттиради: замонавий ахборот технологияларига асосланган ишлаб чиқаришни бошқаришнинг янги шаклларида фойдаланиш зарурияти, янги ишлаб чиқариш омилларига арзон нархларда фойдаланиш учун шароит яратиш, тез мослашиш қобилияти учун доимо ўзгариб турадиган бозор шароитларига, бир вақтнинг ўзида давлат ва умуман жамиятнинг ўзаро таъсирига, иқтисодий фаолиятнинг энг орқада қолган соҳалари ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратади.

Шундай қилиб куйидагиларни айтишимиз мумкин:

1. Глобал рақобат замонавий иқтисодий дунёнинг объектив ҳодисасига айланди. Унинг мавжудлиги иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларида, шу жумладан ишлаб чиқаришни бошқаришда инновацияларни яратиш йўлида глобал рақобат мавжудлиги шартларига мос келадиган рақобатдош устунликка эришишнинг янги шаклларини излашни талаб қилади;

2. Глобал рақобат шароитида бозорнинг энг катта самарали натижаси йирик интеграциялашган иқтисодий тузилмалар ёки уларнинг маълум бир ҳудудда жамланган қисми билан намоён бўлади. Бу нафақат халқаро бозорларда, балки айрим давлатлар ички бозорларида юзага келадиган ҳар қандай бозор ўзгаришларига тезкорлик билан жавоб беришга имкон

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

берадиган, ракобатдош устунликларнинг йирик интеграциялашган тузилмалари мавжудлигини назарий жиҳатдан асослашда янги илмий ёндашувлар ишлаб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилди;

3. Янги парадигмага кўра, жаҳон иқтисодиётидаги энг ракобатбардош кластер- бу барқарор ҳудудий ва тармоқ шериклик шаклида ишлашга қодир, иқтисодий муносабатларнинг янги шакллари турли соҳаларга тегишли бўлган, лекин битта бозор маҳсулотини ишлаб чиқариш билан бирлаштирган турли бозор субъектларининг бирлашиши шаклида ташкил этилишидир. Шунинг учун ягона технологик занжир билан боғланган корхоналарда битта яқуний маҳсулотни яратиш учун кластерлаш тавсия этилади.

1.3. Қишлоқ хўжалигида молиявий-инновацион бошқарув шакллари яратиш хусусиятлари.

Чет элда қишлоқ хўжалиги молиявий инновацион бошқарув шакллари у асосан икки йўналишда, меҳнаткашларнинг сифатли ва унумли меҳнатга бўлган қизиқишини ошириш орқали ҳамда барча шаклларнинг, шу жумладан, кластерли тузилмаларнинг интеграцион алоқаларидан фойдаланган ҳолда корхоналар салоҳиятини ривожлантириш орқали.

Ўзбек бизнесининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, ўзбекистонлик ишбилармонлар орасида, иқтисодий ва ижтимоий бошқарув услубларининг устуворликлари ижобий баҳоланган тақдирда ҳам, маъмурий-бўйруқбозликларга устунлик берилади. Шунга қарамай, инсониятнинг иқтисодий тараққиёти тажрибаси шуни исботладики, маъмурий-ташқилий бошқарув усуллари, агар уларга эътибор қаратилса, нафақат самарали, балки баъзида меҳнат унумдорлиги ва сифатининг жадал ва барқарор ривожланишига тўсқинлик қилади. Шу сабабли, ўзининг стратегик мақсади шаклида қабул қилган Ўзбекистон учун 2030 йилга қадар ўсиш талаб этилади. Бунда меҳнат унумдорлигини 50% га ошириш, самарали менежментнинг инновацион усуллари излаш, биринчи навбатда, менежерлардан ўз ходимларига янги муносабатни, ишлаб чиқариш омилларидан (моддий, молиявий, ахборот ва бошқалар) фойдаланишни яхшилашнинг асосий манбаи сифатида талаб қиладиган миллий вазифага айланиб бормоқда.

Афсуски, бугунги кунда Ўзбекистонда кўплаб тадбиркорлар иқтисодий инқироз ҳақида гапириб, бу муаммони жуда оддий - ишчи-ходимлар сонини қисқартириш йўли билан ҳал қилишмоқда. Аммо бу муаммонинг ечимига айланмайди, чунки бу меҳнат унумдорлигини оширишга эмас, балки унинг зичлигини оширишга, меҳнатнинг сифатини пасайишига олиб келади. Шу сабабли менежерларнинг меҳнат унумдорлигини ошириш йўллари яратишда ишчиларнинг интеллектуал ва меҳнат қобилиятларини фаоллаштиришга имкон берадиган кадрлар менежментига янги ёндашувларни ишлаб чиқиш қобилияти Ўзбекистон учун янада истиқболли бўлиб бормоқда.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Қисман, бундай тушунча янги эмас, чунки унинг келиб чиқиши 20-асрнинг биринчи ярмида хулқ-атвор менежмент мактаби сифатида пайдо бўлган. Бироқ, бу мактаб ҳали тўлиқ шаклланмаган ва ривожланаётган давлатлар ҳудудида ҳали тўлиқ тушунилмаган ва ривожланаётган давлатлар ҳудудида камроқ қўлланиладиган ташкилий хулқ-атвор тушунчасининг назарий асосига айланиб, ҳозирги кунгача давом этмоқда.

Умуман олганда, бундай етакчилик тизимини яратиш, мамлакатда ҳали бўлмаган мотиваторларнинг махсус тўпламини шакллантиришни талаб қилади.

Молиявий барқарорликни бозор шароитида агросаноат мажмуаларида таъминлашда муваффақиятга эришиш мотивини яратишнинг шартли моделини яратиш бугунги кунда долзарб масала бўлиб келмоқда.

Бунда Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ўзига хослигига эътибор берадиган бўлсак:

1. Тарихан, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш шароитида шахсий мулкни инвестициялаш асосида меҳнатда "картел" (жамоавий-қўшма) иштирок этиш анъаналари шаклланмаган. Бунга қишлоқ хўжалигини бошқаришнинг эски совет шаклидаги тузилмаси ҳам ёрдам бермади, чунки Ўзбекистонда ҳукмрон бўлган барча хўжаликлари давлатга тегишли эди.

2. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар 2009 йилга келиб шаклланди.. Оилавий тадбиркорлик фермер хўжаликларида ривожланмоқда, уларда ташкилий хулқ-атвор концепциясига мувофиқ иш ҳақини тузиш қийин. Ўзининг иқтисодий табиати бўйича бундай фермер хўжалиklarининг мавжудлиги олға қадам дея ҳам ҳисобланмайди, чунки қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш соҳасидаги тажрибаси суёт эканлигини исботлади. Шу сабабли ҳар қандай ишлаб чиқариш соҳасидаги муносабатлар- жамият ва унинг кенгайиши томон ривожланмоқда (шахс - оила - жамоа - давлат, давлатлараро иттифоқлар - халқаро бирлашмалар).

Ушбу жараённинг трансмиллий компаниялар ва корпорациялар (ТНС), молиявий ва саноат гуруҳлари кўринишида жаҳон тажрибасида ўз аксини топган. Шу нуқтаи назардан, АҚШ тажрибаси ҳам қизик. У ерда фермер хўжалиklarини бирлаштириш учун шарт-шароитларни яратиш давлат сиёсати, миллий озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш манбаи сифатида кўриб чиқилган ва кичик фермер хўжалиklarи ташкил этилган. Ердан фойдаланишнинг кичик шакллари ва ҳозирги рақобат шароитида АҚШда деҳқончилик зарарли ва натижада истикболсиз бўлиб қолди. Шу сабабли, ҳозирда АҚШнинг аграр сиёсати яқин келажақда АҚШнинг энг йирик қишлоқ хўжалиги корхоналарининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришдаги улушининг 80% га етишини таъминлашга қаратилган. Шу мақсадда АҚШ бюджети кичик фермер хўжалиklarини бирлаштиришга республика бюджетидан 1,2% миқдорида ёрдам беради. Гап шундаки, умуман озиқ-овқатга бўлган талаб паст даражада эгилувчанлиги билан ажралиб туради ва иқтисодиётнинг ушбу секторини жуда консерватив қилади. Шу сабабли ушбу

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

соҳада инновацияларнинг жорий этилиши қишлоқ хўжалиги ишчиларига қўшимча тўловларни тўлаш имконияти билан боғлиқдир, бу эса меҳнат унумдорлигини оширишнинг бошқа чораларини кидиришни талаб қилади. Бунда иш ҳақининг умумий ҳажми сотилган маҳсулотлар ҳажмига боғлиқ. Шундай қилиб, кенгайтирилган даромад инновацияларни жорий қилиш учун қўшимча тўловларнинг мавжудлигидан кўра қишлоқ хўжалигида банд бўлган аҳоли даромадларининг ўсишига кўпроқ таъсир кўрсатиши мумкин.

Дунёнинг бошқа мамлакатларига қараганда, ердан даромад олиш учун Ўзбекистон кўпроқ ҳаракат қилиши керак. Нагжада, бу иш ҳақини оширишга имкон берадиган манбаларнинг жадал ўсиши учун ўзбекистонлик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг захиралари мавжудлигига таъсир қилмайди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши иктисодий фаолиятнинг бошқа соҳаларидан фарқ қилади, чунки унинг маҳсулотлари "идеал" ҳаёт циклига эга, яъни доимий талабга эга, аммо ушбу маҳсулотлар озиқ-овқат бозорига асосан қайта ишлаш жараёни тугагандан сўнг кириб келади, бу ерда истеъмолчилар одатдаги маҳсулот каби янги нарсаларни ҳам кидирадилар. Бирок, биринчидан, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари истеъмолчилар билан тўғридан-тўғри алоқа қилмайди ва уларга талабнинг ўзгаришига оз таъсир кўрсатиши мумкин, иккинчидан, уларни ишлаб чиқаришда улар иқлим шароити ва ер унумдорлигининг ўзига хос хусусиятларига боғлиқдир. Бундан ташқари, "форс-мажор" ҳолатлари қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларининг меҳнат натижаларига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Табиийки, буларнинг барчаси катта харажатларга олиб келади ва қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқарувчиларга иш ҳақини ошириш орқали ишчиларига таъсир қилиш учун манбаларни қолдирмайди. Нагжада, қишлоқ хўжалигидаги иш ҳақи иктисодиётнинг бошқа соҳаларидаги иш ҳақига нисбатан энг паст даражада қолмоқда.

Сўнгги йилларда қишлоқ хўжалигидаги иш ҳақининг ўсиш суръати халқ хўжалигининг бошқа тармоқларига қараганда ўсаётганига қарамай, Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги ишчиларининг иш ҳақи даражаси энг паст бўлиб қолмоқда. Бундай иш ҳақи даражаси билан соҳада ташкилий хулқ-атвор доктринасига асосланган инновацион менежмент тизимини яратиш жуда қийин.

Аҳоли хонадонларида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши устунлик қилса (2017 йилда 95,5%), унинг натижаларидан олинган даромадни фермер хўжаликлари аъзолари ўртасида тақсимлаш жуда қийин. Бундай фермаларда иш ҳақи одатда молиявий натижалар кўринишида, оиланинг умумий даромади шаклида бўлади. Бу, шунингдек, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш тизимида ташкилий хатти-ҳаракатлар қоидаларини қўллаш учун тўсиқ бўлиб хизмат қилади.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқарувчилар томонидан бепул молиявий манбалар йўқлиги сабабли, ушбу соҳадаги кўплаб янгиликлар давлат лойиҳаларини амалга ошириш шаклида келади.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Шу сабабли, қишлоқ хўжалигидаги инновацион менежментни ташкил этишнинг юқоридаги барча хусусиятлари уни ягона йўл билан қолдиради - интеграция ва кооперацион жараёнларнинг ривожланиши, шу жумладан кластерлар ва ижтимоий-тадбиркорлик компаниялари, маҳсулот ишлаб чиқаришда технологик жараённинг бирлиги билан боғлиқ бўлган корхоналар мажмуаларининг шаклланиши, озиқ-овқат, шу жумладан, хизматларни харид қилиш марказлари кўринишидаги бозор инфратузилмаси элементлари ва бошқалар.

Шу нуқтаи назардан, кластерларни яратиш, нафақат, ишлаб чиқаришни кенгайтиришга, балки миллий агросаноат ишлаб чиқаришида корпоратив бошқарувни яратиш усули сифатида акциялаш жараёнларини кучайтиришга, бунинг баробарида молиявий барқарорликни таъминлашга имкон беради.

Кластер концепциясининг аҳамияти шундаки, унда миллий иқтисодиётнинг ривожланиши, минтақа ёки алоҳида худуднинг иқтисодиёти нуқтаи назаридан шунингдек, мамлакат ёки минтақа иқтисодиётининг рақобатдошлигини оширишга интилаётган компаниялар, ҳукуматлар (ёки маҳаллий ҳокимликлар) ва бошқа ташкилотларнинг қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини янада ошириш учун манба сифатида янги имкониятлари очиб берилади.

Давлатнинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигининг асоси етакчи компанияларнинг меҳнат унумдорлигини ўсишини, давлат ёрдами билан амалга оширилаётган бирлаштириш жараёнларини амалга ошириш ҳисобига самарадорликнинг ўсиши, автор фикрича, бу ҳолда мураккаб концепция сифатида амалга оширилади ва у қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади.

Компания самарадорлигини ошириш таркиби

Кластер самарадорлиги қисмларининг таркиби

Кластер самарадорлиги таркиби	
1. Кластер самарадорлиги	Модернизация, янги технологияларни жорий қилиш, меҳнат ресурсларини малака ҳамда тажрибасини ошириш
2. Маҳсулот сифати	ўзаро назорат орқали маҳсулотлар сифатини таъминлаш тизими
3. Маҳсулотлар ва технологияларнинг янгилиги	Ишни ташкил қилиш орқали инновацияларни ишлаб чиқиш ва жорий этиш тизими

Манба: автор томонидан ишлаб чиқилди

Ушбу жадвалда кўрсатилгандек фақат ушбу учта таркибий қисмларнинг комбинацияси замонавий иқтисодий маконда кластернинг потенциал рақобатдошлигини аниқлайди. Аслида, миллий компаниялар ташқи

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

ва ички бозорда рақобатга мослашиш учун зарур бўлган ушбу талабларни қондиришлари керак. Бунга кўпинча бир бозорда иқтисодий муносабатлар билан боғлиқ бўлган кўплаб хўжалик юритувчи субъектларнинг бир томонлама ҳаракатларини бирлаштириш орқали эришиш мумкин.

Аслида, халқаро бозорларда муваффақиятга эришиш учун юқорида айтиб ўтилган том маънода юқори кўрсаткичларни таъминлайдиган тармоқларда ихтисослашув зарур. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигини ошириш ва халқаро бозорда рақобатбардош масаласи долзарб бўлиб қолмоқда. Ўзбекистондаги барча қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари юқори рақобатбардош бўлиши керак, яъни иқтисодиётнинг алоҳида сегменти ва жаҳон миқёсида рақобатбардош маҳсулотлар яратиш ва такомиллаштириш мумкин бўлган соҳалар ҳақида фикр юритилиши зарур.

Ривожланган ва ривожланаётган давлатлар материаллари бўйича иқтисодчилар томонидан олиб борилган узоқ муддатли илмий тадқиқотлар юқорида айтиб ўтилганидек, кластердаги ўзаро тўлдирувчи турлар ва фаолият соҳаларини комплекс ривожлантириш муҳимлигини тасдиқлайди. Ушбу тадқиқотлар натижаларига кўра кластерлар чуқурлиги ва мураккаблигига қараб турли шаклларга эга, аммо аксарият қисмларга қуйидагилар киради:

- тайёр маҳсулот ёки хизмат кўрсатадиган компаниялар;
- ихтисослаштирилган ишлаб чиқариш омиллари, бутловчи буюмлар, дастгоҳлар, шунингдек хизматларни етказиб берувчилар;
- молиявий институтлар;
- алоқадор соҳалардаги фирмалар.

Бундан ташқари, кластерлар кўпинча бирлаштириши мумкин:

- тарқатиш каналлари ва истеъмолчилар билан ишлайдиган фирмалар;
 - хом ашё ва қўшимча маҳсулотлар ишлаб чиқарувчилар;
 - ихтисослаштирилган инфратузилма таъминотчилари;
- таълим ва махсус тайёргарликни таъминловчи, ихтисослаштирилган тадқиқотлар олиб борадиган давлат ва бошқа ташкилотлар;
- стандартларни белгилайдиган ва маркетинг тадқиқотларини ўтказадиган агентликлар.

Бундай тизимга киритилган маҳсулотларни ишлаб чиқаришга ихтисослашган, корхоналар технологик жараённинг бошидан охиригача сифат жиҳатидан энг яхши хорижий аналоглардан кам бўлмайдиган бирон бир маҳсулотни ишлаб чиқаришда юқори даражадаги ҳамкорликни яратиш учун кластерни ривожлантириш концепциясига сармоя киритиш керак. Ҳар қандай босқичда юқори сифатли маҳсулотни таъминлашни кафолатлайдиган ягона механизм бўлиши зарур. Шу билан бирга, ишлаб чиқаришни бир қўлда жамлаш ҳақида эмас, балки якуний маҳсулотни шакллантириш учун асос бўлган ишлаб чиқариш жараёнига ўрта ва кичик ишлаб чиқарувчиларни жалб қилиш эътироф этилапти. Бу мавжуд ишлаб чиқаришларнинг

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

ривожланишини ва янги ишлаб чиқаришларни яратилишини таъминлайдиган, мамлакатда ўрта синфни ташкил этувчи кичик ва ўрта корхоналарда технологиялардан фойдаланишнинг сифат кўрсаткичларини шакллантириш моҳиятини очиб бермоқда.

Жаҳон иқтисодиётида бу ёндашув янги эмас, чунки у асосан 80-90 йилларда Жануби-Шарқий Осиё мамлакатларининг иқтисодий юксалиши шу асосида ҳам қурилган.

Ушбу муаммонинг ечими Ўзбекистон Республикаси агросаноат комплекси иқтисодиёти учун муҳим бўлган учта вазифани ҳал қилишни тақлиф этади:

1. истеъмол бозорида кластер маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг мавжудлигини имкон қадар таъминлай олади.

2. Ўрта синф даромадларининг молиявий барқарорлигини яратади.

3. Ишчи кучи, меҳнат ресурсларини жалб қилиш.

Макро жиҳатдан давлат сиёсати Ўзбекистон Республикаси аграр секторида кластер ўсишини жадаллаштириш жараёнида алоҳида аҳамиятга эга. Жаҳон статистикаси алоҳида фирмаларнинг ортиб бораётган ролидан далолат бераётганига қарамай, ушбу фонда кластерлар яратишда агросаноат мажмуаси иқтисодиётида давлат аралашувининг пасайиши рўй бериши керак. Аслида, давлатнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси, инсон салоҳиятини шакллантириш жараёни ва бошқа кўплаб жараёнлар маълум бир ҳудудда бўлиб, улар ҳудудда маълум кластерларни яратиш усуллари билан фарқланиши керак.

I. Боб бўйича хулосалар.

Давлат органлари томонидан ҳал қилиниши керак бўлган масалалар доираси қуйидаги соҳаларда бўлиши керак.

1. Энг янги технологик линияларни сотиб олиш мақсадида бошланғич капитални яратиш учун субсидиялардан фойдаланиш ҳамда инвесторларни жалб қилиш. Ушбу чора-тадбирларнинг зарурлиги шундан иборатки, кластерни яратишда унинг асосий мақсадларидан бири кичик ва ўрта бизнес вакилларини кенг жалб қилиш ва энг яхши хорижий аналоглардан замонавий технологик ускуналарни сотиб олиш, аммо улар етишмаётганлиги сабабли молиявий манбалар тўлиқ амалга оширилмаяпти.

Аслида, биз давлатнинг макроиқтисодий сиёсати маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга қаратилган кичик бизнес вакиллари ҳақида гапирамиз. Шу сабабли узоқ муддатли истиқболда кластерлар ичида фаолият юритаётган корхоналарга субсидиялар бериш масаласи ҳал қилиниши жуда зарур.

2. Кластерлар ҳудудда кундалик талабга эга бўлган юқори сифатли истеъмол товарларини ишлаб чиқаришга йўналтирилган фаол солиқ-бюджет сиёсатини олиб бориш. Ушбу чора-тадбирлар мажмуи ўз навбатида қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин: тўғридан-тўғри солиққа тортиш учун

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

солиқ ставкаларини босқичма-босқич пасайтириш ва муайян ижтимоий зарур аҳоли учун товарларни бекор қилишда, мақсадли импорт сиёсатини амалга оширишда импорт божлари миқдорини босқичма-босқич узгартириш билвосита солиқ ставкалари, шу жумладан ҚҚС индивидуал маҳсулотлар учун тушириш. Шунинг ёнда тутиш керакки, ушбу товарларнинг мувозанат нархининг барқарорлиги кўрсаткичи бундай сиёсатни олиб боришда самарали кўрсаткичга айланиши керак, акс ҳолда хатоларнинг оқибатлари аҳоли зиммасига тушади.

3. Ишчи кучи малака даражасини инobatга олган ҳолда энг янги технологияларни жорий этиш. Давлат идораларининг молиявий иштирокисиз кластер учун малакали кадрлар тайёрлаш имконсиздир, шунинг учун маҳаллий университетлар базасида ташкил этилган илмий-ишлаб чиқариш марказининг ўз ичига олиши керак, бунда:

- бозорда қисқа ва узоқ муддатга маълум бир маҳсулотга бўлган талаб ва унинг бозори миқёси ўрганилиши зарур;

- энг яхши хорижий аналогларга мос келадиган технологияларни танлаш;

- маҳаллий ишлаб чиқариш учун зарур материаллар ва хом ашёнинг мавжудлиги;

- ташқи ва ички омилларнинг маълум бир маҳсулотини ишлаб чиқаришга таъсири даражаси;

- кластернинг ишлаши натижасида олинган натижаларни ўрганиш;

- молиявий рисклар даражасини ўрганиш.

Ушбу масалаларнинг ҳар бири пухта таҳлил қилиш ва асосланган хулосаларни талаб қилади, уларсиз қишлоқ хўжалигида кластер яратиш мантикий эмас. Юқорида айтилганларнинг барчаси қуйидаги хулосалар учун асосдир:

1. Жаҳон иқтисодиёти амалиёти шунини кўрсатадики, инновацион молиявий бошқарувни таъминлашда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги интеграция жараёнлари мустақил равишда ривожлана олмайди. Бу жараёнлар жуда секин амалга оширилишини инobatга олган ҳолда, давлат бу жараёнларни, шу жумладан кластерларни яратишни, барча имкониятларни рағбатлантириши керак. Бу учун аввало молиявий барқарорликни таъминлайдиган баҳолаш кўрсаткичларини тизимлаштиришни амалга ошириш ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудида кластерлар яратишнинг мумкин бўлган самарадорлигини аниқлаш керак.

**II-БОБ. Агросаноат тизмида тадбиркорлик фаолиятига
инновацияларни жалб этишнинг амалий-ҳуқуқий асослари ва
инвестицион жараёни ташкил этиш масалалари.**

2.1 Ўзбекистондаги агросаноат тизимининг ривожланиш тенденциялари.

Агросаноат мажмуасининг Ўзбекистон иқтисодиётидаги роли мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлиги, унинг экспорт салоҳияти ва давлатнинг рақобатбардошлилигининг катта қисмини шакллантиради. Шу сабабли агросаноат комплекси Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг устувор тармоқларидан бири ҳисобланади. Мамлакат агросаноат мажмуасининг асосини қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ташкил этади. Унинг ўзига хос хусусиятлари:

- унда ишлаб чиқаришнинг асосий воситалари ер ва бошқа табиий ресурслар бўлиб, унда иш вақти мавсумийликка қараб белгиланади;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг ёрдами билан мамлакат аҳолиси инсон ҳаёти учун зарур бўлган озиқ-овқат билан таъминланади, саноат эса хом ашё билан таъминланади;

- қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқарадиган тадбиркорлар мамлакатнинг бошқа хўжалик юритувчи субъектлари билан бир хил шароитга эга эмас ва жойлашуви, географик жиҳатдан бир-бирларидан фарқ қилади. Маълумки, агросаноат мажмуи - бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш соҳасидаги иқтисодий муносабатлар билан ўзаро боғлиқ бўлган иқтисодиёт тармоқларининг йиғиндиси. Унинг таркибига қишлоқ хўжалиги хом ашёсини ишлаб чиқариш, уларни қайта ишлаш, сақлаш ва сотиш, қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқариш ва уларга хизмат кўрсатишни таъминлайдиган тармоқлар киради.

Ушбу мажмуада халқ хўжалигининг 80 га яқин соҳаси бевосита ёки билвосита ишлаб чиқариш ва айланишнинг турли босқичларида қатнашади. Агросаноат мажмуи - бу учта асосий йўналишдан иборат бўлган мураккаб, кўп тармоқли саноатнинг иқтисодий тизими.

Биринчи соҳада агросаноат мажмуи учун ишлаб чиқариш воситалари яратилади (машинасозлик, минерал ўғитлар, таъмирлаш, қурилиш ва бошқалар). Ушбу сектор якуний маҳсулотнинг 10 фоизини, асосий воситаларнинг 15 фоизини ва ишчилар сонининг 20 фоизини ташкил қилади.

Иккинчи йўналиш қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини товар массасида ишлаб чиқаришга қаратилган. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари 60 та соҳага маҳсулот етказиб беради. Ҳар бир қишлоқ хўжалиги ишчиси яна 5 кишини ташки иш билан таъминлайди. Ушбу соҳада тайёр маҳсулотнинг 50 фоизи ишлаб чиқарилади, асосий ишлаб чиқариш фондларининг 65 фоизи ва қишлоқ хўжалиги ишчилари сонининг 60 фоизи захирада тўпланган.

Учинчи йўналиш қишлоқ хўжалиги хом ашёсини сотиб олиш, ташиш, сақлаш, қайта ишлаш, шунингдек тайёр маҳсулотни сотишни ўз ичига олади.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Бу секторга озиқ-овқат лаззатлари, сут ва гўшт, енгил (тўқимачилик, чарм ва мўйнали кийимлар, поябзал), чорва моллари озукаси саноати, шунингдек харид қилиш ва савдо ташкилотлари киради. Ушбу сектор тайёр маҳсулотлар умумий ҳажмининг 40 фоизини, ишлаб чиқаришнинг асосий воситаларининг 20 фоизини ва қишлоқ хўжалиги ишчилари сонини ташкил этади [25].

Агробизнеснинг давлат иқтисодиётига таъсирининг асосий шартларидан бири бу барча уч йўналиш бўйича мувозанатли ривожланиш заруратидир. Бироқ, хорижий мамлакатларда, баъзида қишлоқ хўжалигида тайёр маҳсулотнинг асосий қисми учинчи соҳада ҳосил бўлишининг асосий шarti сифатида қабул қилинади. Масалан, АҚШда ушбу соҳада маҳсулотнинг чакана қийматининг 80% гача ташкил етилади. Ғарбий Европада - 75%, Ўзбекистонда - 40% дан ошмайди. Бу чет элда бозор қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришидаги муносабатларни тартибга солмаслиги тўғрисида тушунчага олиб келди ва турли мамлакатлар ҳукуматлари томонидан иккинчи соҳага махсус ёрдам кўрсатиш учун асос бўлди.

Бу, шунингдек, Ўзбекистон аграр сектори иқтисодиётида иқтисодий ислохотларни амалга оширишни тақозо этди. Қишлоқ хўжалигида энг юқори самарага эришиш усулларини излаш усулларини амалга ошириш масаласи доимо аграр савдонинг диққат марказида туради, чунки қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқариш билан боғлиқ муаммолар бошқа соҳалар ва жамиятнинг ижтимоий ҳолатида кўплаб муаммоларни келтириб чиқаради.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислохотлар кўринишида нафақат XX асрнинг 92-йиллари бошларида шаклланган хусусийлаштириш ва давлат тасарруфидан чиқариш йўлини танлади, балки кўп тузилмали иқтисодиётнинг асосларини яратди, аммо бозорнинг ўзи ушбу соҳадаги иқтисодий муносабатларни тартибга солади деган умидда мамлакат қишлоқ хўжалигини саноатдан олдинги йўлга олиб чиқди. Амалда, бу керакли натижаларни бермади.

Озиқ-овқат бозори тартибга солинмай қолди. Ички иқтисодий инкирозлар бошланди. Бундан ташқари, ерларга ишлов берилмаганлиги, сув танқислиги, дренажларнинг мавжуд эмаслиги, агросаноат мажмуасининг моддий-техник базаси тезда жисмоний ва маънавий жиҳатдан эскирганлиги сабабли, техник деб таърифланиши мумкин бўлган ислохотларнинг муваффақиясизлигининг иккинчи томони пайдо бўлди.

Йигирманчи асрнинг 90-йилларининг бошларидан бошлаб қишлоқ хўжалигини қайта қуриш, хусусий секторга маҳсулотларнинг катта қисмини олиб келди. Шунинг учун давлатнинг ушбу даврдаги асосий вазифаси бозор муносабатларига мос келадиган қонунлар ва меъёрий-ҳуқуқий базаларни яратиш, рақобатни унинг цивилизациялашган шаклларида ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш зарурияти эди.

Ислохотнинг мақсади, нафақат, қишлоқ хўжалигида турли мулкчилик шакллари яратиш, балки ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларнинг эволюцион (тадрижий) йўлига йўналтириш эди.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Бироқ, ислохотларнинг дастлабки йилларида давлат кўп муаммоларни ҳал қилишдан узоқлашди, аммо 2000 йилдан бошлаб бу вазиятни тўғирлашни бошлади. Аграр ўзгаришлар даврида Ўзбекистон агросаноат мажмуи бир неча босқичларни босиб ўтди:

1. Биринчи босқич – 1991 йилдан 1997 йилгача. Ислохотлар жараёнларини тартибга солишнинг ҳуқуқий ва иқтисодий механизмларининг барча элементларини мунтазам равишда ишлаб чиқиш амалга оширилди ва мулкни ислоҳ қилиш орқали бозор муносабатларига замин яратилди.

2. Иккинчи босқич (1998-2002 йиллар) янги тафаккурни ривожлантириш ва давлатнинг қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига ёрдам ва қўллаб-қувватлашни ривожлантириш, қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришни давлат томонидан тартибга солишнинг янги шакллари яратиш билан тавсифланиши мумкин.

3. Учинчи босқичда (2003 йилдан) Ўзбекистонда агросаноат мажмуи қишлоқ хўжалигини ривожлантириш дастурларини молиявий қўллаб-қувватлашни такомиллаштириш орқали давлат томонидан алоҳида эътиборни жалб қила бошлади.

2007 йилдан бери мамлакатда инқирозга қарши дастур қабул қилиниши ва мамлакат фермерлари учун янги вазифалар белгиланганлиги билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон агросаноат мажмуасини ривожлантиришда янги босқич бошланди.

- давлатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини ошириш;
- импорт ўрнини босишни ривожлантириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини ошириш ва жаҳон сифат стандартларига эришиш;
- маҳаллий аҳолининг барқарорлигини қўллаб-қувватлаш озиқ-овқат маҳсулотлари;
- қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришга инновацияларни кенг жорий этиш;
- фан ва инвестиция фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш;
- самарали инфратузилмани шакллантириш ва нарх барқарорлигини қўллаб-қувватлаш ва бошқалар.

Қишлоқ хўжалигидаги ислохотлар натижасида йирик давлат ер майдонларини майда хўжаликлар фойдасига бўлинди.

Бундан ташқари, собиқ совет давридан бери Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги муаммолар сақланиб қолди ва ислохотлар натижасида пайдо бўлган янги муаммолар:

- асосий воситаларнинг ҳам маънавий, ҳам жисмоний эскириш даражаси тезлашди, янгиланиш даражаси пастлигича қолмоқда (йилига камида 18-20% еҳтиёж бўлган ҳолда ўртача 2%);
- суғориш тизимлари қайта қурилмади;
- ишлаб чиқаришни модернизация қилиш учун инвестиция маблағларининг етишмаслиги;
- нарх ситсати қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бозор нархлари даражасига таъсир кўрсатадиган қўллаб бозор воситачиларининг пайдо

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросоноат мисолида)

бўлишидан келиб чиққан ҳолда, қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқарувчиларининг истеъмол жойларидан жуғрофий жиҳатдан ажратилганлиги сабабли иқтисодий фаолиятнинг бошқа соҳаларига нисбатан сезиларли ўсиш йўналиши бўйича тафовут мавжудлиги;

- ишлаб чиқаришнинг мавсумийлиги суғурта захираларини шакллантиришни талаб қилади ва уларни сақлаш жойларининг ҳолати бозор талабларига жавоб бермайди;

- ижара муносабатларининг мавжудлиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини даромад ва фойда олиш учун тенг бўлмаган шароитларда жойлаштиради;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши капиталнинг паст интенсивлиги билан ажралиб туради, бу эса саноат ва паст даромадга нисбатан унумдорликни пасайтиради.

Бу замонавий даврда мамлакатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш барқарор ўсаётганлигини тасдиқлайди. Бироқ, таннархга таъсир кўрсатадиган инфляция Ўзбекистондаги кўплаб фермер хўжалиқларини фойдасиз қолдириб келди.

Олдин ўрнатилган иқтисодий алоқаларнинг бузилиши, агробизнесга шерикларнинг ўзаро қизиқиши йўқлиги ва инновацияларни жорий этиш учун инвестиция маблағларининг етишмаслиги Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасини ривожлантиришдаги жиддий муаммо бўлди.

Бу унга қуйидаги қоидаларни аниқлашга имкон беради:

- Ўзбекистонда қайта ишлаш саноатининг ривожланиш даражаси етарли эмас;

- Ўзбекистон қишлоқ хўжалигида озиқ-овқат бозори инфратузилмасини, айниқса совутилган базалар ва ихтисослаштирилган омборхоналар шаклида ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини қайта ишлаш корхоналари билан боғлайдиган транспорт тизимини ривожлантириш зарурати мавжуд;

- қишлоқ хўжалигини қайта ишлаш корхоналари инновацияларга, айниқса ускуналарни алмаштириш соҳасига жуда муҳтож;

ҳосил бўлган қўшилган қиймат ишлаб чиқариш тармоғидан қайта ишлаш тармоғига ва Ўзбекистон Республикаси агросаноат комплексининг бошқа соҳаларига ўтмайди;

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши соҳасида ҳам, қишлоқ хўжалиги хом ашёсини қайта ишлаш соҳасида ҳам паст меҳнат унумдорлиги сақланиб қолмоқда;

- барча қишлоқ хўжалик корхоналари деярли бир-бирларидан ажратилган ва интеграциялаш жараёнларига муҳтож бўлган кичик корхоналар;

- Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги ислохотлар оқибатлари кўринишидаги ижобий ва салбий омиллар шу қадар чамбарчас боғлиқки, давлатнинг ёрдамсиз аввалгиларининг натижаларидан тўлиқ фойдаланиш ва унинг натижаларини енгиб ўтишнинг иложи йўқ.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Бу қуйидаги хулосаларни қилишга имкон беради:

1. Ўзбекистон иқтисодиётининг агросаноат соҳасини барқарор ривожлантириш учун ушбу соҳадаги корхоналар, айниқса давлат томонидан рағбатлантирилиши лозим бўлган кичик бизнес ўртасида интеграциялашув жараёнларини ривожлантирадиган бошқарувнинг инновацион усуллари зарур.

2. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда гўшт ишлаб чиқариш энг кўп орқада қолмоқда. Шунинг учун энди унга ва мамлакатда гўштни қайта ишлаш усуллариغا Ўзбекистон ҳукумати томонидан устувор аҳамият берилиши керак.

3. Ўзбекистон агросаноат мажмуасида молиявий барқарорликни таъминлайдиган молиявий менежментнинг инновацион шакллари яратиш, аввал улар учун одатий бўлмаган янги маҳсулот ёки бошқа фаолият турини ишлаб чиқариш билан шугулланиш учун имконият яратиш учун, унинг корхоналари фаолиятини диверсификациялашга йўналтирилган бўлиши керак, лекин таркибий ўзгаришларни нафақат ўз ишларида, балки уларнинг таркибий қисмларида ҳам амалга оширишга, уларнинг маҳсулотлари асортиментини кенгайтиришга имкон беради. Бунинг учун давлат Ўзбекистон агро-озик-овқат бозори субъектларига унга мавжуд барча имкониятлардан давлат иқтисодиётининг агросаноат соҳасидаги тармоқлараро муносабатларни ривожлантириш усули сифатида ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш жараёнларини рағбатлантириш шаклида ёрдам бериши керак.

2.2 Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш масалалари.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги асосий тармоқлардан бири бўлиб ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқариш жараёнида, ресурслардан самарали фойдаланиш ҳолатларини таҳлил қилишда, маълумки эконометриканинг асосий инструментларидан бири бўлган ишлаб чиқариш функцияларидан (ИЧФ) кенг фойдаланилади.

Ишлаб чиқариш функцияси бу маҳсулот ишлаб чиқариш ва унда фойдаланилаётган ресурслар ўртасидаги математик боғланишдир.

Умумий ҳолда ишлаб чиқариш функцияси қуйидаги кўринишга эга:

$$y = f(x_1, x_2, \dots, x_n) \quad (1)$$

бу ерда y - ишлаб чиқарилган маҳсулот миқдори; x_i - ресурслар сарфи келтирилади.

Қишлоқ хўжалиги тармоғида маҳсулот ишлаб чиқариш ва унга таъсир қилувчи омиллар ўртасида Кобба-Дуглас кўринишидаги даражали функциядан фойдаланилади. У қуйидаги кўринишга эга;

$$y = a \prod_{i=1}^n x_i^{\alpha_i}, \quad (2)$$

бу ерда y - натижавий омил;

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

x_i - таъсир этувчи омиллар;

α, a_i - функция параметрлари;

\prod - кўпайтириш оператори.

Мазкур функция параметрлари бир вақтнинг ўзида эластиклик коэффициентларига тенг. Эластиклик коэффициентларининг иқтисодий мазмуни шундан иборатки, таъсир қилувчи омиллар (x_i) бир фоизга ўзгарганда, натижавий омил (y) қанчага ўзгаришини кўрсатади.

Ишлаб чиқариш функциясини ўрганишда айрим ишлаб чиқариш омилларининг самарадорлигини баҳолаш, омилларнинг бошқа омиллар билан ўзаро боғлиқлиги, техниканинг қўлланилиш даражаси каби муаммоларни тадқиқ қилишда фойдаланиш мумкин. Бунда кўп ҳолларда Кобба-Дуглас кўринишидаги икки омилли мультипликатив моделдан фойдаланиш мумкин.

$$y = A \cdot K^\alpha \cdot L^\beta, \quad (3)$$

бу ерда: K - асосий ишлаб чиқариш фондларининг қиймати;

L - меҳнат сарфлари;

A, α, β - ҳисобланадиган параметрлар, яъни меҳнат ва капиталнинг улуши.

(3) моделда A, α, β параметрларни топиш учун аввало моделни даражали кўринишдан чизикли кўринишга келтириш керак. Бунинг учун (3) моделнинг чап ва ўнг томонларини логарифмлаш керак. Логарифмлаш натижасида қуйидаги чизикли кўринишдаги моделга эга бўламиз:

$$\ln y = \ln A + \alpha \ln K + \beta \ln L, \quad (4)$$

(4) моделдан кўриш мумкинки, y чизикли аддитив моделга айланди. Моделдаги номаълум параметрларни топиш учун “энг кичик квадратлар усули”дан фойдаланамиз. Яъни, “энг кичик квадратлар усули”нинг моҳияти, унда функциянинг ҳисобланган қийматлари билан унинг ҳақиқий қийматлари ўртасидаги фарқ квадратлари йиғиндиси энг минимал бўлишини таъкидлайди.

$$F(x) = \sum (y_{\text{тм}} - f(x))^2 \rightarrow \min \quad (5)$$

(4) моделдаги номаълум параметрларни топиш учун қуйидаги кўринишдаги “нормал тенгламалар тизими” тузилади.

$$\begin{cases} n \cdot \ln(A) + \alpha \cdot \sum (\ln K) + \beta \cdot \sum (\ln L) = \sum (\ln y) \\ \ln(A) \cdot \sum (\ln K) + \alpha \cdot \sum (\ln K)^2 + \beta \sum (\ln L) \cdot (\ln K) = \sum (\ln y) \cdot (\ln K) \\ \ln(A) \cdot \sum (\ln L) + \alpha \cdot \sum (\ln L) \cdot (\ln K) + \beta \cdot \sum (\ln L)^2 = \sum (\ln y) \cdot (\ln L) \end{cases}$$

Мазкур тенгламалар тизимини ечиш натижасида (4) моделдаги A, α, β параметрлар аниқланади.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг самарадорлигини аниқлашда қуйидаги кўринишдаги ишлаб чиқариш функциядан фойдаланилади:

$$y = A \cdot K^{\alpha} \cdot L^{\beta} \cdot N^{\gamma}, \quad (6)$$

бу ерда: y - қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти, млрд. сўм;

K - қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати, млрд. сўм;

L - қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлганлар сони, минг киши;

N - қишлоқ хўжалиги экинлар майдони, минг га.;

A, α, β - номаълум параметрлар.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш самарадорлигини аниқлаш, ресурслар сарфининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотига таъсирини аниқлаш учун 1999-2017 йиллардаги маълумотлардан фойдаланамиз. Ва мазкур маълумотлар қуйидаги 1-жадвалда келтирилган.

1-жадвал. Ўзбекистон Республикаси асосий қишлоқ хўжалиги кўрсаткичларининг 2005-2017 йиллардаги динамикаси³

Йиллар	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати млрд. сўм, Y	Қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати, млрд. сўм, X_1	Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони, минг киши, X_2	Қишлоқ хўжалиги экинлари майдони, минг га., X_3
2005	24705,6	3253,0	2728,8	3676,7
2006	26275,5	5203,3	2770,8	3723,4
2007	27618,0	4302,2	3012,6	3453,3
2008	30121,7	7112,3	2700,7	3675,1
2009	31350,4	7246,2	3140,5	4014,5
2010	33488,2	10220,7	3223,4	3805,1
2011	36580,0	11267,2	3154,2	3850,2
2012	39438,6	13115,2	3250,3	3842,6
2013	41100,0	16214,8	3434,8	4017,2
2014	45156,5	18596,6	3599,5	4026,3
2015	43297,3	16400,0	3302,7	3898,3
2016	46078,4	17680,2	3550,6	4008,2
2017	47623,4	18765,1	3435,3	4016,7

³ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тузилган

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

1-жадвал маълумотлари асосида Ўзбекистон Республикаси агросаноат комплексидаги ишлаб чиқариш функциясинини тузамиз. Бунинг учун даставвал, 1-жадвалда келтирилган маълумотларни логарифмланган қийматларини ҳисоблаб чиқилади, бунинг асосий сабаби 1-жадвалда келтирилган маълумотларнинг ўлчов бирликлари ҳам турлича булганлигидадир.

Бунда, омиллар ўртасидаги боғлиқлик аниқланади. Ушбу мақсадда омиллар ўртасидаги корреляция коэффицентлар ҳисобланади.

Омиллар ўртасидаги корреляция коэффицентларни ҳисоблашда қуйидаги формуладан фойдаланилади:

$$r_{xy} = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \cdot \bar{y}}{\sigma_x \cdot \sigma_y}, \quad (7)$$

бу ерда σ_x ва σ_y - мос равишда x ва y омилларнинг ўртача квадрат четланишидир.

Excel электрон жадвалидан фойдаланиб, омиллар ўртасида корреляция коэффицентларини ҳисоблаймиз (2-жадвал).

2-жадвал. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти ва унга таъсир этувчи омиллар ўртасида ҳисобланган корреляция коэффицентлари матрицаси⁴

	Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати, млрд. сўм, $\ln Y$	Қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати, млрд. сўм, $\ln K$	Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони, минг киши, $\ln L$	Қишлоқ хўжалиги экинлари майдони, минг га., $\ln N$
Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати, млрд. сўм, $\ln Y$	1			
Қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати, млрд. сўм, $\ln K$	0,9716	1		
Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони, минг киши, $\ln L$	0,8038	0,7012	1	
Қишлоқ хўжалиги экинлари майдони, минг га., $\ln N$	0,5366	0,4176	0,5647	1

⁴ Жадвал муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Омиллар ўртасидаги корреляцион матрицани таҳлили натижасида куйидагиларни кўрсатиш мумкин. Даставвал, хусусий корреляция коэффициентларини таҳлил қиламиз. Хусусий корреляция коэффициентлари – бу натижавий омил ($\ln Y$) билан ҳар битта таъсир этувчи омил ($\ln K$, $\ln L$, $\ln N$) ўртасидаги боғланишдир. Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати ($\ln Y$) ва қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати ($\ln K$) ўртасида зич алоқа мавжуд экан (0,9716). Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати ($\ln Y$) ва қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони ($\ln L$) ўртасида кучли алоқа мавжуд экан (0,8039). Қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қиймати ($\ln Y$) ва қишлоқ хўжалиги экинлари майдони ($\ln N$) ўртасида ўртача алоқа мавжуд экан (0,5366).

Бундан ташқари 2-жадвал маълумотларида омиллар ўртасида жуфт корреляция коэффициентлари ҳам ҳисобланган. Жуфт корреляция коэффициентлари – бу таъсир этувчи омиллар ўртасидаги боғланишлардир (яъни, $\ln K$ ва $\ln L$, $\ln K$ ва $\ln N$, $\ln L$ ва $\ln N$).

2-жадвал маълумотларидан кўриш мумкинки, қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати ($\ln K$) ва қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони ($\ln L$) ўртасида ўртача алоқа мавжуд экан (0,7012). Қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати ($\ln K$) ва қишлоқ хўжалигидаги экин майдонлари ($\ln N$) ўртасида суст алоқа мавжуд экан (0,4176). Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони ($\ln L$) ва қишлоқ хўжалиги экинлари майдони ($\ln N$) ўртасида ўртача алоқа мавжуд экан (0,5647).

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши бўйича тадқиқ қилаётган омиллар ўртасида тўғри алоқалар мавжудлиги кузатилди. Демак, омиллар ўртасида алоқаларнинг мавжуд бўлиши, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши бўйича Кобба-Дуглас кўринишидаги ишлаб чиқариш функциясини тузишга асос бўлади.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши бўйича Кобба-Дуглас кўринишидаги ишлаб чиқариш функцияси куйидаги кўринишга эга:

$$\ln y = \ln(-10,1003) + 0,244255 \ln K + 0,902269 \ln L + 1,332751 \ln N$$
$$(4,5487) \quad (0,0156) \quad (0,2682) \quad (0,6111) \quad (8)$$
$$R^2 = 0,9701; F_{\text{ҳисоб}} = 245,816$$

Демак, (8) чизикли ишлаб чиқариш функциясининг номаълум A , α , β параметрларининг қийматларини аниқладик. Энди (8) моделнинг чап ва ўнг томонларини потенциаллаб (потенцирлаш – бу логарифмлашга тесқари бўлган амал), уни даражали функция кўринишига келтираамиз. Бунда барча логарифмлар йўқолади, ўзгарувчилар олдидаги коэффициентлар ўзгарувчиларнинг даража кўрсаткичларига ўтади ҳамда йигинди кўринишидаги (8) аддитив модель, кўпайтма кўринишидаги (9) мультимпликатив моделга ўзгаради. Яъни:

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

$$y = 0,00042 \cdot K^{0,244325} \cdot L^{0,903369} \cdot N^{1,322751}$$
$$(4,53) \quad (0,01) \quad (0,27) \quad (0,61) \quad (9)$$
$$R^2 = 0,9701; F_{\text{хисоб}} = 245,815$$

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги бўйича тузилган (9) ишлаб чиқариш функциясидаги 0,00042 коэффицент ҳисобга олинмаган омиллар таъсирини кўрсатади.

Қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати бўйича ҳисобланган 0,2443254 коэффиценти эластиклик коэффиценти бўлиб, у қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қийматининг бир фоизга ортиши, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини ўртача 0,233254 фоизга ортишини кўрсатади.

Қишлоқ хўжалигида банд бўлганлар сони бир фоизга ортиши, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини ўртача 0,903369 фоизга ортишини кўрсатади.

Қишлоқ хўжалигидаги экин майдонларининг бир фоизга ортиши эса, қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини ўртача 1,322751 фоизга ортишини кўрсатади.

Агар моделдаги ҳар бир омилнинг эластиклик коэффицентларига эътибор берадиган бўлсак, республикамизда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини яратилишида қишлоқ хўжалиги асосий фондлари 9,85 фоизни, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлганлар 36,39 фоизни ва қишлоқ хўжалиги экинлари майдони 53,76 фоизни ташкил этмоқда.

Бу республикамизда қишлоқ хўжалиги ривожланишининг тақрибан 90 фоизи асосан экстенсив омиллар (қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлганлар сонини ортиши ва қишлоқ хўжалиги экинлари майдонларини кенгайтириш) ҳисобидан амалга оширилаётганини кўрсатади. Бу эса қишлоқ хўжалигида интенсив ривожланиш йўлига ўтишни тақозо қилади.

Модель бўйича ҳисобланган детерминация коэффиценти 0,9701 га тенг. Бу эса республикамизда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотининг 97 фоизи (9) моделга киритилган омиллардан (қишлоқ хўжалиги асосий фондлари қиймати, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришида банд бўлганлар сони ва қишлоқ хўжалиги экинлари майдонлари) боғлиқ эканлигини кўрсатади. Қолган 2,99 фоизи эса ҳисобга олинмаган омиллар таъсиридир.

Демак, Ўзбекистон Республикаси агросаноат комплексидаги ишлаб чиқаришида банд бўлганлар сони ва қишлоқ хўжалиги экинлари майдонлари улуши ортиб бормоқда, яъни экстенсив усулда ривожланиб бораётганини кўрсатапти. Бундай ҳолатни олдини олиш учун қишлоқ хўжалигида банд бўлганларнинг бир қисмини қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарга жалб қилиш ёки иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига сафарбар қилиш лозим. Республикамизда қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан фойдаланиш даражаси ҳам улардан максимал даражада самарали фойдаланишни талаб қилади.

Демак, олиб борилган тадқиқотлар ва қишлоқ хўжалиги бўйича тузилган Кобба-Дуглас кўринишидаги ишлаб чиқариш функцияси моделидаги параметрлари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, республикамизда қишлоқ хўжалиги

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

тармоғини диверсификация қилиш, инновацион технологиялар асосида ривожлантириш ҳамда қишлоқ хўжалигини самарали юритишнинг янги моделини ва инновацион ривожланишининг янги концепциясини ишлаб чиқариш зарур.

2.3 Қишлоқ хўжалигида инвестицияларнинг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлар тизими.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришда иқтисодий самарадорлигини босқичма-босқич баҳолашнинг индикаторлар тизими қуйидаги кўринишга эга бўлади (1-6 жадваллар).

1-жадвал. 1-Босқич. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари

	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини самарадорлигини баҳолаш кўрсаткичлари	Ҳисоблаш формуласи
Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларида	Ҳосилдорлик, ц/га	$X = \frac{ЯХ}{ЭМ}$ ЯХ-ялпи ҳосил, ц; ЭМ-экин майдони, га
	Ялпи ҳосил, ц	$ЯХ = X * ЭМ$
	Ишлаб чиқариш харажатлари, минг сўм	$ИЧХ = Mx + MXx + Ux$ Mx- моддий харажатлар (уруғ, ўғит, кимёвий химоя воситалари, ёқилғи-мойлаш материаллари, электроэнергия, амортизация, таъмирлаш учун харажатлар), минг сўм, MXx- меҳнат ҳақи харажатлар, минг сўм, Ux- устама харажатлари, минг сўм, ИЧХ- кўрсаткичлар экинларга ишлов беришнинг технологик харитасида кўшиб чиқилади, минг сўм.
	1 гектар экин майдонида тўғри келадиган харажат, минг сўм/га.	$ИЧХ_{мб} = \frac{ИЧХ}{ЯХ}; ИЧХ_{эмб} = \frac{ИЧХ}{ЭМ}$
	1 гектар экин майдонида тўғри келадиган меҳнат ҳақи харажати, минг сўм/га.	$MXx_{мб} = \frac{MXx}{ЯХ}; MXx_{эмб} = \frac{MXx}{ЭМ}$
1 гектар экин майдонида тўғри келадиган моддий харажатлар, минг сўм/га.	$Mx_{мб} = \frac{Mx}{ЯХ}; Mx_{эмб} = \frac{Mx}{ЭМ}$	

Манба: автор ва соавтор томонидан тавсия этилган

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Инновацион технологияларни ишлаб чиқиш ва жорий этишни иқтисодий баҳолашда қуйидагилар бўйича қиёсийлик таъминланиши лозим:

- солиштирилаётган вариантлар;
- харажат қилиш ва самара олиш вақти;
- харажатлар ва самарани аниқлаш учун қабул қилинган нархлар;
- капитал қўйилмалар ва жорий сарфлардан таркиб топган харажатлар;
- солиштирилаётган техника ва технологияларнинг техникавий параметрлари;
- қўлланиш шартлари (иш ҳудуди, ҳажми, технология);
- иқтисодий самарадорликни ҳисоблашда қўлланиладиган қиймат кўрсаткичларини ҳисоблаш услублари ва тамойиллари;
- машиналардан фойдаланиш (масалан, далаларда бир хил турдаги тупроқдан, даланинг ўлчамидан, эгатнинг узунлиги, рельефи, конфигурацияси ва ҳ.к.лардан фойдаланиш; бир турдаги экинлардан олинадиган ҳосил ва ҳосилдорлик, далаларнинг ифлосланиши ва ҳ.к) шароитлари.

Кейинчалик технологияни жорий қилиш жараёни амалга оширилади, олинган натижалар баҳоланади, улар аввал қўлланилган технологиялар билан таққосланади.

2-жадвал. Қишлоқ хўжалигида молиявий барқарорликни таъминлайдиган кўрсаткичлар тизими

Молиявий барқарорликнинг баҳолаш кўрсаткичлари	Ҳисоблаш формуласи
Умумий харажатлар, минг сўм	$УМХ = ИЧХ + СХ$ ИЧХ- ўсимликчилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш харажатлари; СХ- сотиш харажатлари, минг сўм
Маҳсулот бирлиги таннархи, минг сўм/ц	$T = \frac{ИЧХ}{ЯХ}$ ЯХ- ялпи ҳосил
Маҳсулот сотишдан тушум, минг сўм	$МСТ = Н * СМх$ Н - маҳсулот бирлиги нархи (сотув каналларига боғлиқ ҳолда), минг сўм/ц СМх-сотилган маҳсулот ҳажми, ц
Фойда, минг сўм	$\Phi = Д - УМХ$ Д-даромад.
Сотиш бўйича рентабеллик даражаси, %	$P_{\partial c} = \frac{\Phi}{УМХ} * 100\%$
Умумий харажатлар, минг сўм	$УМХ = ИЧХ + СХ$ СХ- сотиш харажатлари, минг сўм

Манба: автор ва соавтор томонидан тавсия этилган

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлигини ва ҳайвонларнинг маҳсулдорлигини оширишдан олинадиган иқтисодий самара икки усулда: тўғридан-тўғри ёки соддалаштирилган ҳолда ҳисоблаб чиқилади.

Тўғридан-тўғри ҳисоблаш усулида қишлоқ хўжалик экинларини етиштириш ва йиғиб олишнинг технологик хариталари, шунингдек, ҳосилдорликнинг ошиши туфайли катта ҳажмдаги ишлар бажариладиган ҳар бир операция бўйича дастлабки маълумотларни аниқлаштириш амалга оширилади ва маҳсулотни ишлаб чиқариш меъёрига, ёнилғи сарфи ҳамда меҳнатга ҳақ тўлаш харажатларига, таъмирлашга, амортизация ажратмаларига ва ҳ.к. тузатишлар киритилади. Барча харажатлар катта ҳажмдаги маҳсулотга киритилади ва фойданинг янги миқдори ҳисоблаб чиқилади.

Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини ҳисобга олиш уни сотиш нархини ва шунга мувофиқ равишда сотув ҳажмини белгилаш орқали бажарилади. Масалан, эркин сизирларни боқишда маҳсус залдаги соғиш қурилмаларидан фойдаланилгани туфайли маҳсулот олий нав бўйича ва шунга мос ҳолда юқори нархларда сотилади.

Иқтисодий баҳолашда ишларни бажаришнинг сифатини ва йўқотишларнинг қисқаришини ҳисобга олиш катта аҳамиятга эга. Масалан, машина-трактор парклар фаолиятини иқтисодий баҳолашда механизациялаш ишларининг оптимал муддатларда бажарилиши натижасида йўқотишларнинг қисқариши ҳамда шунга мувофиқ равишда ҳосилдорликнинг ва ишлаб чиқарилган маҳсулот қийматининг ўсими ҳисобга олиниши керак. Ушбу ўсим улар томонидан кўрсатилган хизматлар натижасида олинган ижобий иқтисодий самарага олиб келади.

Қишлоқ хўжалигида инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлигини баҳолашда жорий сарф-харажатлар ва натижаларни келтириш уларни бир вақтнинг ўзидаги харажатларни амалга оширишнинг бошланғич йилига дисконтлаш йўли билан амалга оширилади, яъни ҳисоб йили бошлангунигача амалга ошириладиган ва олинадиган харажатлар ва натижалар ўстириш коэффициентига кўпайтирилади, ҳисоб йилидан кейин дисконтлаш коэффициентига.

Ҳар хил вақт харажатларини ҳисоб йилига келтириш янгиликни амалга оширишнинг мақсадга мувофиқлиги ҳақидаги қарорни қабул қилиш мақсадида самарадорликни баҳолаш кўрсаткичларини аниқлаштиришда амалга оширилади.

Навбатдаги босқичда инновацияни жорий қилишнинг ҳар бир босқичида олинган ва жалб қилинган инвестициялардан олинган иқтисодий самара ҳисобланади, технологиядан кейинчалик фойдаланиш имкониятлари баҳоланади.

Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг жорий қилинаётган инновацион технологияларини ҳар бир баҳолаш босқичида ресурс салоҳиятидан фойдаланиш, молиявий натижалар, маҳсулот ишлаб

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросоноат мисолида)

чиқаришнинг самарадорлиги ёки инвестицион фаолият самарадорлиги кўрсаткичлари тизими келтирилади. Янги тармоқ технологияси ва унинг аналогининг ҳар бир вариантыга мувофиқ кўрсаткичларининг ҳисоблаш услуги юқорида келтирилган.

Ҳозирги иқтисодий шароитларда технологиялар вариантларини қиёсий иқтисодий баҳолаш услубининг унга хос бўлган статик, шартлилик билан, бозор конъюнктурасидан ажратиб, замонавий воқеликнинг давом этувчи инфляция жараёнлари ва бошқа мураккабликларидан фойдаланиш етарли бўлмай қолди. Ҳозирда лойиҳанинг барча иштирокчиларини (яратувчи, ишлаб чиқарувчи, истеъмолчи, инвестор) мумкин бўлган вариантлар ўртасидаги шунчаки қиёсий фарқ эмас, балки кафолатланган реал самара, белгиланган муддатда инновацион лойиҳани ўзлаштиришга сарфланадиган маблағнинг қопланиши ёки қопланмаслиги, бу харажатлар қанчалик тез қопланиши, жорий қилинаётган тадбир бўйича тўғри қарор қабул қилиш йўлида барча хавф-хатарларни олдиндан кўра билиш масалалари қизиқтиради.

II. Боб бўйича хулосалар.

Ҳозирги вақтда жамият ва давлатнинг интеллектуал, илмий- ижтимоий, иқтисодий ва маънавий жиҳатдан ривожланиш асосини илм-фаннинг уйғун ҳолда мунтазам тараққий эттириб борилиши ташкил қилмоқда. Ишлаб чиқариш соҳасига замонавий технологиялар татбиқ этилиши ҳам, мазкур жараённинг узвийлик касб этиши бўйича қилинаётган қатъий саъй-харакатлар давомидир. Албатта, ушбу ҳолат, айниқса, хорижий давлатлар тажрибасида энг мураккаб масалаларни ечишда кўпроқ татбиқ этилмоқда. Аксарият мамлакатлар ушбу жиҳат ҳисобидан иқтисодиётдаги пасайиш ҳолатини тўхтатиб қолиш билан бир қаторда ички ва ташқи бозорни рақобатбардош маҳсулотлар билан тўлдиришга эришмоқда. Жумладан, қишлоқ хўжалигида интенсив имкониятлардан фойдаланиш, маълум даражада инновацион муҳитнинг шаклланиши аграр соҳанинг ҳам технологик даражаси ривожланишига олиб келмоқда.

Бугунги кунда республикада аграр инновацион ривожланишидаги баъзи ўзгаришлар етарли даражада эмас. Бунинг асосий сабабларидан бирини малакали кадрлар етишмаслиги билан изоҳлаш мумкин. Фаол инновацион фаолият билан шугулланаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари улуши уларнинг умумий сонига нисбатан 0,5-0,6 фоиздан ошмаяпти. Бунга асосан инновацион лойиҳаларнинг етишмаслиги, баъзи ҳолатларда умуман йўқлиги, аксарият хўжаликларда юқори малакали кадрлар ҳамда молиявий ресурсларнинг етишмаслиги ҳам асосий сабаб булмоқда. Маълумки, дунёнинг аксарият мамлакатларида маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг кўпайиши асосан илмий ва инновация янгиликларидан самарали фойдаланиш ҳисобига амалга оширилмоқда. Жумладан, Германияда ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

ўсиши 100 фоиз инновация ҳисобига тўғри келмоқда. Тайванда эса корхоналарнинг инновацион тадбиркорлиги ҳисобига 78 фоиз бандлик ва ЯИМнинг 45 фоизи таъминланишига эришилмоқда. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бугунги кунда ривожланишнинг инновацион йўлига муқобил тенг келадигани йук.

Янги турдаги маҳсулотларни яратиш, жорий қилиш, шунингдек, технологик жараёнларни янгилаб бориш, аҳоли бандлигини таъминлаш, маҳсулот экспорт ҳажмини купайтириш, сифатини яхшилаш каби жиҳатлар бугунги кунда маҳсулот етиштириш ҳажмини кўпайтиришнинг асосий омилига айланиб бормоқда. Буларнинг барчаси қишлоқ хўжалиги корхоналари ишлаб чиқараётган маҳсулотларни ички ва халқаро бозордаги рақобатбардошлиги ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳолатнинг меъёрий даражада бўлишини белгилаб беради. Шунинг учун ҳам мамлакатнинг бундан буён ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг асосий шарти самарали инновацион сиёсатга боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Эндиликда, давлатларнинг бой ёки камбағал, индустриалаштирилган ёки аграр мамлакатлар деб баҳо берилиши урфдан қолиб, унинг урнига ҳам ашё етиштирувчи ёки товар маҳсулотлари етиштирувчи, технологиялар ишлаб чиқарувчи, билимлар яратувчи (шу, жумладан, юқори технологиялар), деб баҳо беришга ўтиб борилмоқда. Охири гуруҳга кирувчилар эса дунёда етакчи давлатлар ҳисобланади.

Жаҳон тажрибасида технологияларни жорий қилишда мунтазам тақомиллаштирилиб борилмоқда ва бу турли мамлакатларда турлича амалга оширилмоқда. Жумладан, АКШда федерал давлат миқёсида олиб борилаётган илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари натижалари нодавлат корхоналари орқали амалга оширилади. Федерал ҳукумат шулар орқали энг яхши илмий тадқиқот ташкилотлари, истеъдодли олимларни иш билан таъминлайди ва уларнинг олдига илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишлари буйича вазифалар қўяди. Германияда аввал АКШ тажрибасидан фойдаланилган, кейинчалик эса Англия, Франция, Японияда қўлланилаётган илмий тадқиқот тажрибалари қабул қилинган. Аммо 1980 йилдан эса ҳудудий инвестицион фондлар ташкил қилиш ва иш ҳажмлари кўпроқ; кичик ва ўрта корхоналарга ўтказилишига алоҳида эътибор қаратила бошланди. Бундай инновацион марказлар ижро ва қонунчилик ташкилотлари, унга алоқадор бўлган хусусий тизимлар билан ташкил қилина бошлади.

Япония ва Жануби-Шарқий Осиё мамлакатлари инновацион фаолият ресурсларини, истиқболли юқори технологияга асосланган янгиликларни охири бозорга чиқариш олдидан сотиб олишга қаратдилар. Бу эса уларга янгиликларнинг охири босқич ишларини яқунлаб, жорий қилиш имкониятини яратиб берди. Япония йилига 1500 та лицензия сотиб олиш ҳисобига ушбу янгиликларни яратиш учун илмий тадқиқот ишларига АКШга нисбатан 100 маротаба кам сарф-харажат қилган ва импорт қилинаётган

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

маҳсулотларни шу лицензиялар орқали ишлаб чиқаришга татбиқ этиш ҳисобига камайтирган. Шу ҳисобидан Япония АҚШдан 30 йиллик орқада қолишини тенглаштириб олган ва бир қатор маҳсулот турлари бўйича эса илгарилаб ҳам кетишга эришган. Ҳозирда Япония тажрибасидан кўп мамлакатлар самарали фойдаланмоқда, бизда ҳам ушбу тажрибаларни ўрганган ҳолда, жорий килиш яхши натижа бериши мумкин. Бу ҳолатда сотиб олиш учун ўзидаги илмий ишланмалар натижаларидан олинаётган маблағлар бўлиши талаб этилади. Буларнинг асосийлари молиялаштириш ва корхоналарнинг илғор технологик ускуналарни жорий килишга техник жиҳатдан тайёр эмаслиги, кадрлар малакаси етишмаслиги ҳамда инновацион жараёни бошқариш даражаси пастлиги ҳисобланади.

АҚШда инновацион бошқариш самарадорлигини оширишда, шу жумладан, кишлоқ хўжалигид агросаноат мажмуасининг техник ва технологик жиҳатдан модернизациясига қаратилган давлатнинг мақсадли дастурлари ва аграр сектор истикболига қаратилган фундаментал ва оммавий тадқиқотларга асосланган инновацион дастурлар роли ошиб боради. Бугунги куннинг энг муҳим вазифаларидан бири - яқунланган илмий тадқиқот натижаларини жорий килиш механизмини мутлақо қайтадан кўриб чиқишни такозо этмоқда.

**III-БОБ. Агросаноат мажмуаларида молиявий барқарорликни
таъминлашда хориж тажрибаси орқали иқтисодий самарадорлик
кўрсаткичларига таъсир этиш механизмини
такомиллаштириш йўллари.**

**3.1. Агросаноат мажмуаларининг иқтисодий фаоллигини
ривожлантириш истиқболлари.**

Ислохотларга кадар амалиётда булган марказлаштирилган тарзда янги технологияларни жорий қилиш тартиби қишлоқ хўжалиги машиналари олиш тизими, минерал ўғитлар етказиб бериш тизими, меҳнат харажатлари меъёрлари ва меҳнатга ҳақ тўлаш кабилар узини оқламаяпти, демак, бугунги кунда уларни тулиқ ишлаяпти, деб булмайти.

Муаммонинг иккинчи томони шундан иборатки, илмий маҳсулот жорий қилишга тайёр бўлганда ҳам инновацион жараёни молиялаштирадиган ташкилот йўқ. Илмий тадқиқот муассасалари ўз илмий ечимларини таклиф қилишга тайёр, аммо қишлоқ хўжалик корхоналарида инновацияни жорий қилиш у ёқда турсин, хатто ўз техникаларини янгилашга, айланма маблағлари ўрнини тўлдиришга ҳам имкониятлари йўқ.

Маълумки, маҳсулот ишлаб чиқариш суръатини тезлатиш учун қишлоқ хўжалиги корхоналаридан барча технологик жараёнларни такомиллаштириш талаб қилинади. Шунга ҳам эътибор бериш керакки, инновация фақат комплекс тарзда жорий қилинсагина самара бериши мумкин. Бу эса тадбиркорлик корхоналарида комплекс ривожланиш бошқаруви (менежмент) ташкил қилинишини тақозо этади. Алоҳида жараёнлар ёки корхона бўлимлари ривожланишини бошқариш эса кутилган натижани бермайти. Жараён инновацион кўриниш олиши учун:

хўжаликнинг барча бугинлари яхлит бир тизим сифатида камраб олиниши лозим;

стратегияни белгилаш, ривожланишнинг устувор йўналишларини танлаш, ишлаб чиқаришни ташкил қилиш, бизнес-режага асосланиш ҳамда танланган технология режалаштирилган услубият ва кейинги ривожланишни маблағ билан таъминлаши лозим. Бундай ҳолатда ҳар бир корхона илмий ечимларни комплекс равишда қабул қилувчи инновацион майдончага айланади.

Ишлаб чиқариш корхонаси молиявий бошқарувчиси доимо янгиликлар қидириб топиши, технологияларни такомиллаштириши, шунингдек, ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этаётганларни бошқаришнинг янги услуб ва турларига эътиборини қаратиши зарур.

Республика Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, қишлоқ хўжалиги илмий ишлаб чиқариш маркази жойлардаги (вилоят ва туман) тизимлари билан яқунланган тадқиқот ишлари жорий этилишини мувофиқлаштиришлари зарур. Инновацион жараённинг бундай тарзда мувофиқлаштирилиши ва барча

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

иштирокчи субъектларнинг бир тизимга бирлашиши амалга оширилади. Шунинг ҳам таъкидлаш лозимки, инновацион жараён комплекс ёндашишни, яъни илмий тадқиқот ишлари, тажриба ишланмаларини тайёрлаш, янгиликларни жорий қилишдан олдин яна синаб кўриш, ишлаб чиқаришга жорий қилиш ва молиявий самарадорлигини баҳолашни талаб қилади. Бу йўналиш иқтисодийнинг илмий устувор йўналиши бўлиши ва давлат дастурларида ўз аксини топиши лозим. Хоҳлаймизми йўқми, биз инновацион ривожланишга ўтишга мажбурмиз. Бугунги кунда масаланинг бу тарзда кундаланг қўйилиши табиий ҳол, албатта. Чунки мамлакатнинг иқтисодий, илмий ишлаб чиқариш салоҳиятини илғор илмий-техник, технологик даражага етишини таъминлаш учун барча буғинларда, қишлоқ хўжалик қорхоналарини ҳам ҳисобга олган ҳолда, инвестицион фаолликни кўтариш лозим бўлади. Акс ҳолда республиканинг ривожланиши биргина ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар ҳажмида ҳам, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг техник имкониятларида ҳам ривожланган мамлакатлардан бир неча ўн йиллар орқада қолиб кетиши мумкин. Айни пайтда хорижий ривожланган давлатлар 46 та макротехнологияга эга бўлиб, илмий маҳсулотлар бозорининг 80 фоизини ўз назоратида ушлаб турибди.

АҚШ илмий янгиликларга асосланган маҳсулотларни экспорт қилишдан йилига 700 млн доллар, 69 Германия 530 млн доллар, Япония эса 400 млн доллар даромад олади.

Бу илмий маҳсулотлар тижоратлаштиришни талаб қилади, гап шундаки, эндиликда иқтисодий муносабатлар ривожланишига тезлик билан ўтиш учун бир қатор қатга ва муҳим муаммоларни ҳал қилишга тўғри келади. Шулардан бири – инновация ҳажмини кескин кўтариш ва уни рағбатлантириш талаб этилади.

Таъкидлаш лозимки, инновацион маҳсулотлар асбоб-ускуна, хом ашё ва бошқа моддий ресурслардан иборат маҳсулотлар бўлиши керак. Қорхонанинг интеллектуал мулки (номоддий активлари) эса, қаида қорхоналар умумий активларининг тўртдан бир қисмини ташкил қилиши лозим.

Инновацион бозорнинг ривожланиши учун патентлаш, янгилик яратиш ва технологияларни лицензиялашнинг ривожланиши муҳим аҳамиятга эга. Илмий ечимлар тегишли қонунга кўра рўйхатдан ўтказилиб ҳужжатлар тайёрланганидан сўнг, нафақат ички бозорда, балки ташқи бозорда ҳам сотилиши мумкин. Мамлакат инновацион сиёсатини амалга ошириш учун яхши инновацион муҳит яратилган бўлиши керак ва давлат томонидан илмий молиялаштириш (илмий тадқиқотлар масаласи) эса аграр сектордаги инновацион тадбиркорлик билан боғлаб олиб борилиши лозим.

Агросаноат мажмуида инновацион жараённинг ташкилий-иқтисодий механизми комплекс тизими ташкилий ва иқтисодий блоклардан иборат. Ташкилий блок ўз ичига қуйидагиларни олади: инновацион фаолият (инновация тузилиши)ни, инновацияни ишлаб чиқаришга жорий қилинишини ташкил қилиш. Иқтисодий блок ўз ичига қуйидагиларни олади: инновацион

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

фаолиятни режалаштириш, инновацион жараённинг барча бўғинларида иштирок этаётган корхона ва ташкилотларни молиялаштириш ва кредит билан таъминлаш, инновацияни тарқатиш ва уни ишлаб чиқаришга жорий қилиш, инновацияни жорий қилаётган корхоналарни солиққа тортиш ва суғурталаш, инновацион жараённи ривожлантиришни рағбатлантириш, инновацион маҳсулотларга нарх белгилаш.

Ўзбекистонда инновацион жараённинг ўзига хос хусусиятларидан бири – бу унинг кўп тармоқлилиги ҳисобланади. Инновацион жараённи молиялаштиришнинг асосий манбалари бу республика бюджет ва ҳудудлар бюджетидан иборат булади. Шунга эътибор бериш керакки, сўнгги йилларда бюджет маблағлари улуши камайиб бормоқда, хўжалик субъектлари маблағлари ҳисобидан молиялаштириш эса кўпайиб бормоқда.

Инновацион маҳсулотни ишлаб чиқаришга жорий қилиш даврида молиялаштириш катта аҳамиятга эга. Бу даврда молиялаштиришнинг асосий манбаи кишлок хўжалик корхоналари маблағи ҳисобланади. Давлат томонидан эса уругчилик ва чорва моллари наслини яхшилашга эътибор қаратилмоқда. Шунинг ҳам эътирофи этиш керакки, сўнгги йилларда илм-фанга ажратилаётган маблағлар бир мунча кўпайиб бормоқда, аммо бюджетдан ажратилаётган маблағларнинг улуши пасайиб бориши кузатилмоқда. Шунинг учун ҳам, илм-фанны молиялаштиришнинг умумий ҳажми деярли ўсмаяпти. Кишлоқ хўжалигида олиб борилаётган модернизациялаш ва инновацион ривожланиш соҳадаги илмий тадқиқот ишларига бюджетдан ажратилаётган маблағлар ҳажмини кўпайтиришни тақозо этади.

Жумладан, АҚШда ҳозирги кунда кишлок хўжалигига бюджетдан ажратилаётган маблағлар ҳажми фермерлар томонидан ажратилаётган маблағлар ҳажмига нисбатан олти маротаба кўпдир. Дунёнинг 24 та ривожланган мамлакатада кишлок хўжалигига ажратилаётган дотация шу соҳа ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан 75 фоизни ташкил қилмоқда. Швецияда эса дотация соҳа харажатлари ҳажмига нисбатан 75 % ни, Норвегияда 74 %, Япония ва Францияда эса 72 % ни ташкил қилмоқда. Баъзи иқтисодчиларнинг фикрича, инновацион жараёнга кўпроқ ходимларни жалб қилиш учун уларни қизиқтириш, рағбатлантириш механизми етарлича ташкил этилмапти.

Маълумки, биз аввалги тизимда кишлокларнинг фидокорлиги ҳисобига кўп муаммоларни ҳал қилишга ўрганиб қолганмиз. Аммо бугунги кунда биргина фидокорликнинг ўзи билан узоққа бориб бўлмайди, соҳада фаолият юритаётганлар ва инновацион жараёнда иштирок этувчиларни бунга қизиқтириш механизмини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш лозим. Бунинг учун эса иқтисодий ўсишни, уни инновацион механизм билан бирлаштириш нафақат мавжуд ресурслар (ер, сув, ишчи кучи)дан тулик фойдаланишни, балки юқори технологик имкониятлар (уругчилик селекциялари ва микробиологи эришган ютуқларни, машинасозлик, тупроқшунослик, иқтисодчи кабилар ютуқлари)ни ишга солиш лозим. Кишлоқ хўжалигини

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

асосий фондлар билан таъминлашни яхшилашга қаратилган илмий ечимлар кўпроқ бўлиши ва шунга таяниши лозим.

Бу ўз навбатида, махсулотнинг ички ва ташқи бозорда ракобатбардошлигини ошириши керак. Иктисодиётни бозор муносабатларига кўпроқ; мослаштириб бориш шароитида, капиталга нисбатан ишлаб чиқариш омили сифатида ортиқча баҳолаш ҳолатлари ҳам йук эмас. Ривожланган мамлакатларда инновацион лойиҳаларни молиялаштиришда бошланғич капитал бор ёки йўқлиги катта аҳамиятга эга эмас. Чунки уларда йуналтирилган маблағнинг қайтиши ва лойиҳанинг фойда бериши уни бошлашнинг бош омили ҳисобланади. Бизда эса инвестиция йуналтиришда шаклланган капиталга катта аҳамият берилади, чунки иктисодиётдаги ноаниқлик шароитида капиталнинг мавжудлиги муҳимроқ омил ҳисобланади. Бу омил муҳим эканлигига ҳозирча етарли эътибор берилмаяпти. Кўпроқ қишлоқ хўжалиги корхонаси ва умуман, унинг ривожланиши хусусида суз юритилади-ю, аммо мавжуд ресурслар самарадорлигини оширувчи, ракобатбардош махсулотлар ишлаб чиқаришга қаратилган аниқ лойиҳаларга маблағ йўқлиги устида суз юритилмайди, ваҳоланки, ушбу омилни ишга солиш учун капитални қупайтириш имконияти борлиги эътиборга олинмайди.

Инновацион жараён буйича ҳаракат икки томонлама ривожланиб бориши лозим. Бир томондан, давлат кўпроқ бюджет маблағларини илмий йуналишларга, инновацион фаолият учун кредит берувчи ташкилотларни рағбатлантиришга йуналтириши, шунингдек, инновацион фаолият меъёрий ҳужжатлар билан мувофиқлаштириб турилиши, иккинчи томондан, корхоналар, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги товар махсулотлари ишлаб чиқарувчилар инновацион лойиҳаларни амалга оширишни жадаллаштиришлари талаб этилади. Бунинг учун банк кредитлари ҳисобидан инновацион лойиҳаларни кредитлаш механизми ишлаб чиқилиши лозим, аммо кредит ресурсларининг қайтмаслиги хавфи юқори булганлиги сабабли бу жараённи амалга оширишдаги бош тусиқ бўлмоқда. Бошқача қилиб айтганда, банклар кредит бермасликларига сабаб реал амалга ошадиган ва самара берадиган инновацион лойиҳаларнинг йўқлиги, дейиш мумкин. Хулоса қилиш мумкинки, банклар кредитларни инновацион лойиҳадан фойда олинишига ва кредит ресурслари қайтишига ишонч ҳосил қилгандагина амалга оширишлари мумкин.

Шундай экан, инновацион жараёнга инвестициялар жалб қилишнинг турли хил йулларидан самарали фойдаланаётган давлатлар тажрибасига муурожаат қилиш фойдадан ҳоли булмайди.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатишича, инновацион жараён фақат инновация истеъмолчиси буюртмаси асосида амалга оширилади, томонлар каттиқ тартибдаги қоидалар билан бир-бирларига боғлиқ бўлади. Шунинг учун ҳам ҳақиқий ҳолатни бузиб кўрсатишга йўл қўйилмайди ва бундай ҳолат юзага келгудек бўлса, қонун билан жазоланади. Иккала томоннинг хатти- ҳаракатлари бир-бирига мослаштирилган тарзда конуний

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

талабларга кўра инновацион жараён давомида бажарилиб борилади, шунинг учун ҳам яхши натижаларга эришилади.

Аксарият мамлакатлар инновацион тизимига доир қонун ва қонун ости ҳужжатлари тахлили шуни кўрсатмоқдаки, бу жиҳатлар ҳар бир давлатнинг аниқ бир шарт-шароитида келиб чиққан ҳолда кўриб чиқилиши талаб қилинади.

Фермер хўжаликларида юқори технологияларни жорий қилиш иштиёқ бор, аммо бунга ўз маблағларини ишлатиш, банклар кредитларидан фойдаланиш бўйича билимлари ва тажрибалари етишмаётганлигини таъкидлашмоқда. Шунинг учун улар малакали мутахассислар маслаҳатига муҳтож бўлиб, бу жараён муаммонинг агросаноат мажмуа миқёсида ҳал қилишиш учун хизмат қилиши мумкин.

Мамлакатда агросаноат мажмуаси ривожланиш ҳолатига баҳо берилар экан, шуни таъкидлаш лозимки, йилдан-йилга фойдалилик коэффициентлари оширилишига ҳаракат қилинаётганлиги боис, ерларнинг унумдорлиги пасайиб бормоқда, тупроқ таркиби ўзгармоқда, сув етказиб бериш ва сувдан фойдаланишдаги муаммолар кўпаймоқда, ишга яроқли ҳолда ушлаб туриш ва ишлатиш учун маблағлар етишмаслиги сабабли ирригация-мелиорация тизими тобора издан чиқиб бормоқда, ишлаб чиқариш учун керак бўлган ресурслар (уруғлик, техника ва жиҳозлар, минерал ўғитлар, кимёвий препаратлар, биологик услубни кенг қўламда жорий қилиш ва ҳоказолар)ни вақтида етказиб бериш каби ҳолатлар салбий таъсир этмоқда.

Юқорида санаб ўтилган Қишлоқ хўжалиги ривожланишининг жиҳатлари ва тармоқлар маҳсулдорлигини ошириш омили охир-оқибат инвестиция ва инновацияга бориб такалади. Демак, мазкур ҳолатдан чиқишнинг бирдан-бир асосий йули - илм-фан ва замонавий техник тараққиёт ривожланиш имкониятларидан тўлароқ фойдаланишга кўпроқ эътибор қаратишдан иборатдир. Бу эса, ЯИМ устишини таъминлайди, жумладан, тараққий этган мамлакатларда ривожланган фан ва техника имкониятларини ишга солиш ҳисобига ЯИМ устиши 50 % дан 95 % гача бўлмоқда. Бу кўрсаткич бизда қандайлиги ва уни кўтариш масалаларини урганиш махсус тадқиқот ишларини талаб қилади. Агросаноат мажмуаси фаолияти ва ривожланиши кўп жиҳатдан давлатнинг аграр сиёсатига боғлиқ, яъни қайси йўналишларга устуворлик бериш, ахборот билан тўлароқ; таъминланиши иқтисодийнинг муҳим соҳаси бўлган қишлоқ хўжалиги ривожланишига қаратилиши керак.

Қишлоқ хўжалиги ривожланишида билимлар ва технологияларни қишлоқ хўжалиги инновацион маҳсулотларига йўналтиришда инфорацион маслаҳат тизимининг (ИМТ) роли ниҳоятда катта ҳисобланади. Бунда кенг жамоатчиликни жалб қилиш, билимлардан фойдаланиш ва уларни тарқатиш муҳим аҳамиятга эга.

Инновацион ривожланиш кенг қўламда яхши ташкил қилинган маслаҳат тизимига зарурият сезади, яъни бу борада унинг ҳуқуқий базасини

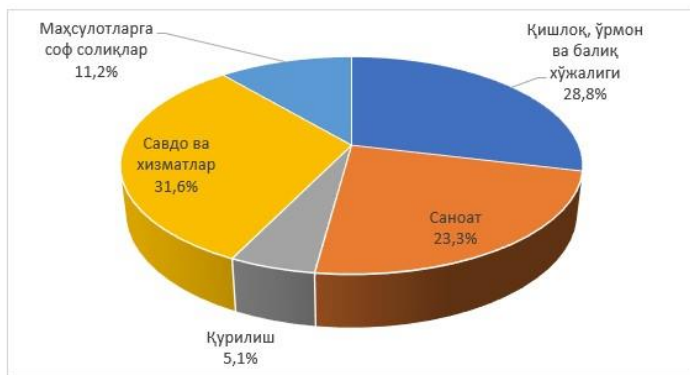
Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

мустаҳкамлаш ва қишлоқ хўжалигига маслаҳат хизмати кўрсатиш фаолияти ҳақида қонун қабул қилиниши лозим.

Кадрлар тайёрлаш инфратузилмасини қайта кўриб чиқиш жараёнида эса албатта, ўқув курсларига янги қишлоқ хўжалиги инновацион бошқариш фанини киритиш лозим булади.

3.2. Агросаноат мажмуасида молиявий барқарорликни таъминашда харажатлар режасини тартибга солиш механизмини такомиллаштиришнинг истиқболли йўналишлари.

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги давлат томонидан энг кўп бошқариладиган иқтисодиёт тармоқларидан бири ҳисобланади. Катта йирик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари — деҳқонларнинг мулк ҳуқуқи жуда заиф ҳимояланган. Уларнинг фаолиятини тартибга солиш усуллари аслида совет ўтмишидан олинган, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг кўп турлари, ишлаб чиқариш ресурслари ва сектор учун хизматлар ишлаб чиқилмаган. Қишлоқ хўжалиги сектори ислоҳотга муҳтож бўлиб қолмоқда». Қишлоқ хўжалиги — Ўзбекистон иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бири. 2018 йилда қишлоқ хўжалигининг Ўзбекистон ялпи ички маҳсулотидаги улуши 28,8 фоизни ташкил қилди (бу ва бошқа жойларда, агар бошқа илова келтирилмаган бўлса, Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика кўмитаси маълумотлари).

1-суръат. Ўзбекистон ЯИМнинг тармоқлар бўйича таркиби 2018 йилда.

2018 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 53,2 фоизи ўсимлик маҳсулотларини, 46,8 фоиз чорвачилик маҳсулотларини ташкил этди. 2017 йилда қишлоқ хўжалигида 3,7 миллион киши иш билан таъминланди (жами иш билан таъминланганларнинг 27,2 фоизи). Мамлакат аҳолисининг деярли ярми қишлоқ жойларида яшайди (2019 йил 1 январ ҳолатига кўра Ўзбекистонда 33,25 млн. киши, шу жумладан, қишлоқ жойларда 16,45 млн киши (аҳолининг 49,5 фоизи) яшайди).

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги иқтисодийнинг энг кўп бошқариладиган тармоқларидан бири ҳисобланади. Катта йирик қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари, деҳқонларнинг мулк ҳуқуқи ўта ҳимоясиз, уларнинг фаолиятини тартибга солиш усуллари, де факто совет ўтмишидан олинган, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ва ишлаб чиқариш ресурслари ҳамда сектор учун хизматлар бозори ишлаб чиқилмаган. Қишлоқ хўжалиги сектори ислоҳотга муҳтож бўлиб қолмоқда. Ўзбекистон икки йил давомида тизимли иқтисодий ислоҳотлар курсини аниқлаган бўлса-да, қишлоқ хўжалигида деярли ўзгариш йўқ.

Ерда нима ва қандай ишлаб чиқарилиши Ўзбекистон қишлоқ хўжалигининг кўрсаткичлари учун катта аҳамиятга эга. Агар пахта ва буғдой етиштиришни кўпайтириш каби фермерларнинг даромадларини кўпайтириш, иш ўринлари яратиш ва сувни тежаш муҳим аҳамиятга эга бўлса, Ўзбекистонда ердан фойдаланиш таркиби бошқача кўринади. Ушбу ҳисоботда 2030 йилга қадар еришилиши мумкин бўлган ердан фойдаланишнинг янада мувозанатли, аммо барибир консерватив тузилмаси мисолини кўриб чиқамиз.

Озиқ-овқат хавфсизлиги, пахта ва тўқимачилик саноатининг ривожланишига таҳдид солмасдан қишлоқ хўжалигидаги ялпи маҳсулотнинг 51 фоизга, қишлоқ хўжалигида бандликнинг 16 фоизга ва сувни тежашнинг 11 фоизга ўсишига ёрдам беради. Прогнозлар ҳар доим ҳам келажакка башорат қилишда қийинчиликлар туфайли ҳақиқатга тўғри келмайди, аммо иқтисодий фойда шунчалик каттаки, уларга қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратиш лозим. Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларнинг Ўзбекистон фаровонлиги учун ишлаш вақти келди.

Ўзбекистонда суғориладиган ерларнинг асосий қисми ишлаб чиқариш учун ажратилган пахта ва буғдой ерлари. Бу давлатнинг сиёсати. 2017 йилда ушбу икки маҳсулот 67% ни эгаллади. барча суғориладиган ерлар (1-жадвал).

1-жадвал: 2017 йилда қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланишнинг таркиби

	Минг га	%
Буғдой	1411	36.1
гуруч	73	1.9
маккажўхори	38	1.0
бошқа донли экинлар	134	3.4
Пахта	1201	30.8
бошқа саноат маҳсулотлари	52	1.3
сабзавотлар	190	4.9
полиэкинлари	52	1.3
ем-хашак	243	6.2
боғ ерлари	293	7.5
узумзорлар	138	3.5
Жами	3904	100%

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси (2018)

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Бундан ер тақсимоти фермерларнинг даромадларига, иқтисодий ўсишга, сувдан фойдаланиш ва тупроқ таназзулига салбий таъсир кўрсатиши тобора равшан бўлмоқда.

Ушбу мавзу бўйича жуда кўп илмий ишлар ёзилган ва 2017 йилдан бошлаб иқтисодий эркинлаштириш бошланганидан кейин буғдой ва пахта экин майдонларининг бир қисми ишлаб чиқаришга берилди бошланди.

Аммо пахта ва буғдой екиладиган майдонларнинг қисқариши ҳажми ўртача даражада сақланиб қолмоқда ва бу пасайиш асосан буғдой эмас, балки пахта учундир. Агар кейинги 5-10 йил ичида пахта ва буғдой етиштиришдан кўпроқ ерни олиб ташлашнинг имкони бўлмаса, бу қишлоқ хўжалигининг иқтисодий ўсишни таъминлаш, иш ўринлари яратиш ва сувни тежаш имкониятини чеклайди ва шу билан стратегик режаларни бузади.

Бозор иқтисодиёти тамойилларига мувофиқ келадиган энг яхши ечим, дунёнинг аксарият мамлакатларида мавжуд бўлганидек, фермерларга ижарага олган ерларида нимани етиштиришни ўзи хал қилиш имкониятини беришдир, аммо Ўзбекистон ҳукумати ер майдонларидан фойдаланишни режалаштиришдан фойдаланишни афзал кўради

Ҳеч бўлмаганда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун ерни мувозанатли тақсимлаш натижасида кўпроқ нарсдан маълум фойда олиш мумкин. Ушбу ҳисоботда ердан фойдаланишнинг янги, янада мувозанатли тузилиши қишлоқ хўжалигини модернизациялашда қандай ёрдам бериши мумкинлиги баҳоланади, шу билан бирга пахта ва буғдой секторини ривожлантириш учун етарли асос қолдиради. 2030 йилга қадар прогнозни тақдим этган ҳолда, ушбу иш потенциал иқтисодий фойдаларни баҳолайди ва ер майдонларини тақсимлашни янада самарали ва мувозанатли қилиш учун мантиқий асос беради.

2030 йилга қадар қишлоқ хўжалигидаги ерлардан энг яхши фойдаланишни аниқлашда, барча муаммолар қаторида, ердан қанча пахта ва буғдой ер ажратилиши мумкинлиги муҳим аҳамиятга эга. Бу саволга жавоб бериш учун буғдой ва пахтага бўлган талабнинг прогнозини ва ушбу экинларнинг ҳосилдорлигини оширишни баҳолаш керак эди. Бундан рақобат, рентабеллик, иш ўринлари яратиш ва сувни тежаш асосида ерлар бошқа экинларга тақсимланиши мумкинлиги ҳисобга олинди. Шунинг учун ушбу ишдаги таҳлил буғдой ва пахта учун прогнозлардан бошланади.

Буғдой етиштиришда башорат қилиш

Давлат статистика қўмитаси ва Қишлоқ хўжалиги вазирлиги буғдой баланси тўғрисидаги маълумотларни эълон қилмайди. Шунинг учун ҳисоботда маълумотлардан фойдаланилади

2010 ва 2018 йиллар орасида экин майдони буғдой остида ўзгаришсиз қолди - 1,4 миллион гектар (2-жадвал). Буғдой етиштириш ҳосилдорлигининг ошиши билан йилдан-йилга ўзгариб турди. Буғдой импорти 1,7 миллиондан ошди тонна (озиқ-овқат буғдойининг ички истеъмолнинг 26%) 2010 йилида

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

3,2 млн. тоннагача (озик-овқат буғдойининг ички истеъмолининг 42%) қуйидагиларга боғлиқ: (и) Ўзбекистоннинг ун импорти, буғдой ва маҳаллий ун ишлаб чиқариш ва уни Афғонистон ва бошқа қўшни давлатларга экспорт қилиш; (ии) буғдой етиштиришнинг камайиши; ва (иий) ўзбекистонлик истеъмолчиларнинг юқори сифатли буғдойга бўлган талабининг ўсиши. Барча буғдой импорти Қозоғистондан келади.

2-жадвал: Буғдой баланси, 2010 - 2018/2019

		2010/2011	2015/2016	2017/2018	2018/2019
Буғдой ерлар	Минг га	1400	1400	1400	1400
Бошланғич захиралар	Минг тонна	917	2200	2652	2652
Ишлаб чиқариш	Минг тонна	6500	7200	6900	6000
Импорт	Минг тонна	1618	2662	3000	3200
Экспорт	Минг тонна	500	200	200	200
Буғдой истеъмоли	Минг тонна	1500	2250	2200	2100
Озик-овқат буғдой истеъмоли	Минг тонна	6200	7100	7500	7600
Буғдойнинг умумий истеъмоли	Минг тонна	7700	9350	9700	9700
Ҳосилдорлик	Тонна/га	4.64	5.14	4.93	4.29
Аҳоли сони	Минг/киши	28 562	31 299	32 387	32 938
Буғдой истеъмолининг охириги захираси	%	13%	35%	35%	26%
Истеъмол буғдойининг импорти	%	26%	37%	40%	42%

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси (2019)

3-жадвал. Буғдой балансидаги асосий ўзгаришлар, йилига%

	2010/11-2018/19	2016/17-2018/19
ҳосилдорлик	-0.2	-5.7
ишлаб чиқариш	-0.2	-5.7
импорт	10.1	6.4
Буғдой истеъмоли	7.4	6.35
Аҳоли ўсиши	1.9	1.7
Буғдой истеъмоли киши бошига	0.6	0.6
Охириги захира	7.5	4.0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси (2019)

Бу ўтмишнинг тавсифи эди, аммо келажак ҳақида нима дейиш мумкин? Буғдой баланси прогнозини белгиловчи асосий омиллардан бири бу келажакдаги талаб,озик-овқат ва буғдойга бўлган талаб. У аввалгидек

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

тезликда ўсишда давом этадими? Жавоб: йўқ, бўлмайди. Келажакда озиқ-овқатга бўлган талаб буғдойни етиштириши секинлашади. Бунинг учта сабаби бор. Биринчидан, 2018-2030 йилларда Ўзбекистонда аҳолининг ўсиши ўртача 0,4 фоизни ташкил қилиши тахмин қилинмоқда. 2016-2018 йиллардаги 1,7% га нисбатан. Иккинчидан, озиқ-овқат буғдойининг жон бошига истеъмоли мамлакатда аллақачон юқори даражада буғдой истеъмоли туфайли камаяди.

АҚШ Қишлоқ хўжалиги вазирлиги маълумотларига кўра, 2017 йилда аҳоли жон бошига озиқ-овқат буғдой истеъмоли Ўзбекистон 231 кг ни ташкил этди. Украинада бу кўрсаткич 141 кг, Россияда - 156 кг, Ўзбекистон билан бир хил - 190 кг. Биттаси Ўзбекистонда буғдойнинг юқори даражада истеъмол қилинишига сабаб қозоқ буғдойининг майдаланиши ва унинг қўшни мамлакатларга экспорт қилинишидир. Шунга қарамадан, келажакда Ўзбекистонда буғдойни жон бошига истеъмол қилишни сезиларли равишда ошириш эҳтимоли кам. Бунинг сабаби, буғдой нархлари башоратининг кўтарилиши, бу озиқ-овқат буғдойига бўлган талабнинг келажакда пасайишининг учинчи сабаби ҳисобланади.

Кўп йиллар давомида Ўзбекистон буғдойни сотиб олишнинг паст нархидан фойдаланган, аммо ҳозир унинг ўсиши кутилмоқда ва натижада уни бекор қилиш керак. Давлат 2019 йилда буғдойни сотиб олиш нархи 1250 сўм / кг етиб белгиланди, бу 2018 йилга нисбатан (номинал кўринишда) бир ярим баравар кўп (750 сўм / кг). Нархларнинг ошиши буғдой ун нархининг кўтарилишига ва пировардида 2018 йилнинг сентябрида субсидиялар бекор қилинган нон нархларининг кўтарилишига олиб келди. Буғдой нонга ва шунга мос равишда буғдойга бўлган талабнинг ўсишини камайтиради.

2030 йилгача буғдой балансининг асосий прогноз параметрлари 4-жадвалда келтирилган. Ўртача ҳосилдорлик йилига 1,3 фоизга ўсиши кутилмоқда.

Фермерлар уруғларнинг яхшиланган навларидан фойдаланишлари ва илғор тажрибаларни жорий етишларини қўллаб-қувватлашлари шарти билан консерватив тарзда мақсадга эришиш мумкин.

Қишлоқ хўжалиги келгусида озиқ-овқат буғдойига талабнинг ўсиши юқорида муҳокама қилинган сабабларга кўра сезиларли даражада секинлашиши кутилмоқда; бу ўсиш пасайиши 2,3% дан 0,8% гача. Озуқа буғдойига талаб ҳам камаяди, чунки фермерлар бошқа, арзон ва тўйимли озуқаларга (масалан, маккажўхори) ўтадилар.

Қозоғистондан буғдой импорти давом этади, аммо унинг ўсиши 2016-2018 йиллардаги 6,4% га нисбатан 3,5% гача камайиши кутилмоқда. Буғдойни истеъмол қилиш билан якуний захираларнинг нисбати 32% даражасида белгиланган бўлиб, нарх ўзгариши ва буғдойни импорт қилиш билан боғлиқ ҳар қандай вақтинчалик муаммоларга қарши етарли миқдорини таъминлайди.

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

4-жадвал: Бугдойнинг прогноз баланси ҳақидаги тахминлар,%

	2016/2017-2018/2019	2018/2019-2030/2031
Ҳосилдорлик	-5.7	1.3
Импорт	6.4	3.5
Бугдой истеъмоли	2.8	1.2
Аҳоли ўсиши	1.7	0.4
Аҳоли бошига бугдой истеъмоли	0.6	0.4
Якуний захира	32%	32%

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси (2019)

Юқоридаги тахминларга асосланиб, 2030 йилга қадар бугдой экин майдонини 2018 йилга нисбатан 400 минг гектарга қисқартириш мумкин.

[5-жадвал]. Бу 2018 йилдан 2030 йилгача ҳар йили бугдой экиладиган майдонларнинг 2,2 фоизга қисқаришини англатади. Юқори ҳосил ва импорт ўсишни таъминлашга ёрдам беради бугдойга бўлган умумий талаб, озиқ-овқат бугдойидан фойдаланишга тайёр захиралар нисбати 32%. Охирининг умумий қабул қилинган ҳажми паст нарх ўзгарувчанлигини сақлаш учун захиралар 15% ни ташкил этади, шунинг учун буфер бугдой етказиб бериш билан боғлиқ ҳар қандай муаммоларга қарши туриш учун истеъмолчиларга ва нархларнинг кўтарилишига йўл қўймаслик.

Узоқ муддатли истиқболда бугдой экиладиган майдонларнинг қисқаришини ҳисобга олмаганда, талаб ўсиши пасайиши ҳисобига бугдойнинг ҳаддан ташқари кўп ишлаб чиқарилиши таъминланади. Агар импортнинг белгиланган ҳажми бўлган бугдой экиладиган ерларнинг ҳозирги ҳажми, тайёр захираларнинг озиқ-овқат бугдой истеъмолига нисбати 2030 йилга келиб 62% га, бугдой етиштириш эса 7,7 млн. тоннагача ўсади (6-жадвал). Агар бу ҳақиқатан ҳам рўй берса, бугдой нархи кескин пасайиб, бугдой етиштиришга олиб келади.

5-жадвал: 2016-18 дан 2030 йилгача бугдой учун прогноз

		2016-2018	2021	2025	2030
Бугдой ерлари	Минг га	1 400	1 310	1 198	1 072
Бошланғич захира	Минг тонна	2 605	2 592	2 484	2 550
Ишлаб чиқариш	Минг тонна	6 613	6 435	6 199	5 916
Импорт	Минг тонна	2 967	3 289	3 774	4 483
Экспорт	Минг тонна	200	0	0	0
Истеъмол	Минг тонна	9 567	9 746	9 994	10 312
Якуний захира	Минг тонна	2 419	2 569	2 464	2 637
Ҳосилдорлик	Тонна/га	4.73	4.91	5.17	5.52
Аҳоли сони	Минг/киши	32 391	33 305	33 800	34 430
Истеъмолга қолган якуний захира	%	32%	34%	31%	32%
импорт	%	40%	43%	48%	55%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

6-жадвал: 2030 йилга қадар майдонлар камаймаган ҳолда бугдой баланси прогнози

		Майдонларни қисқартириш ҳисобида	Майдонларни қисқартирмаслик ҳисобида
Бугдой ерлар	Минг га	1.072	1.400
Бошланғич захира	Минг тонна	2.550	4.694
Ишлаб чиқариш	Минг тонна	5.916	7.727
Импорт	Минг тонна	4.483	2.976
Экспорт	Минг тонна	0	0
Бугдой истеъмоли	Минг тонна	10.312	10.312
Яқуний захира	Минг тонна	2.637	5.076
Ҳосилдорлик	Тонна/га	5.52	5.52
Аҳоли сони	Минг/киши	34.430	34.430
Истеъмолдаги яқуний захира	%	32%	32%
Истеъмол импорти	%	55%	36%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Агар бугдойнинг камайиши, агар фермерлар ҳар йили, айтилик, 2 фоизга ҳосилдорликни кўпайтирса, янада ўсиши мумкин. Агар бу содир бўлса, бугдой экиладиган ер ҳар йили 2,9% га камайиши мумкин. Бундай ҳолда, 2030 йилга келиб бугдойнинг башорат қилинган майдони 983,000 га ташкил этади (1-расм, ўнг). Бу юқоридаги сценарийга нисбатан қўшимча 100 минг гектар майдонни бўшатиш имконини беради, бунда ҳосилнинг майдони 2,2 фоизга камайиб, ҳосилдорлик 1,3 фоизга кўпайди. Ҳосилдорликни 2 фоизга ошириш учун фермерлар яхшиланган уруғлардан фойдаланишлари ва илғор қишлоқ хўжалигини жорий этишни қўллаб-қувватлашлари керак, бу еса ўз навбатида давлатнинг ушбу дастурларга сарфлайдиган харажатларини кўпайтиришни талаб қилади.

1-расм: 2030 йилга қадар бугдой экиладиган майдонларнинг прогнози

Пахта башорати, бугдой каби, Давлат статистика қўмитаси ва Қишлоқ хўжалиги вазирлиги пахта баланси тўғрисидаги маълумотларни эълон қилмайди. АҚШ Қишлоқ хўжалиги вазирлиги. 2010 ва 2018 йиллар орасида пахта экин майдони 1,35 миллион гектардан 1,20 миллион гектаргача ёки 11 фоизга камайди (7-жадвал) деб берди. Ҳосилдорликнинг кескин ўзгариши пахтачиликда ўртача 21% га пасайишига олиб келди. Пахта экспорти,

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

шунингдек, пахта хом ашёси ишлаб чиқариш қисқариши ва яқинда ички тўқимачилик пахтасини қайта ишлаш ҳажмининг кўпайиши ҳисобига пасайди. 2021 йилга келиб, Ўзбекистон пахта экспортидан ип, мато ва тўқимачилик маҳсулотлари экспортига ўтишни режалаштирмоқда.

7-жадвал: Пахта баланси, 2010-2011/2018-2019

		2010/ 2011	2015/ 2016	2017/ 2018	2018/ 2019
Пахта ерлари	Минг.га	1 350	1 285	1 250	1 200
Бошланғич захира	Минг тонна	206	283	234	334
Ишлаб чиқариш	Минг тонна	914	827	860	729
Экспорт	Минг тонна	577	479	196	230
Ички истеъмол	Минг тонна	272	392	566	579
Яқуний захира	Минг тонна	304	239	332	255
	%	32	27	44	34
Ҳосилдорлик	Тонна/га	3.11	2.96	3.16	2.75

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Келгуси тўқимачилик эҳтиёжларини қондириш учун қанча пахта керак бўлади? 2030 йил учун пахта прогнози бўйича ушбу ва бошқа тахминлар 8-жадвалда келтирилган.

Асосий тахминлардан бири ҳосилнинг ўсиши. Сўнги уч йил ичида ҳосилдорлик 2 фоизга пасайди. Узоқ муддатда, 2010 йилдан 2018 йилгача йиллик даромад пасайиши 0,5% ни ташкил этди. 2030 йилга мўлжалланган прогнозга кўра, ҳосилдорлик паст ҳосилга эга бўлган пахта ерлари ва бошқа экинлар учун сув етишмаслиги туфайли йилига 5% га ўсиши мумкин (бундай майдонлар ўртача пахта ҳосилдорлигига таъсир қилиши учун етарли) ва илғор тажрибаларни жорий этишга кўмаклашиш орқали қишлоқ хўжалиги, айниқса пахта тўқимачилик кластерларидан 2025 йилга келиб пахта экспорти бутунлай тўхтади ва ички қайта ишлашга талаб ўсишда давом этади, аммо 2016–2018 йиллардагига нисбатан секинроқ. Захираларнинг қайта ишлашга нисбати 30% даражасида сақланади, бу еса пахта етиштириш вақтинча пасайиш даврида тўқимачилик фабрикалари учун мослашувчанликни таъминлайди.

8-жадвал: Пахтанинг прогноз баланси ҳақидаги тахминлар, %

	2016-2018	2018-2030
Ҳосилдорлик	-2.0 (2.8 тонна/га)	5.0 (5.5тонна/га)
Экспорт	-27.0	-32.0
Ички қайта ишлаш	15.0	6.5
Истеъмол учун яқуний захира	33%	30%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Юқоридаги тахминларга асосланиб, 2030 йилга келиб пахта экин майдонини 2018 йилдаги 1,2 миллион гектарга нисбатан 0,9 миллион гектарга қисқартириш мумкин [9-жадвал]. Бу 2018 йилдан 2030 йилгача ҳар йили 2.4% пасайишни англатади. Қолган пахта майдонларида ҳосилдорликни ошириш ва пахта экспортини тўхтатиш, фойдаланишга 30% қулайлик коэффициентини сақлаб, ички пахта эҳтиёжини қондиришга ёрдам беради.

9-жадвал: 2016-18-2030 йиллардаги пахта прогнози

		2016-2018	2021	2025	2030
Пахта ерлари	Минг.га	1 210	1 125	1 021	903
Бошланғич захиралар	Минг тонна	269	397	710	532
Ишлаб чиқариш	Минг тонна	800	861	949	1 073
Экспорт	Минг тонна	196	72	0	0
Ички истеъмол	Минг тонна	566	700	915	1 125
Яқуний истеъмол	Минг тонна	332	486	743	370
Истеъмолдаги яқуний захира	%	33	69	83	30
Ҳосилдорлик	Тонна/га	2.75	3.50	4.25	5.46

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Ҳосилдорлик паст бўлган тақдирда, қайта ишлаш саноатининг ички талабини қондириш учун пахта учун кўпроқ майдон талаб этилади. Бошқа томондан, тўқимачилик фабрикалари тўқимачилик маҳсулотларини етиштириш учун экспорт бозорларини осонгина топа олмаслиги мумкин, шунинг учун ички ўсиш Пахтага бўлган талаб 9-жадвалда кутилганидан паст бўлиши мумкин. Ҳосилдорлик ва ички талабнинг ўсиши сценарийсида пахтанинг пасайиши 0,85 миллион гектаргача кўпайиши мумкин (2-расм).

2-расм: 2030 йилга мўлжалланган пахта экин майдонининг прогнози

2030 йилга қадар ердан фойдаланиш прогнозига таъсир қилувчи бошқа омиллар. Фермерлик ерларидан фойдаланиш прогнозига таъсир қилувчи бошқа омиллар ҳам мавжуд. Бу омиллар сувни ўзгаришлардан сақлаш имконияти билан боғлиқ. Ердан фойдаланиш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг рентабеллигини ва ҳосилдорликни ошириш, баъзи экинлар етиштиришда ва иш ўринларини яратишда иктисодиётнинг аҳамияти юқори. Бошқа омиллар, масалан, логистика, тез орада тез бузиладиган мева ва сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш билан курашишга тайёрлиги 2030 йилга келиб, тегишли равишда логистика тизимини такомиллаштириш учун вақт етарли эканлигидан манфаатдор.

Баъзи экинлар бошқаларига қараганда кўпроқ сув талаб қилади. Шу сабабли, кўпроқ унумдорроқ ерларда экинлар экиладиган бўлса, қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш камаяди. Бу қишлоқ хўжалигидаги энг муҳим

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

вазифалардан бири бўлиб, мамлакатдаги сувдан фойдаланишнинг 90 фоизини ташкил қилади, бунга кўра прогнозларга кўра, келажакда иқлим ўзгариши сабабли сув танқислиги ошиши кутилмоқда. 2040-йилларга келиб, Амурдарё ва Сирдарё хавзалари дарёлари оқимининг кўпайган тақдирда ҳам, суғориш учун сувнинг умумий етишмаслиги 8,0% га, доимий оқими 15,4% га ва оқимнинг пасайиши билан сув танқислиги 33,5% га етиши мумкин. Ўзбекистонда сувни кўп талаб қиладиган экинлар - бу ишлаб чиқариш учун гуруч бу гектарига 21000 кубометр сувни талаб қилади (10-жадвал). Сув сифими Пахта етиштиришдан ҳам юқори: гектарига 6300 куб метр сув талаб қилинади. Бир вақтнинг ўзида бугдой сувни кам талаб қилади, сабзавот, картошка ва ем-хашак экинлари пахтадан кўра кўпроқ сув талаб қилади. Энг кам сув сарфлайдиган экинлар қовун, мева ва узумдир. Улар пахта ва бугдойга қараганда анча фойдалидир, шунинг учун ушбу экинлар учун кўпроқ ерларни қайта тақсимлаш қишлоқ хўжалигида сув сарфини камайтиради. Шуни ҳисобга олиш керакки, 10-жадвалдаги маълумотлар фақат дала суғориш учун техник стандартларни (талабларни) кўрсатади. Аммо бу сувни суғоришдан олдин аввал далаларга олиб бориш керак. Масалан, 2017 йилда 3,9 миллион гектар суғориладиган ерни суғориш учун тахминан 29 миллиард кубометр сув керак эди. Бу сувни далаларга етказиш учун суғориш тизими 0,64 унумдорликда 46 миллиард кубометр сувни ерларга юбориш керак эди. Сув таъминоти самарадорлигини ошириш ҳам сувни тежашнинг асосий вазифаларидан биридир.

10-жадвал: Ўзбекистонда дала суғориш учун сув истеъмоли меъёрлари

	Сувнинг истеъмоли, м ³ /га
Бугдой	4 200
Гуруч	21 000
Маккажухори	5 500
Бошқа бошоқли усимликлар	4 000
Пахта	6 300
Бошқа саноат маҳсулотларига	5 000
Картошка	11 000
сабзавотлар	11 500
полиэ экинлари	4 100
Ем-хашак	8 700
Мевали боғлар	4 400
Узумзорлар	4 200

Манба: Сув хужалиги вазирлиги ҳисоботи 2019

Айрим экинларнинг рентабеллиги бошқаларга қараганда юқори, шунинг учун қишлоқ хўжалигидаги ерларни рентабелли экинларга ўтказиш қишлоқ

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

хўжалигининг умумий рентабеллигини, фермерларнинг даромадлари ва қишлоқ хўжалигининг ўсиш суръатларини оширади. Афсуски, бизда Ўзбекистонда турли маҳсулотларнинг рентабеллиги тўғрисида аниқ ва қиёсий маълумотлар йўқ. Бунинг ўрнига, ушбу ишдада ялпи қийматдан фойдаланилади. Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисоблаб чиқилган рентабеллик кўрсаткичи сифатида 2017 йилда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши. Шу билан бирга, буларнинг барчаси яхши маълумотлар бошқа ҳисоботларда ҳисобланган фойда маълумотлари билан чамбарчас боғлиқ, масалан, боғдорчиликни ривожлантириш лойиҳасининг иқтисодий таҳлили, Жаҳон банки томонидан молиялаштирилади. Пахта ва буғдой Ўзбекистондаги бошқа катта ҳосил етиштиришдан анча паст даромад беради (11-жадвал). Пахта ва буғдой етиштиришда моддий ва техник ресурслардан юқори даражада фойдаланиш шарти билан, тафовут реал фойда учун ҳам катта. Бироқ, шуни таъкидлаш керакки, мева ва сабзавот етиштиришда ялпи маҳсулотнинг юқори ҳаражати уларнинг тез тарқалишини ва нархларнинг мавсумий ўзгаришини ҳисобга олмайди, бу эса ушбу экинларнинг ортиқча ишлаб чиқариш ва самарасиз (қиммат) логистика пайтида фойда олишини чеклаб қўйиши мумкин. Бироқ, 2030 йилга келиб, уларнинг тезкор экспорт қилинишига тўсқинлик қиладиган заиф логистика муаммолари ҳал қилиниши мумкин, шунинг учун келажақда бу экинлар учун кўпроқ ер ажратилмаслиги керак.

11-жадвал: 2017 йилда Ўзбекистонда ялпи ишлаб чиқаришнинг маҳсулотлар кесимида қиймати

	Млн.сум/га
Бошоқли маҳсулотлар	3.2
Пахта	4.4
Картошка	111.5
Сабзавотлар	54.0
Полиз экинлари	34.6
Ем-хашак	17.0
Узумзор	62.9

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Ўсиш билан ҳосил бир хил ҳажмда ҳосил олиш учун камроқ ер талаб қилади. Шундай қилиб, ҳосилдорликнинг ўсиши истикболлари ва бозорнинг мавжудлигига қараб, ердан фойдаланиш тузилмасини ҳосилнинг ўсиши истикболларига мослаштириш қўшимча иқтисодий фойда келтиради. 12-жадвалда 2018 ва 2030 йиллар оралиғида ҳосилдорликнинг ўсишига нисбатан консерватив ва эришиш мумкин бўлган прогнозлар, ўтган ўсиш натижаларига асосланиб, даромадлилик ва бозор истикболларини белгилайди.

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

12-жадвал: 2030 йилгача ҳосилдорликни башорат қилиш

	2017 (тонна/га)	Йиллик ўсиш, %	2030
Бугдой	4.2	1.3	5.0
Гуруч	3.1	1.0	3.5
Маккажухори	4.8	1.5	5.8
Пахта	2.7	5.0	5.0
Картошка	21.8	1.0	24.8
Сабзавотлар	25.5	3.0	37.4
Полиз экинлари	19.8	3.0	29.1
Ем-хашак	17.0	2.0	22.0
Мевалар	11.8	4.0	19.6
Узумзор	15.7	3.0	23.1

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Озиқ-овқат саноатида иш ўринлари яратишни муҳокама қилганда, одатда қишлоқ хўжалигидаги иш ўринлари сонининг қисқариши ва уларнинг қайта ишлаш тармоқларида кўпайиши ҳақида гап боради. Бу узок истикболда тўғри нуқтаи назар; аммо, қисқа ва ўрта муддатли истикболда, ҳаттоки қишлоқ хўжалигида деҳқончилик ерларини кам меҳнат талаб қиладиган ишчилардан кўпроқ меҳнат талаб қиладиган экинларга (иш ўринлари сони) ўтказиш орқали кўп иш ўринлари яратилиши мумкин.

Агар меҳнат унумдорлиги ошса, бу яхши ва мақбул иш ўринларини (сифатли иш ўринлари) яратади. Ўзбекистондаги ҳозирги воқеликнинг ҳақиқати шундаки, озиқ-овқат ва енгил саноатда иш ўринлари яратиш бир мунча вақт секинлашиши мумкин

Сўнги ўн йил ичида, ушбу соҳалардаги иш ўринлари камайган пайтда, қишлоқ аҳолисининг билим даражаси ва даражаси озиқ-овқат ва енгил саноатдаги янги иш ўринлари учун рақобат қилиш учун етарли эмас эди, шунинг учун қишлоқ хўжалиги кўпчиликка қишлоқ аҳолиси учун ўрта муддатли истикболда ўз даромадларини яхшилаш учун энг яхши танлов бўлиб қолмоқда.

13-жадвал шуни кўрсатадики, пахта ва бугдой ерларининг мева, сабзавот ва полиз экинларини етиштиришга ўтиши қишлоқ хўжалигида кўп маошли иш ўринларини яратади. Ем-хашак етиштириш учун кўп меҳнат талаб этилмайди, аммо озуқа оғир ва қиммат чорвачилик учун ишлаб чиқарилганлиги сабабли, уни етиштириш қишлоқ жойларда билвосита кўп иш ўринларини яратади.

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

**13-жадвал. Ўзбекистонда турли хил маҳсулотларни ишлаб
чиқариш учун меҳнатдан фойдаланиш нормалари**

	Га ҳисобида киши
Бошоқли маҳсулотлар	0.20
Пахта	0.83
Картошка	1.78
Сабзавотлар	2.10
Полиэ экинлар	1.62
Ем-хашак маҳсулотлари	0.16
Мевалар	0.74

Манба: Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳисоботи, 2019

Озиқ-овқат ва енгил саноатида баъзи экинлар етиштиришнинг янги иш ўринларини яратишга қўшимча таъсири тўғрисида маълумотлар йўқ. Масалан, тўқимачилик фабрикалари агар кўпроқ иш ўринлари яратиши мумкин

кўпроқ пахта ишлаб чиқарилади, бу яқинда кўплаб пахта-тўқимачилик кластерларида содир бўлди. Бошқа томондан, меҳнат ва сабзавот етиштиришни кўп меҳнат талаб қиладиган қайта ишлаш ва боғдорчилик саноатида янада кўпроқ иш ўринлари яратилишига олиб келиши мумкин. Шундай қилиб, мева-сабзавот етиштириш учун қўшимча ерларни ажратишнинг қўшма самараси фақат қишлоқ хўжалигидаги натижадан муҳимроқ бўлади. Аммо маълумотларнинг етишмаслиги ушбу ишда шунга ўхшаш таққослашни амалга оширишга имкон бермайди.

Ушбу таҳлилда бошқа омиллар ҳам ҳисобга олинди. Баъзи экинларга, масалан, механизациядан фойдаланиш каби тежамкорликка эришиш учун катта майдонлар ва кўпроқ ерлар керак бўлади. Бу дон, пахта ва ем-хашак экинларига тегишли.

Самарали бошқариш учун бошқа экинлар майда далаларга, масалан, мева, узум, сабзавотларга муҳтож. Буни прогноз қилишда ҳисобга олиш керак. Ва ниҳоят, муаммоларнинг долзарблигини ҳисобга олиш керак. Сўнгги йилларда кўпайиб бораётган чорвачилик саноатини олайлик озуқа ишлаб чиқариш майдонларини мос равишда кўпайтирмади. Чорвачилик яхши бошқарилган бўлса, яхши даромад келтиради ва қишлоқ жойларида йил давомида ишлашни таъминлайди. Бироқ, ем-хашак экинлари майдони (буғдой ва маккажўхори бундан мустасно) 2015 йилда атиги 0,03 га бир бош қорамолга ташкил этди. Ва бу кўрсаткич яқинда юқори маҳсулдор чорва молларини олиб киришни қўллаб-қувватлаш бўйича ҳукумат дастурлари жорий этилишидан олдин олинган эди. 2018 йилда Вазият янада оғирлашди. Халқаро тажрибага кўра, барқарор озуқа ишлаб чиқариш учун йирик шохли қорамол учун тавсия этиладиган майдон бўлиши керак. Суғориладиган майдонларда 0,4-0,6 га ва тоғли ерларда (яйловларда) 1,5-2,0 га. Шунинг учун озуқа етиштириш учун кўпроқ ер ажратиш жуда муҳимдир.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

2030 йилга қадар ердан фойдаланишни прогноз қилиш учун юқорида келтирилган жадваллар асос яратади (14-жадвал ва 15-жадвал). Ердан янада мувозанатли фойдаланиш учун пахта ва бугдой экин майдонларини 2017 йилдаги 2,6 миллион гектардан 2030 йилга қадар 1,9 миллион гектаргача қисқартириш керак. Бу ердан фойдаланишда ушбу экинларнинг улушини (ханузгача) қисқаришига олиб келади. 2017 йилдаги 67% дан 2030 йилда 50% гача, олиб ташланган 700 минг гектар ер бошқа экинлар, айниқса ем-хашак учун тарқатилиши зарур.

14жадвал: 2030 йилга қадар қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш прогнози, минг. га

	2017	2021	2025	2030
Бугдой	1 411	1 310	1 198	1 072
Гуруч	73	73	73	73
маккажухори	38	50	70	80
Бошқа бошоқли маҳсулотлар	134	134	134	134
пахта	1 201	1 125	1 021	903
Бошқа саноат маҳсулотлари	52	52	52	52
картошка	79	80	77	75
сабзавотлар	190	250	350	400
Полиз экинлари	52	65	75	85
Ем-хашак маҳсулотлари	243	307	325	400
Мевали боғлар	293	310	350	420
узумзорлар	138	150	180	210
жами	3 904	3 904	3 904	3 904

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Шуни таъкидлаш керакки, 14-жадвалдаги каби озуқа экинлари майдонининг сезиларли даражада кўпайиши ҳам чорвачилик секторининг озукага бўлган эҳтиёжини тўлиқ қондириш учун етарли бўлмайди. 2017 йилда мамлакатда 4,4 миллион сигир, 20 миллион эчки ва қўй бор эди. Суғориладиган ерларнинг 157 минг гектарга кўпайиши атиги 0,5 миллион сигир боқилишини таъминлайди, бу қорамоллар умумий сонининг 17 фоизидан кам. Бу шуни аниқлатадики, бошқа озуқа манбаларини, масалан, бугдой экиладиган ерларнинг кўп қисмини қайта тақсимлаш (емғ-хашак етиштириш), маккажўхори каби яхши озуқа ишлаб чиқариш ва яйловлардан фойдаланиш барқарор бошқаришга олиб келади.

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

15-жадвал: 2030 йилга қадар қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш прогнози, %

	2017	2021	2025	2030
Бугдой	36	34	31	27
Гуруч	2	2	2	2
маккажухори	1	1	2	2
Бошқа бошоқли маҳсулотлар	3	3	3	3
пахта	31	29	26	23
Бошқа саноат маҳсулотлари	1	1	1	1
картошка	2	2	2	2
сабзавотлар	5	6	9	10
Полиз экинлари	1	2	2	2
Ем-хашак маҳсулотлари	6	8	8	10
Мевали боғлар	7	8	9	11
узумзорлар	4	4	5	5
жами	100	100	100	100

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

16-жадвал. Ердан фойдаланиш натижасида сувни тежаш, миллион кубометр

	2017	2021	2025	2030
Бугдой	5 926	5500	5032	4502
Гуруч	1533	1533	1533	1533
маккажухори	208	275	385	440
Бошқа бошоқли маҳсулотлар	536	536	536	536
пахта	7566	7077	6422	5688
Бошқа саноат маҳсулотлари	261	261	261	261
картошка	867	867	849	823
сабзавотлар	2182	2875	4025	4600
Полиз экинлари	214	267	308	349
Ем-хашак маҳсулотлари	2118	2669	2826	3479
Мевали боғлар	1287	1364	1540	1848
узумзорлар	580	630	756	882
жами	23 278	23 863	24 472	24 940
2017 йилга % нисбатан ўзгариши		2.55 %	5.1%	7.1%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Аммо ердан фойдаланишнинг ўзгариши сувни тежайдиган технологияларни жорий этишга ёрдам бериши мумкинлигини ҳисобга олишимиз керак. Бу ўз навбатида ёрдам беради.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Сувни тежаш. Суғориш учун тўлов бўлмаса ҳам, бир неча томондан сувни тежайдиган технологияларни жорий этишга рағбат пайдо бўлиши мумкин. Биринчидан, янги восита сифатида Томчилатиб суғориш талаб қилинади. Боғлар учун қанча ер ажратилган бўлса, шунча сув тежалади. Иккинчидан, сабзавот, мева ва узум етиштиришда сувни тежайдиган технологиялардан фойдаланиш фойда келтиради, шунинг учун фермерлар ушбу технологияларни жорий этишга рағбатлантирадилар. Учинчидан, пахта ва бошқа экинларни етиштиришда сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш субсидиялар ҳисобига рағбатлантирилиши керак. 17-жадвалда сувни тежаш технологияларини жорий этиш эҳтимоли ва кутилаётган ҳажми кўрсатилган.

17-жадвал: Сувни тежайдиган технологияларни жорий қилиш эҳтимоли

	2017	2021	2025	2030
Буғдой	1,00	1,00	1,00	1,00
Гуруч	1,00	1,00	1,00	1,00
маккажухори	1,00	1,00	0,80	0,70
Бошқа бошоқли маҳсулотлар	1,00	1,00	1,00	1,00
пахта	1,00	0,95	0,80	0,70
Бошқа саноат маҳсулотлари	1,00	1,00	1,00	1,00
картошка	1,00	0,95	0,90	0,75
сабзавотлар	1,00	0,95	0,75	0,60
Полиз экинлари	1,00	0,95	0,75	0,60
Ем-хашак маҳсулотлари	1,00	0,95	0,80	0,60
Мевали боғлар	1,00	0,95	0,70	0,60
узумзорлар	1,00	0,95	0,80	0,60

Изоҳ: 1,00 дегани, бу сувтежамкор технологиялар жорий этилмайди, 0,70 дегани фақат 30% ерларда жорий этилади дегани.

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Агар сувни тежайдиган технологияларни жорий қилишни ҳисобга олсак, вазият ўзгариб бормоқда. Ўртача, ёмғир ва сув каби сувни тежайдиган технологияларни жорий этиш билан томчилатиб суғориш орқали сув ҳажмининг 30 фоизини тежашингиз мумкин. 2025 йилга келиб сувни тежаш 8,6% ни, 2030 йилга келиб эса 11,0% ни ташкил қилиши мумкин (18-жадвал).

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

18-жадвал. Сувдан тежайдиган технологияларни жорий этишни ҳисобга олган ҳолда ердан фойдаланиш натижасида сувни тежаш, миллион кубометр сув.

	2017	2021	2025	2030
Бугдой	5 926	5 500	5032	4502
Гуруч	1 533	1 533	1533	1 533
маккажухори	208	275	362	440
Бошқа бошоқли маҳсулотлар	536	536	536	536
пахта	7566	6 971	6 037	5 176
Бошқа саноат маҳсулотлари	261	261	261	261
картошка	867	867	824	761
сабзавотлар	2182	2 832	3 732	4 048
Полиз экинлари	214	267	284	307
Ем-хашак маҳсулотлари	2118	2 629	2 699	3 218
Мевали боғлар	1287	1 344	1 401	1 626
узумзорлар	580	621	711	776
жами	23 278	21 663	21 290	20 742
2017 йилга% нисбатан ўзгариши		-7.0 %	- 8.6%	-11.0%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Қишлоқ хўжалиги нафақат иқлим ўзгариши сабабли суғориш учун камроқ сув тайёрлашга муҳтож. Иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари ва шаҳар аҳолисининг сувга бўлган талаби ортади. Ҳукуматнинг режаларига кўра, Ўзбекистонда урбанизация 2017 йилдаги 37 фоиздан 2030 йилга келиб 60 фоизга ўсади ва шу билан бирга сувга бўлган талаб ҳам ошади. Шундай қилиб, 18-жадвалда сувни тежаш талаб этилади.

Ердан фойдаланишдаги ўзгаришлар қишлоқ хўжалигидаги ялпи маҳсулот ўсишини сезиларли даражада тезлаштириши мумкин. 2025 йилга келиб, ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархи 2017 йилда нархларда ердан фойдаланиш тузилмасида 36% юқори бўлади (19-жадвал). 2030 йилга келиб, фарқ янада сезиларли бўлади, 51%.

Ердан фойдаланишдаги юқоридаги ўзгаришлар қишлоқ хўжалигида бандликни кўпайишига олиб келиши мумкин. Бизнинг ҳисоб-китобларга кўра, 2025 йилга келиб ишга жойлашиш қишлоқ хўжалиги 12 фоизга ўсади. Ушбу иш ўринларининг қатта қисми пахта ва буғдойга нисбатан юқори даромадли соҳаларда яратилади.

[20-жадвал]. Шунинг учун бундай ишларни яхшироқ деб ҳисоблаш мумкин. 2030 йилга келиб, бандлик 16% га ошади ва бу чорвачилик (озука ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши ҳисобига) кўшимча ишларни яратади.

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

19-жадвал: 2017 йилда қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулоти қийматининг прогнози, доимий нархларда, млрд.сўм.

	2017	2021	2025	2030
Бугдой	5045	4980	4689	4320
пахта	5301	4988	4527	4009
картошка	8783	8881	8605	8337
сабзавотлар	4779	13492	18889	21587
Полиз экинлари	924	2 251	2 597	2 944
Ем-хашак маҳсулотлари	4 138	5 320	5 745	7 215
Мевали боғлар	10 379	8 972	10 130	12 156
узумзорлар	9 610	9 431	11 318	13 204
жами	48 959	58 316	66 499	73 772
2017 йилга% нисбатан ўзгариши		19%	36%	51%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

20-жадвал. Қишлоқ хўжалигида иш ўринларини ташкил этиш прогнози, минг киши

	2017	2021	2025	2030
Бугдой	331	313	295	272
пахта	997	932	846	749
картошка	140	142	137	133
сабзавотлар	398	525	735	840
Полиз экинлари	85	105	122	138
Ем-хашак маҳсулотлари	39	49	52	64
Мевали боғлар	217	229	259	311
узумзорлар	144	156	187	218
жами	2 350	2 452	2 633	2 725
2017 йилга% нисбатан ўзгариши		4%	12%	16%

Манба: Жаҳон банкининг ҳисоб-китоби

Далада нима ишлаб чиқарилса, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун катта аҳамиятга эга. Агар фермерлар даромадларини кўпайтирсалар, иш ўринлари яратсалар ва сувни тежаш муҳим аҳамият касб этса эди, Ўзбекистонда ердан фойдаланиш таркиби бошқача кўринишга эга бўларди Ушбу ишда келтирилган ердан фойдаланишнинг янги янада мувозанатли тузилмаси жорий қилинса эди, қишлоқ хўжалигидаги ялпи маҳсулот 51 фоизга, қишлоқ хўжалигида бандлик 16 фоизга, сув тежаш эса 2030 йилга қадар амалга ошарди. Келажакни олдиндан кўриш мушкул, башоратлар ҳамма вақт ҳам реал воқеъликка тўғри келмаслиги мумкин, аммо қишлоқ хўжалигидан олинadиган иқтисодий фойда шунчалик каттаки, у Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга жиддий эътибор қаратилишини ҳануз талаб қилади.

**3.3. Хориж тажрибасини кенг қўллаш орқали қишлоқ хўжалигини
модернизациялаш ва иқтисодийни диверсификациялашни
амалга ошириш.**

АҚШ иқтисодий инновацион жараёни бошқариш муаммоларини ҳал қилишда катта тажрибага эга. Иқтисодийдаги функционал меҳнат тақсимоли асосида инновацион фаолиятга ихтисослашган тадбиркорликнинг ўзига хос тури вужудга келди ва фаол ривожланмоқда, бу "хавфли бизнес" деб аталади. АҚШ қишлоқ хўжалиги компаниялари доирасида инновацион жараёнларни бошқаришнинг бундай усуллари ва шакллари ишлаб чиқилган бўлиб, улар йирик иқтисодий ташкилотлар фаолиятининг тамойилларига иложи борича мос келади.

Илмий-техник тараққиётнинг ҳозирги ривожланиш босқичида қишлоқ хўжалигини тадқиқ қилиш ва ривожлантиришда кичик бизнеснинг роли сезиларли даражада ошди. Бунинг сабаби, илмий-техник тараққиёт кичик, ўрта технологик фермер хўжаликларига уларнинг ўлчамига мос келадиган замонавий ускуналарни сотиб олиш, нисбатан паст харажатлар билан юқори техник даражада ишлаб чиқариш ва ривожлантиришни амалга ошириш имконини берди; инновацион секторда кичик бизнесни жонлантириш ушбу турдаги корхона учун инвестицияларни молиялаштиришнинг янги шакли – хавф катта бўлган инновацион фирмалар учун капитал пайдо бўлишига ёрдам берди.

Харажатлар концентрацияси даражасига кўра иқтисодий ривожланган мамлакатларда илмий соҳа ишлаб чиқаришдан анча устундир. Ҳозирги кунда АҚШнинг 300 та йирик фирмаси саноатдаги илмий тадқиқотлар қийматининг 92% ни, шу жумладан, 4 та энг катта – 22% ни ташкил қилади. Бошқа мамлакатларда ҳам худди шундай ҳолат кузатилмоқда, Буюк Британия учун шунга ўхшаш кўрсаткичлар 77 ва 25,6%, Франция - 95,6 ва 20,9% ни ташкил қилади.

Кичик қишлоқ хўжалик корхоналарининг ИТИ соҳасидаги самарадорлиги корхона ҳажмига боғлиқ эмас. Албатта, кичик капитал учун инновацияларнинг асосий тўсиғи – бу чекланган молиявий, моддий ва инсон ресурслари, аммо йирик компаниялар етарли молиявий ресурсларга эга эмасликлари учун ҳам ихтирони ўзлаштириш босқичига олиб чиқмайдилар эмас. Шунинг учун корхона ҳажмининг самарадорлиги ёки тадқиқот қобилятига таъсири ҳақидаги саволга аниқ жавоб бера олмайди. Катта илмий, ишлаб чиқариш муаммолари ва дастурларни ҳал қилиш учун катта моддий, молиявий ва инсон ресурслари кераклиги, кичик капитал бундай дастурларда фақат йирик фирмаларнинг субпудратчиси сифатида қатнашиши мумкин. Худди шу сабабга кўра, бундай дастурларга давлат томонидан молиявий ёрдам кўрсатишнинг аҳамияти ортиб бормоқда. АҚШ қишлоқ хўжалигида илмий ва технологик сиёсатни амалга ошириш яхши ривожланган институционал тузилишга асосланади. Агросаноат мажмуасида илмий-техникавий тараққиётни бошқариш бўйича Америка тузилмасининг ўзига хос хусусияти бу давлат ва

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

хусусий бизнеснинг ўзаро ҳамкорлигидадир. Аралаш ташкилотларнинг катта қисми эса давлат ва хусусий манбалар томонидан молиялаштирилади.

Қишлоқ хўжалигидаги давлат ва хусусий институтларнинг ўртасида тузиладиган шартномаси инновацион механизмнинг муҳим хусусиятидир. Хусусий ташкилотлар йирик ишлаб чиқарувчилар манфаатларининг вакили сифатида давлат органларига корхоналар ва тадбиркорлар учун давлатнинг иқтисодий сиёсати бўйича олиб борилаётган чора-тадбирларнинг самарадорлиги тўғрисида маълумот бериб, фикр-мулоҳазалар билдирадилар. Ушбу ташкилотлар, шунингдек, мамлакатнинг илмий ва технологик ривожланишини бошқаришнинг замонавий моделини шакллантиришда муҳим рол ўйнади.

Қўшма Штатлардаги қишлоқ хўжалигини ривожлантиришга сарфланадиган давлат харажатларининг таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг 24 фоизи ўсимликшунослик, 12 фоиз чорвачилик, 4,5 фоиз озик-овкат билан боғлиқ тадқиқотларга, 12,5 фоизи ўғитлардан фойдаланишдаги самарадорликни оширишга сарфланади. Илмий-тадқиқотнинг асосий йўналишларидан бири бу биотехнология бўлиб, унда давлат маблағларининг 0,9% қишлоқ хўжалигига оид фанларга, давлат маблағларининг 16% қишлоқ хўжалигига оид фанларга, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш соҳасидаги тадқиқотлар учун сарфланади.

Японияда Бош вазир бошчилигидаги Илмий кенгаш мавжуд. Унинг таркибига бир қатор вазирликлар раҳбарлари, шунингдек, йирик хусусий саноат корпорациялари вакиллари киради. Илмий кенгаш мамлакатнинг илмий ва технологик ривожланиши учун стратегик йўналишларни ишлаб чиқади ва илмий-тадқиқот ишларига сарфланадиган харажатларни давлат бюджетидан белгилайди.

Илмий-техник тараққиётни давлат томонидан тартибга солишнинг япон модели қуйидаги асосий принципларга асосланади:

- мамлакатни илмий ва технологик ривожлантиришнинг узоқ муддатли дастурининг мавжудлиги;
- илмий ва техник сиёсатни амалга оширишда йирик корпорацияларга таяниш;
- асосан амалий тадқиқотлар ва ишланмаларни рағбатлантириш;
- чет элдан лицензияларни фаол сотиб олишни рағбатлантириш.

Европанинг етакчи мамлакатларида миллий давлат идоралари миллий илмий ва технологик салоҳиятни шакллантиришда муҳим рол ўйнайди ҳамда шу жумладан, ўз маҳсулотлари ва миллий иқтисодиётининг рақобатдошлигини оширишга қодир бўлган агросаноат мажмуасини қўллаб-қувватлайди. Бошқарув тузилмаларининг хилма-хиллигига, макроиқтисодий сиёсат тамойиллари, тактик мақсадларнинг турфа-хиллигига қарамасдан, Фарбий Европа мамлакатларига доир кўп умумий фикрлар мавжуд.

Уларнинг давлат илмий-техник концепцияси – АҚШ ва Япониянинг етакчи компаниялари билан бемалол рақобатлаша оладиган оз сонли йирик

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

корпорацияларидаги "миллий чемпионларини" рағбатлантиришга асосланган. Уларга кишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш учун давлатнинг илмий-тадқиқот фондларидан маблағларнинг катта қисми тегади.

Агар янги технологик жараёнларни ишлаб чиқиш учун қимматли фундаментал ғоялар қўлланилмаса ва янги технологиялар кенг жамоатчилик талабига айланмаса ёки маҳаллий миқёсда жуда кам қўлланилса, у ҳолда илмий-техник тараққиётнинг ушбу йўналишининг ушбу салоҳияти истеъмолчилар талабларини амалга оширолмайди.

Сўнги пайтларда иқтисодий ривожланган мамлакатларда ЯИМ ўсиш сурьатларида инновацион маҳсулотларнинг улуши доимий равишда ошиб бормоқда. Шундай қилиб, 1980-йилларда иқтисодий ўсиш сурьатини таъминлашда инновацион омилларнинг улуши 2000-йилларнинг бошларига қадар Японияда 30,6% дан 42,3% гача, АҚШда 31,0% дан 34,6% гача ўсди. ХХІ асрнинг биринчи ўн йилликларида баъзи Европа мамлакатларида инновацион омилларнинг улуши янада тез ўсмоқда, масалан, Германия ва Австрияда бу 67%, Швеция ва Финляндияда 64%, Францияда 58%, Буюк Британия ва Ирландияда 50-55% [3].

Россия Федерацияси ва Европа Иттифоқи мамлакатлари, АҚШ ва Канада ўртасидаги кескин фарқ кишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш қўлами ва шаклларида кузатилмоқда. Шу муносабат билан ушбу мамлакатларнинг кишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш шакллари таққосланадиган кўрсаткичлар бўйича таққослаш жуда муҳимдир. Шундай қилиб, 2010 йилда Россия Федерациясида кишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг умумий ҳажми 61 миллиард рублни ташкил этди. Шу билан бирга, АҚШда ҳар йили давлат бюджетидан иқтисодиётнинг кишлоқ хўжалигига сарфланадиган харажатлар ҳажми 130 миллиард долларни ташкил этади. ЯИМга нисбатан Россияда кишлоқ хўжалигини қўллаб-қувватлаш даражаси 0,12 фоизни ташкил этади, бу АҚШдаги кўрсаткичдан 8 баравар кам. 1 гектар ер майдонига давлат томонидан бериладиган субсидиялар даражаси ҳам кескин фарқ қилади: АҚШда – 155 АҚШ доллари, Россияда – 5 АҚШ доллари (Япония) кишлоқ хўжалигининг бир майдонига давлат ёрдамининг энг катта миқдори (8761 доллар) қайд этилган.

Шу муносабат билан ишлаб чиқаришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чораларини, шу жумладан, кишлоқ хўжалигида инновацияларни рағбатлантириш чораларини кенг қўллайдиган Европа Иттифоқи ва АҚШ мамлакатларининг тажрибасини ҳисобга олиш зарур.

Қишлоқ хўжалигидаги инновацияларни рағбатлантириш тажрибасини тизимлаштириш ушбу соҳада давлат томонидан тартибга солишнинг асосий шакллари ажратиб кўрсатишимизга имкон беради:

- маҳсулотни ортиқча ишлаб чиқаришининг олдини олиш мақсадида ишлаб чиқариш таркибини тартибга солиш;

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

- турли хил махсус тадбирлар тизими орқали маҳсулот нархларини тартибга солиш;

- ноқулай шароитларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини бошқариш учун қулай шароитларни яратиш.

Давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, ёмон иқлим шароитида ишлайдиган қишлоқ ишлаб чиқарувчиларини молиявий ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш, инновацион дастурларни илмий ва ахборот билан таъминлаш, шунингдек, озиқ-овқат маҳсулотларининг импорт ва экспорт нархларини тартибга солишни ўз ичига олади. АҚШда кўп йиллар давомида штатлар қишлоқ хўжалигидаги инновацион жараёнларни мунтазам равишда тартибга солишга ҳаракат қилмоқда. Қишлоқ хўжалигини мақсадли молиявий ва кредит билан таъминлаш ушбу тартибга солишнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида инновацияларни рағбатлантиришга йўналтирилган мақсадли дастурлар орқали инновациялар давлат бюджети ҳисобидан молиялаштирилади. Федерал даражада дастурларни мақсадли молиялаштириш учун иккита асосий йўналиш аниқланган: биринчиси инновацияларни илмий ва ахборот билан таъминлашга, иккинчиси қишлоқ ишлаб чиқарувчиларининг даромадларини оширишга қаратилган. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва фермер хўжалиklarини инновацион ривожлантиришга қаратилган ўндан ортиқ мақсадли дастурлар амалга оширилмоқда. Хусусан, булар иррационал равишда фойдаланиладиган ерларни сақлаш ва олиб ташлаш, кам таъминланганларга озиқ-овқат ёрдами, шунингдек, қишлоқларни ижтимоий ривожлантириш ва бошқа бир қатор муҳим масалаларни ҳал этишга қаратилган дастурларни ўз ичига олади [7].

Ушбу дастурларга сарфланадиган харажатлар федерал бюджетнинг қишлоқ хўжалигига сарфланадиган харажатларининг учдан бир қисмини ташкил қилади. Федерал бюджетдан дастурларга ажратиладиган маблағларнинг аксарияти Қишлоқ хўжалиги вазирлиги томонидан давлат кредит ва молия органлари тизими орқали назорат қилинади. Маҳаллий штатлар ҳукуматлари қолган субсидияларни қишлоқ ишлаб чиқарувчилари ўртасида тақсимлайдилар [2]. Замонавий шароитда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш соҳасида энг муваффақиятли бўлган бу қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерларни сақлаш ва муомаладан чиқариш дастури бўлиб, улар асосан нархларни қўллаб-қувватлаш тизими орқали амалга оширилади. Қишлоқ хўжалиги учун ноқулай йилларда давлат томонидан қўллаб-қувватлаш қўлами кескин ошиб бормоқда. Таъкидлаш жоизки, умуман иқтисодий ривожланган мамлакатларда давлат томонидан қўллаб-қувватланишнинг юқори даражаси, шу жумладан, сотиладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг нархиға нисбати бўйича ҳисобланадиган компенсация ва субсидиялар кузатилмоқда. Ўрта ҳисобда Европа ва Шимолий Америкадаги ривожланган давлатлар гуруҳи учун бу рақам 43% дан кўпроқни ташкил этади, Швейцария ёки Норвегия каби мамлакатларда эса 82% га этади.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Шу билан бирга, Россияда қишлоқ хўжалигини давлат томонидан субсидиялаш даражасининг ўхшаш кўрсаткичи деярли 10% га етади. Россия Федерацияси ялпи ички маҳсулотда бундай қўллаб-қувватлашнинг нисбий улуши ва қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг жамланма бюджет харажатларига нисбати бўйича Европа Иттифоқи ва АҚШдан сезиларли даражада орқада қолмоқда [7].

Америка Қўшма Штатларининг замонавий воқеаликлариди қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришни тартибга солувчи асосий функцияларни қўллаб-қувватловчи нархлар ўйнайди. Ўз навбатида, улар иккита асосий турга бўлинади – турли функцияларни бажарадиган мақсадли ва хавфсизлик нархлари. Мақсадли нарх фермерлар учун даромаднинг паст даражасини белгилайди. У номинал равишда мавжуд ва қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг бозор нархларига деярли таъсир кўрсатмайди. Ушбу нарх давлат томонидан маълум даражада белгиланади. Агар қишлоқ хўжалиги бозориди нархлар белгиланган нархлардан паст бўлса, компенсация фермерларга тўғридан-тўғри нақд пул шаклида тўланади. Дарҳақиқат, қўллаб-қувватланадиган нархларнинг ушбу тури айрим тоифадаги хўжаликларнинг даромадини таъминлашга, шунингдек, бозор шароитлари ёмон бўлган шароитда юқори нархга эга маҳсулот ишлаб чиқарган фермерларга харажатларни қоплашга имкон беради. Қўллаб-қувватланадиган нархларнинг яна бир тури – гаров нархлари деб аталадиган нарса – бу бозор нархларини тартибга солиш механизми ва шу билан билвосита фермерлар ва бошқа ишлаб чиқарувчиларнинг даромадларини тартибга солувчи механизмдир. Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг органи бўлган товар – кредит корпорацияси гаров операциялари орқали гаров нархларини тўғридан-тўғри белгилайди ва сотади [6]. Европа Иттифоқи тажрибаси шунини кўрсатмоқдаки, турли мамлакатлар инновацияларни ривожлантириш учун қишлоқ хўжалигини давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг турли хил солиқ, молиявий ва бошқа механизмларидан фойдаланадилар. Масалан, Германия, Швеция ва Финляндияда ишлаб чиқаришнинг асосий тармоқларини мақсадли қўллаб-қувватлаш мақсадида уларга имтиёзли фоиз ставкалари бўйича ссудалар берилади. Италия, Испания ва Португалияда улар инновациялардан кенг фойдаланадиган корхоналарни рағбатлантиришга қаратилган солиқ имтиёзларини қўллайдилар. Шундай қилиб, Испанияда қишлоқ хўжалиги корхоналарига илғор ишлаб чиқариш технологияларини импорт қилишда, шунингдек, маҳаллий қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини реклама қилишда ва дизайни учун солиқ имтиёзлари берилади.

Европа Иттифоқи мамлакатларида мақсадли ва аралашув нархлари нархларни қўллаб-қувватлаш вазифаларини бажаради. Интерфаол нарх - бу давлат томонидан кафолатланган минимал нарх, агар давлат ушбу маҳсулотларнинг реал бозор нархлари аралашув баҳосига тушса, олдиндан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олишга мажбурдир. Бундай харид амалиётини амалга оширган ҳолда, давлат бозор нархларини қишлоқ хўжалиги

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

ишлаб чиқарувчилари кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни амалга ошира олмайдиган даражадан тушишига йўл қўймайди. Бироқ, Европа Иттифокининг кўплаб аъзолари қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришни тартибга солишнинг бошқа механизмларини ҳам қўллайдилар [3]. Ушбу усуллар, шунингдек, ҳар хил турдаги қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда имтиёзли солиқни тартибга солиш ва тўловларни кечиктириш ёки фоизларни камайтириш учун кредитнинг самарали шаклидан фойдаланиш ва бошқаларни ўз ичига олади. Европа мамлакатларида молиявий қўллаб-қувватлашнинг солиқ шакли кенг қўлланилади. Масалан, кичик, кам даромадли фермерлар камроқ солиқ тўлайди. Катта қишлоқ хўжаликларидаги фермер хўжаликлари учун солиқ имтиёзлари мавжуд. Шундай қилиб, улар учун солиқ миқдори даромаднинг 20% дан юқори бўлмаган даражада белгиланади. Шу билан бирга, имтиёзли солиққа тортиш фақат маълум давлат дастурларини амалга оширишда қатнашаётган ва фермерлар маълум талабларни бажарган тақдирдагина берилади. Агар ушбу талаблар бузилган бўлса, хўжалик нафақат солиқ имтиёзларини йўқотибгина қолмай, балки катта миқдорда жарима тўлайди. Бир қатор мамлакатларда ишлаб чиқаришни кўпайтиришга йўналтирилган қайта инвестициялар учун имтиёзли солиқ солиш қўлланилади. Бизнинг фикримизча, хорижий тажрибанинг таҳлили қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш соҳасидаги ислохотлар инновацияларни рағбатлантиришда асосий роль ўйнаши кераклигини аниқ тасдиқлайди. Шу сабабли, хорижий тажриба ва Россия қишлоқ хўжалигининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ва фанининг интеграциясининг янги самарали механизмларини излаш долзарб эҳтиёждир. Шунингдек, иқтисодийнинг аграр секторидаги инновацион сиёсатнинг барча таркибий қисмларини яхлит бирлаштиришга қодир бўлган янги ташкилий тузилмаларни шакллантириш зарур [6]. Россия қишлоқ хўжалигида инновацион технологияларнинг кенг қўлланилиши унинг самарадорлигини ошириш учун кенг истикболларни очиб берди. Бу меҳнат унумдорлигини сезиларли даражада ошириш, ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, рентабелликни ошириш ва инвестиция қилинган капиталнинг қайтарилиш муддатини қисқартириш учун янги имкониятлар яратади. Бундан ташқари, қишлоқ хўжалигидаги корхоналар фаолияти натижалари ҳудудларнинг инвестицион жозибadorлигини оширади, иқтисодийнинг бошқа тармоқларидан қишлоқ хўжалигига қўшимча инвестицияларни жалб қилиш имкониятини яратади. Таъкидлаш жоизки, сўнгги йилларда давлатнинг илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртларида қишлоқ хўжалигининг муаммолари бўйича илмий изланишларга сарфланадиган харажатлар даражаси бир қатор мамлакатларда барқарор сақланиб келмоқда, масалан, АҚШда 45%, Чехияда – 70%.

Бироқ, Хитой, масалан, 1995-2000 йилларда, қишлоқ хўжалигини тадқиқ қилиш учун давлат инвестицияларининг ўсиши кузатилди. 2001-2005 йилларда қишлоқ хўжалигига оид тадқиқотлар ва ишланмалар учун давлат

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

харажатларининг ўртача йиллик ўсиш суръати 5,5% ташкил этди ва 15% гача кўтарилди.

Қишлоқ хўжалигининг фанларига давлат секторидан ташқари хусусий компаниялар, айниқса, миллий ва кўпмиллатли корпорациялар қишлоқ хўжалигидаги илмий-техник тараққиёт муаммоларини ҳал қилишда муҳим ҳисса қўшмоқдалар.

Хусусий қишлоқ хўжалигини тадқиқ қилишга сармоя киритиш турли мамлакатларда турлича йўналишларга эга. Масалан, Англияда илмий-тадқиқот ишларининг асосий харажатлари кимёвийлаштириш, машинасозлик ва озуқа соҳасида; Голландияда – боғдорчилик учун, Францияда ўсимликларни кўпайтириш ва пестицидлар учун, Германияда – қишлоқ хўжалиги техникаси, ҳайвонлар учун озуқа ишлаб чиқариш ва фармацевтика маҳсулотлари, Швеция ва Данияда - ўрмон хўжалиги ва алоқа тизимлари учун [10, 56-60-бетлар].

Инновацион ривожланиш ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш янги технологияларини ривожлантириш муаммолари Евроосиё Иқтисодий Иттифоққа аъзо давлатлар (Россия, Қозоғистон, Белорусия, Арманистон ва Қирғизистон) ўртасидаги ҳамкорлик муаммоларига киритилган.

Евроосиё Иқтисодий Иттифоқи ташкилотининг ҳамкорлиги агросаноат мажмуасининг кўплаб соҳаларида, хусусан, қишлоқ хўжалигини техникалаштириш соҳасида ривожланиб бормоқда. Бу борадаги асосий ҳужжат 2015 йил май ойида қабул қилинган "ЕИИ га аъзо давлатларда қишлоқ хўжалиги учун машина ва ускуналар ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш тўғрисида" ги 4-сонли қарордир. Ушбу ҳужжат асосида қуйидаги масалалар бўйича норматив ҳужжатлар ишлаб чиқилган ва қабул қилинган:

- бошқа мамлакатларда ишлаб чиқарилган аналоглар, қишлоқ хўжалиги техникалари учун эҳтиёт қисмлар ишлаб чиқаришни ташкил этиш тўғрисида;
- қишлоқ хўжалиги техникаларининг рақобатбардошлигини ошириш ва агросаноат учун машина ва жиҳозларни ЕИИга аъзо давлатлар томонидан учинчи мамлакатлар бозорларига экспорт қилиш бўйича чоралар тўғрисида;
- қишлоқ хўжалиги техникаси импортини қисқартириш ва ушбу соҳада импорт ўрнини босиш жараёнини рағбатлантириш тўғрисида. Биотехнология соҳасидаги муаммоларни ҳал қилиш қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ҳамкорликнинг муҳим йўналишини ҳисобланади.

Халқаро тажриба шуни кўрсатадики, глобал озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш вазифасини бажариш қишлоқ хўжалигини самарали ва жадал ривожлантириш мақсадида барча молиявий манбалардан, ҳам давлат, ҳам хусусий инвестициялардан самарали фойдаланишни талаб қилади. Ривожланган йирик давлатларда ҳукуматлар илмий ва амалий тадқиқотлар учун миллий сармояларни кўпайтириш учун катта куч сарфламоқдалар, бу эса ушбу соҳада хусусий капитални фаол жалб қилишни рағбатлантирмоқда.

Халқаро амалиётда турли тоифадаги объектларга, шу жумладан, ўқув муассасаларига, миллий илмий-тадқиқот институтларига, йирик

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

корпорацияларга, кичик ва ўрта бизнесга йўналтирилган давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг турли усуллари қўлланилади. Ушбу қўллаб-қувватлаш воситаси сифатида бюджетни молиялаштириш, солиқ имтиёзлари бериш, имтиёзли давлат кредитлари ва кредит кафолатларини бериш, бизнес-инкубаторларни, технопаркларни ва бошқа объектларни молиялаштириш қўлланилади.

Россия иқтисодиётида қишлоқ хўжалигининг инвестицион салоҳиятини оширишда маълум ютуқларга эришилди. Шу билан бирга, хорижий тажриба шуни кўрсатадики, ушбу йўналишда тартибга солиш ва рағбатлантириш чораларини кучайтириш зарур, масалан:

-давлат томонидан аграр фанни давлат томонидан қўллаб-қувватлашнинг барқарор суръатларини таъминлаш, бунда фундаментал тадқиқотларни молиялаштиришни кўпайтириш ва илмий-инновацион фаолиятни ташкил этишнинг янги шаклларини (венчур молиялаштириш, маслаҳат марказлари, ўқув ва ишлаб чиқариш фермалари, технопарклар ва бошқалар) яратиш;

-аграр соҳага инновациялар ва инвестицияларни ҳукуқий жиҳатдан қўллаб-қувватлашга кўмак берадиган қонунчилик ва тартибга солиш механизмларини такомиллаштириш;

-қишлоқ хўжалигида инновацион лойиҳаларни амалга оширишнинг молиявий-иқтисодий механизмлари самарадорлигини ошириш (солиқ тизимлари, имтиёзли кредитлар, грантлар, илмий марказлар негизида эркин иқтисодий зоналар яратиш ва бошқалар);

-Евросиё иқтисодий иттифоқи давлатлари билан ва бошқа манфаатдор давлатлар билан биргаликда инновацияларни самарали ривожлантириш ва халқаро миқёсда инвестицияларни жалб қилиш имкониятларини кенгайтириш.

Агросаноат мажмуасидаги инновацион жараён тезкор ечим талаб қиладиган кўплаб муаммоларни келтириб чиқармоқда. Шубҳасиз, фан ва техника ютуқларини амалга ошириш инновацион жараённинг таркибий қисмларидан бири бўлиб, анъанавий маҳсулотлар учун ҳам, илмий-техник янгиликларга ва янги талабларга жавоб берадиган янги турдаги технологияларни яратиш, ишлаб чиқиш, жорий этиш ва тарқатишни қамраб олади. Ривожланган мамлакатларда давлат сектори илмий ташкилотларида олинган илмий натижалар ва тавсияларни жорий этиш бўйича ихтисослашган хизмат яратилди, улар бюджет маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиб, барча фермерлар ва қишлоқ аҳолиси учун очикдир. Натижада, давлат томонидан, айниқса илмий-техникавий тараққиётнинг стратегик йўналишлари ва фундаментал тадқиқотлар соҳасида, шунингдек, илмий-техник ғояларни тарқатишда инновацион ривожланишнинг молиявий асосининг муҳим таркибий қисмига айланди. Умуман олганда, хорижий мамлакатларда инновацион жараёнларни давлат томонидан рағбатлантириш энг муҳим учта асосий усул билан амалга оширилади: солиқ имтиёзлари (солиқ имтиёзлари, таътилар, эркин зоналар, кредитлар ва бошқалар); амортизация

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

сиёсати орқали рағбатлантириш; янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган компанияларга тўғридан-тўғри бюджет субсидиялари.

АҚШ, Канада ёки Австралияда қўлланиладиган солиқ чоралари жуда кучли рағбатлантирувчи таъсир кўрсатди ва корхоналар илмий-тадқиқот ишларининг нархларини пасайтиришга ўз харажатларини оширган ҳолда жавоб беришди. Масалан, Қўшма Штатларда, давлат бундай фаолиятни молиялаштириши мумкин бўлган солиқ кўринишида қанча маблағ олганлиги маълум бўлди, тахминан, кўплаб компаниялар ИТИ учун қўшимча маблағ киритган. Умуман олганда, корпорацияларнинг солиқ солинмайдиган фойдасининг 40-60 % ИТИ (илмий техник тараққиёт) соҳасига ишлаб чиқариш ва асосий воситаларни янгилаш учун ажратилган [2].

Буюк Британия, Германия, Италия, Канада, АҚШ ва Японияда фойда билан ишлайдиган корхоналар илмий-тадқиқот харажатларининг 100 фоизини солиқ солинадиган базадан чегириб ташлаш ҳуқуқига эгадирлар. Австрияда бу кўрсаткич 105%, Австралияда ва Данияда – 125% (ОЕСД бўйича) [3].

Хорижий мамлакатларда солиқ кредити деб аталадиган нарса ҳам кенг тарқалган. Унинг ёрдами билан корхоналар ИТИ харажатларининг маълум фоизи миқдорида даромад солиғини ҳисоблаб чиқдилар. Қўшма Штатлар, Япония ва Францияда ушбу солиқ имтиёзи маълум вақтдан кейин илмий ишланмаларга кетаётган харажатларнинг кўпайишига боғлиқ. Канадада (Голландияда) солиқ кредитлари миқдори ИТИ харажатлари умумий миқдорининг ўсишига мутаносибдир. Ўртача ҳисобда ушбу имтиёз (АҚШ, Япония ва Канадада) ИТИ харажатларининг умумий ўсишининг 20 фоизини ташкил этади ва корхоналар фойдасини оширишда муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Инвестицион кредитлаш тизимида ускуналар ва илғор технологияларни ривожлантириш учун бериладиган кредитлар алоҳида ўрин тутати. Шундай қилиб, Францияда энг йирик банклардан бири "Кредит Агрисон" ушбу мақсадлар учун кредитларнинг 70 фоизигача бўлган ускуналарни сотиб олиш учун кредит бериш билан шуғулланади. Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш жараёнларини жадаллаштириш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини таъминлаш учун ҳукумат махсус имтиёзли кредитлар ажратди. Шундай қилиб, ушбу кредитлар бўйича фоиз ставкаси қишлоқ хўжалигидаги ишлаб чиқариш шароитларига ва кредитнинг мақсадига қараб 3,1% дан 8,9% гача ўзгариб турди [4].

Европа Иттифоқи мамлакатларида асосий тамойил солиқ имтиёзлари ҳисобланиб, илмий ташкилотларга эмас, балки корхоналар ва инвесторларга тақдим этилади.

Имтиёзлар, тадқиқотлардаги рақобат- инновацияларга бўлган юқори талабни таъминлайди. Имтиёзларни мунтазам равишда кўриб чиқиш давлатнинг устувор тармоқларидаги инновацион фаолиятни нафақат рағбатлантиришга, балки илмий инновацион ташкилотларнинг тузилишига, сонига ва энг муҳими - ишлаб чиқариш таркибига таъсир қилади.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

Умуман олганда, Европа Иттифоқи инновацион сиёсатининг асосий йўналишлари – бу ягона монополияга қарши қонунни ишлаб чиқиш, илмий-тадқиқот ва илмий-тадқиқот ишларига имтиёзли солиқ солиниши, кичик илмий изланишли корхоналарни рағбатлантириш, энг янги технологиялар соҳасидаги инновацияларни рағбатлантириш учун ташкилотларни тўғридан-тўғри молиялаштириш ва университет илм-фани ва юқори технологияли маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи ташкилотлар ўртасидаги ҳамкорликни ривожлантириш.

Америка Қўшма Штатлари ва Канаданинг инновацияларни рағбатлантириш борасидаги тажрибаси қизиқ, чунки аграр инновациялар жуда муҳим ҳисобланиб, улар давлат томонидан қонуний равишда белгиланган иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан қўллаб-қувватланади. Канададаги солиқ сиёсати фермер хўжалигининг молиявий аҳволини мустаҳкамлаш учун ишлаб чиқилган. Фермерларни солиқ имтиёзлари, шунингдек, қўллаб-қувватлашнинг бошқа шакллари (суғурта дастурларига федерал ва минтақавий бадаллар ва бошқалар) фермер хўжаликларининг самарали фаолияти учун иқтисодий шароит яратди.

У ерда чегирма 20% ни ташкил этади ва Канаданинг турли вилоятларида кичик кишлок хўжалиги корхоналари учун имтиёзли солиқ ставкалари мавжуд. Умуман олганда, солиқ имтиёзларининг умумий миқдори корхоналарнинг инновацион тадқиқотлар харажатларига тенг.

III. Боб бўйича хулосалар.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, дастурий-мақсадли усулни қўллаш қўллаб ривожланган мамлакатлар ҳукуматларига тадқиқот ва инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш учун давлат ресурсларидан самарали фойдаланишга имкон беради.

Мамлакатимизда инновацион жараёни бошидан охиригача кузатиб борадиган меъёрий-ҳуқуқий база яратилди. Имтиёзларни мунтазам равишда қўриб чиқиш давлатга устувор тармоқлардаги инновацион фаолиятни рағбатлантиришга, нафақат, имкон беради, балки илмий ва инновацион ташкилотларнинг тузилиши ва сонига, энг муҳими, ишлаб чиқариш таркибига таъсир қилади.

АҚШ аграр сиёсатининг ўзига хос хусусияти кишлок хўжалигини ишлаб чиқаришнинг барча босқичларида инновацияларни фаол жорий этиш-бу механизациялаш, наслчилик, кимёвийлаштириш, минтақавий ихтисослашув ва биотехнологиядан фойдаланиш. Бундай ёндошиш кишлок хўжалигида ишлатиладиган ресурслар (ер, ишчи кучи, кимё, машинасозлик, уруғлик, чорва моллари) миқдорини қисқартириш билан ишлаб чиқаришни сезиларли даражада қўпайтириш ва сифат жиҳатидан яхшилашга имкон берди. Шу билан бирга, илмий техник прогресс, нафақат, ишлаб чиқаришни модернизациялашда, балки янги ташкилий ва бошқарув усулларида, бизнесни замонавий усулларида, тадбиркорликнинг ҳар хил турларида, давлат таъсирининг турли хил

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

тадбирлари ва механизмларида намоён бўлди. Бу АҚШдаги далалар ва фермер хўжаликлари ҳосилдорлигининг ўсиш даражаси, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг юқори сифатли ва арзон нархлари, қишлоқ хўжалигидаги самарадорлик ва юқори меҳнат унумдорлиги билан изоҳланади.

Қишлоқ хўжалигини илмий қўллаб-қувватлаш ва инновацияларни ривожлантиришни молиялаштиришни ташкил этиш эса ўз навбатида амалий кизиқишни уйғотади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг инновацияларга сезгирлигини оширишни рағбатлантириш механизмнинг тажрибасини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, ривожланган хорижий давлатларнинг агросаноат мажмуасида илмий-техникавий тараққиётни бошқариш давлат томонидан молиявий ёрдам билан амалга оширилади ва қишлоқ хўжалиги қонунлари ва меъёрий ҳужжатлари орқали амалга оширилади. Илмий-техникавий тараққиёт ютуқларини жорий этиш ва тарғиб қилиш механизмлари яратилган ва самарали бўлиб, улар қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришни илмий қўллаб-қувватлашнинг барча босқичларини – илмий ғояларнинг пайдо бўлиши, илмий ғояларни технологияларга айлантириш, янги технологияларни қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш учун фойдаланувчиларга топширишни камраб олган.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг натижалари ва саноатлашган мамлакатларда амалга оширилаётган ҳукумат чора-тадбирларининг таҳлили шуни кўрсатдики, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун қуйидаги омилларнинг комбинациясида фойдаланиш керак: саноатни техник ва технология модернизациялашга йўналтирилган маҳаллий қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини ҳимоя қилишга қаратилган самарали давлат бошқаруви, инновацион технологиялардан фойдаланиш тенденцияси, қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришни давлат томонидан қўллаб-қувватлашни кучайтириш, истеъмолга маблағларни бериш ва малакали бошқариш тартибини қатъий назорат қилиш шарти билан агросаноат мажмуасини мақсадли бюджет томонидан молиялаштириш.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда жаҳон қишлоқ хўжалиги илм-фан талаб этадиган ишлаб чиқаришни кенгайтириш йўналиши бўйича ҳаракат қилаётганини таъкидлаш мумкин.

Бу, айниқса, иқтисодий ривожланган давлатлар мисолида яққол намоён бўлади. Бу уларга талаб ва таклиф бўйича ички озик-овқат бозоридаги мувозанатни сақлаш, етакчи жаҳон бозорларига осонгина кириб бориш ва миллий ишлаб чиқарувчиларни жалб қилиш имконини беради. Ривожланган бозор иқтисодиётига эга давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, фан, юқори технологиялар, фаол инновациялар бутун иқтисодий ҳаётнинг дастлабки ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг асосий ўсиши илмий ва техник ютуқларни амалга ошириш орқали таъминланади.

ХУЛОСА

Илмий тадқиқотни бажариш жараёнида қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини микромолиялашни такомиллаштириш бўйича қуйидаги хулосаларни шакллантирдик:

Биринчидан, ердан оқилона фойдаланмаслик. Ерлар ҳар хил бўлиши мумкин – биокимёвий таркиби, сувдан фойдаланиш, инфратузилма ва иқлим шароитлари жиҳатидан. Ва бундай шароитда турли хил қучатларлар ҳар хил шаклда ўсади. Бирор жойда пахта етиштириш фойдалидир, қаердадир помидор. Ва давлат буюртмаси тизими (пахта ва бугдой учун) туфайли, фермерлар нима етиштиришни танлашда эркин эмаслар ва бу уларга катта зарар етказмоқда. Аммо бу зарар нафақат фермерларга, балки умуман иктисодиётга ҳам зарар келтиради, чунки қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш таркиби қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган талаб таркибига тўғри келмайди. Биз ўзимизга керак бўлган, талабдан келиб чиқиб, мавжуд бўлган маҳсулотларни олмаяпмиз.

Иккинчидан тупроқнинг емирилиши. Асосий сабаб шундаки, ернинг хўжайини йўқ. Фермерлар узок муддатли ижарага эга бўлишига қарамай, ерни осонликча ундан ториб олишади. Ва улар ўзларини вақтинчалик ишчилар каби ҳис қиладилар. Шунинг учун, улар ерни сифат жиҳатидан яхшиланиши керак бўлган ресурс сифатида қабул қилмайди. Улар бу ерни пахта режасини бажариш ва даромад олиш мумкин бўлган бошқа экинларни етиштириш учун имкон қадар кўпроқ фойдаланиш керак бўлган ресурс сифатида боғлайдилар. Шундай қилиб, тупроқларнинг емирилиши, унумдорлигининг пасайиши – бу қишлоқ хўжалиги учун жуда катта муаммо.

Учинчидан, сувдан оқилона фойдаланмаслик. Ўзбекистон далаларига сув етказиб бериш жуда қиммат: сув насослари учун электр энергияси қишлоқ хўжалигининг асосий воситаси. Шу билан бирга, сувнинг катта йўқотишлари мавжуд, камида 30-40% етказиб берилгандан кейин йўқотилади (буғланиш, сувнинг ерга сингиши). Фермерларнинг ўзлари ҳам сувни тежашдан манфаатдор эмаслар. Улар буни бепул олишади, шунинг учун замонавий сув тежайдиган технологияларни, масалан, томчилатиб суғоришни қўлламайдилар. Ва улар сув учун нормал пул тўлай олмайдилар, чунки пахта ва бугдой сотишдан кам даромад оладилар.

Тўртинчидан, қишлоқ хўжалигида хусусий инвестициялар деярли йўқ. Сабаби фермерлар ерни инвестиция қилиш керак деб ўйламайдилар, чунки уни олиб қўйишлари мумкин. Хусусий бизнес мулк ҳуқуқи ҳимояланмаганлиги ва нархлашнинг нормал тизими йўқлиги сабабли шу вазият келиб чиққан. Бошқа бир сабаб, фермер ер билан таъминланган кредитни ололмайди, чунки ер бозор айланмасида. Кредитлар йўқ – сармоялар йўқ. Сармояларнинг етишмаслиги туфайли замонавий технологиялар жорий этилмаяпти ва бу ҳам самарадорлик, ҳам сувдан фойдаланишга таъсир қилади. Сифатли сертификатланган уруғлар ва қучатлар сотиб олиш билан боғлиқ муаммолари, янги қишлоқ хўжалиги

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

техникаларидаги юқори нархлар,ресурсларни тежайдиган инновацион технологиялар, янги навлар, ўсимликларни ҳимоя қилишнинг биологик усуллари тўғрисида тўлиқ ва очиқ маълумотларнинг йўқлиги, автомобил транспорти тармоғининг ёмон аҳволи, логистика компаниялар йўқлиги, қишлоқ хўжалиги соҳасида малакали мутахассисларнинг етишмаслиги, Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш бозорлари (экспорт) ва сотиш нархлари (улгуржи ва чакана) тўғрисида билим ва маълумотларнинг йўқлиги молиявий барқарорликни таъминлашга бевосита салбий таъсир қилади.

Агросаноат мажмуаси стратегиясини ривожлантириш баробарида, молиявий барқарорликни таъминлаш муаммоларига эътибор қаратилиши билан уларни ҳал этишда қуйидаги механизмлар таклиф этилади:

- ерни тортиб олишнинг иложи бўлмаслиги учун фермерларнинг хуқуқларини кучайтириш;

- қишлоқ хўжалигида ва тармоқ учун ресурс бозорларида бозор муносабатларини шакллантириш;

- сувдан пулли фойдаланишни жорий этиш;

- фермер хўжалиқларини минерал ўғитлар, ўсимликларни кимёвий ҳимоя қилиш воситалари, ёқилғи-мойлаш материаллари билан етарли даражада таъминлаш;

- ресурсларни тежайдиган инновацион технологиялар, янги навлар, ўсимликларни ҳимоя қилишнинг биологик усуллари тўғрисида тўлиқ ва очиқ маълумотларнинг базасини шакллантириш;

- втомобил транспорти тармоғининг ёмон аҳволи, логистика компанияларни ташкил этиш;

- қишлоқ хўжалиги соҳасида малакали мутахассисларни чиқариш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш бозорлари (экспорт) ва сотиш нархлари (улгуржи ва чакана) тўғрисида билим ва маълумотларни шакллантириш;

- кластерларни кенг жорий этишда минтақаларнинг иқлим шароитидан, ер ва тупроқ унумдорлиги, сув ресурслари билан таъминланганлик даражаларини аниқлаш ва ушбу ҳудудларда тегишли агросаноат тармоқларини ривожлантиришни йўлга қўйиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

**Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик
нашрлар**

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 31 январдаги ПҚ-2746-сонли “Кичик ва хусусий тадбиркорликни микрокредитлаш тизимини янада кенгайтириш ва содалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №6. – 71-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – № 6 (766). www.lex.uz.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 25 майдаги “Ташқи бозорларда маҳаллий маҳсулотларнинг экспорт қилиниши ва рақобатдошлигини таъминлашни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5057-сонли Фармони. www.lex.uz.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 июндаги “Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва капиталлашуви даражасини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3066-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №26. – 577-модда.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 17 августдаги “Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни кўллаб-қувватлаш давлат жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3225-сонли Қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2017. – №34. – 880-модда.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 сентябрдаги “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5177-сонли Фармони. www.lex.uz.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 февралдаги ПҚ-3574-сонли Қарори. Пахта хом-ашёси ва бошоқли дон етиштиришни молиялаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. www.lex.uz.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 10 майдаги ПҚ-3712-сонли Қарори. Қишлоқ хўжалигини ўз вақтида қишлоқ хўжалиги техникаси билан таъминлаш механизмларини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. www.cbu.uz.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори. 2018 йил 7 июндаги ПҚ-3777-сонли “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги қарори//ҚХММБ: 07/18/3777/1325-сон.

Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари (агросаноат мисолида)

10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 22 июндаги 263-сонли “Валюта бозорини янада эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. Ўзбекистон Республикасининг валютани тартибга солишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. - 96-100 б.
11. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2001 йил 22 февралдаги 903-сонли йўриқномаси. Тижорат банклари томонидан юридик шахс мақомини олиб фаолият кўрсатаётган фермер хўжаликлари ва кичик бизнеснинг бошқа субъектларини миллий ва чет эл валютасида микрокредитлаш тартиби//Меърий-ҳуқуқий ҳужжатлар. www.cbu.uz.
12. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2001 йил 7 мартда 907-сонли йўриқномаси. “Фермер хўжаликлари, кичик бизнес субъектларини тижорат банклари томонидан миллий валютада кредитлаш тартиби. www.lex.uz.
13. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2015 йил 13 июндаги 14/5-сонли (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2015 йил 14 июлда 2696-рақам билан рўйхатдан ўтказилган) “Тижорат банкларида активлар сифатини таснифлаш ва активлар бўйича эҳтимолий йўқотишларни қоплаш учун захиралар шакллантириш ҳамда улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2015. - №28. – 22-33-б.
14. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 1998 йил 2 декабрдаги 556-сонли “Банklar ва уларга дахлдор шахслар билан ўтказиладиган операциялар тўғрисида”ги йўриқномаси//Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент:Ўзбекистон, 2011. – Б. 487-493.
15. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 1998 йил 2 декабрдаги 557-сонли”Бир қарздор ёки ўзаро дахлдор бўлган қарздорлар гуруҳига тўғри келувчи таваккалчиликнинг энг юқори даражаси тўғрисида”ги йўриқномаси//Ўзбекистон Республикаси банк тизимини ислоҳ қилиш ва тижорат банклари фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент:Ўзбекистон, 2011. – Б. 494-500.
16. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2015 йил 22 июлдаги 19/14-сон ли «Тижорат банкларининг ликвидлигини бошқаришга қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги йўриқномаси// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2015. - №32 (688). – 437-модда.
17. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2015 йил 13 июндаги 14/3-сон «Тижорат банклари капиталининг монандлигига қўйиладиган талаблар тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида»ги йўриқномаси//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. – Тошкент, 2015. - №27 (683). – 360-модда.

Фойдаланилган бошқа адабиётлар

18. Александров, А. Материально-техническое обеспечение АПК/ А. Александров.- Экономист, 2006. - N 3. - 73с.
19. Абалки, Л. Аграрная трагедия России /Л. Абалкин. - Вопросы экономики. - 2009. - N 9. - 4-14 с.
20. Алтухов, А.И. Развитие продовольственного рынка России/ М.: Русская Деловая литература, 2007. - 336 с.
21. Беспяхотный, Г. Перспективы АПК / Г. Беспяхотный. - Экономист, 2006 - N 9. - 81-87 с.
22. Булатов, А. О выживании агропромышленного комплекса / А. О. Булатов.- Российский экономический журнал, 2007. - N 5-6. - 69-75 с.
23. Владимиров, А.П. АПК России в переходной экономике / А. П. Владимиров.- Аграрная наука. 2005. -№ 12.
24. Головин В. Резервы развития животноводства / Головин В., Никифоров Б. - Экономист, 2006. - N 4 -С.88-93 с.
25. Денисов, В.И. Как стимулировать экономический рост производства АПК/ В. И. Денисов.- ЭКО, 2004. - N 4. -121-127с.
26. Емельянов, А. Финансово-экономическое положение сельского хозяйства: пути оздоровления /А. Емельянов.- Экономист, - 2006. - N 8. - 87-93 с.
27. Захаров, Ю. Проблемы развития АПК / Ю. Захаров.- Экономист, - 2005. - N 1. - 17-24 с.
28. Зельднер, А. Факторы производительности АПК /А. Зельднер. - Вопросы экономики, - 2000. - N 7. - 94-101 с.
29. Калугина, З.И. Новая парадигма сельского развития / З.И. Калугина, О.П. Фадеева.- Мир России. - 2009. - N 2. - 34-49 с.
30. Калугина, З. Становление частного сектора аграрной экономики в современной России / З. Калугина. - Общество и экономика. - 2002. – N 1. - 134-145 с.
31. Михалев, А.А. Продовольственный рынок России: перспективы его развития. Экономика с/х и перерабатывающих предприятий/ А.А. Михалев.- 2000. -№ 11.
32. Официальный сайт Алтайского края. altairegion22@gmail.com.
33. О состоянии сельского хозяйства Российской Федерации в 2005 - 2008 годах: Материалы Госкомстата России / Общество и экономика. - 2002. - N 8-9. -211-223 с.
34. Семенов, В.А. Стратегия развития АПК. Экономика с/х и перерабатывающих предприятий/ В.А. Семенов.- 2006.- № 3.
35. Соленко, В.С. Зерновое хозяйство страны /В.С. Соленко Экономист. - 2006. - N 2. -95-96 с.
36. Терентьев, И. Агропромышленный комплекс: состояние и перспективы /И. Терентьев.- Экономист. - 2002. - N 10. -88-92 с.

**Молиявий барқарорликни таъминлашнинг долзарб масалалари
(агросаноат мисолида)**

37. Ушачев, И. Научное обеспечение программы развития сельского хозяйства на 2008-2012 гг. / И. Ушачев. - Экономист. - 2008. - N 4. - 19-30 с.
38. Ушачев, И. Сельское хозяйство: приоритетно-целевой принцип развития / И. Ушачев. - Экономист. - 2007. - N 9. - 18-25 с.
39. www.worldbank.com – Халқаро Тикланиш ва тараққиёт банки
40. www.ecb.eu – Европа Марказий банки
41. www.cbr.ru – Россия Марказий банки
42. www.cbu.uz – Ўзбекистон Республикаси Марказий банки
43. www.stat.uz – Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.

RS Global

Prof. ULUGBEK UKTAMOVICH AZIZOV
Dr. RANO ISAKOVNA MARDANOVA
Asst. ATABEK ARIPOVICH BAFAEV

**CURRENT ISSUES
OF FINANCIAL SUSTAINABILITY
(EXAMPLE OF AGRICULTURE)**

MONOGRAPH

Passed for printing 01.06.2021. Appearance 25.05.2021.

Typeface Times New Roman.

Circulation 100 copies.

RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2021

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

RS Global

Проф. УЛУҒБЕК ЎКТАМОВИЧ АЗИЗОВ
и.ф.д. РАЃНО ИСАКОВНА МАРДАНОВА
Асс. ОТАБЕК ОРИПОВИЧ БАФОВ

МОЛИЯВИЙ БАҒҚАРОРЛИКНИ
ТАЃМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ
МАСАЛАЛАРИ
(АГРОСАНОАТ МИСОЛИДА)

МОНОГРАФИЯ

Passed for printing 01.06.2021. Appearance 25.05.2021.

Typeface Times New Roman.

Circulation 100 copies.

RS Global Sp. z O.O., Warsaw, Poland, 2021

Numer KRS: 0000672864

REGON: 367026200

NIP: 5213776394

**МОЛИЯВИЙ БАҶҚАРОРЛИКНИ
ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ
(АГРОСАНОАТ МИСОЛИДА)**

RS Global

Publisher:

RS Global

Dolna 17, Warsaw,

Poland 00-773

<https://monographs.rsglobal.pl/>

Tel: +48 226 0 227 03

Email: monographs@rsglobal.pl

